

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

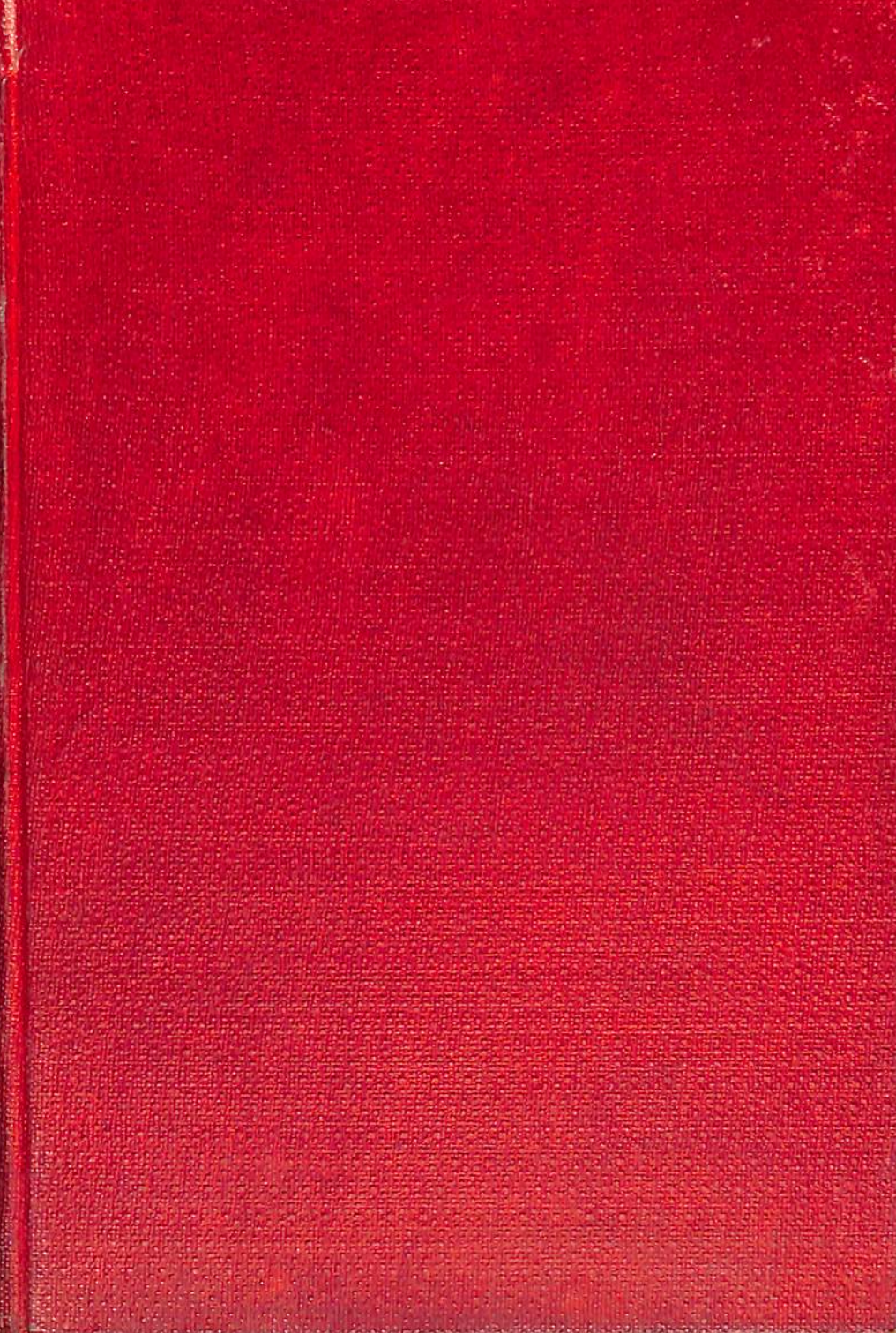
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2010

2001

ՀԵՂԶԱՆՈՒՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

ԻՐԱՒԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

Պ Ա Տ Ժ Ա Կ Ա Ն Ի Ր Ա Ի Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԴԱՍԸՆԹԱՅՔ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԿՋԲՈՒՆՔ

ԻՐԱԻԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏԺԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՑ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆՃԵԱՆ

ԱՐՃԱՆՍՑԱՆ ԻՐԱԻԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԳԻ ՎԿԱՑԱԿԱՆԻ
ՎԵՆԵՏԿՈՑ ՄՈՒՐԱՏ — ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐՅԱՐԱՆԷՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ

1908

7430

ՆՈՒԻՐ ՅԱՐԳՍՆԱՅ

ԱՌ ԲԱՐԵՍԵՐ ԵՒ ՄԵԾԱՊԱՏԻՒ

ԴԱԻԹ-ԲԷԿ ԱԻԱՆ-ԻԻԶԲԱՇԵԱՆՅ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԸ՝

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆՃԵԱՆ

6503.57

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Իրաւագէտ չ'եմ եւ ոչ ալ վարդապետ մըն իրաւագիտութեան . այլ պարզ amateur մը այդ գիտութեան որոյ ընդհանուր սկզբունքներուն ծանօթանալս այնքան նպաստած է մտաւորական զարգացումիս :

Փափաքելով իրաւագիտութեան համար ունեցած սէրէս բաժին մըն ալ ազգիս հանել եւ նա մանաւանդ տեսներով մեր մէջ գրեթէ կատարեալ բացակայութիւն մը ներկայ գրուածիս տեսակէն աշխատասիրութիւններու , համարձակութիւն առի գրելու ներկայ գիրքը հետեւելով բազմահմուտ դասատուիս՝ Պարոն Էտ . Մարգոնիի դասախօսութիւններուն :

Անշուշտ լուրջ մտքի գործ չ'է կարծելն որ աշխատութիւնս կատարեալ գործ մը եղած ըլլայ . սակայն եթէ ոչ կատարեալ գոնէ սա առաւելութիւնն ունի որ կրնայ իբր ուրուագիծ ծառայել ապագային ամեն ա՛նոնց որոնք՝ ձեռնհասութիւն ունենալով իրաւագիտական ուսման մէջ՝ կամենան աւելի կատարեալ երկասիրութիւն մ'ընծայել ազգին :

Յարութիւն Ունճեան

Նախկին Շրջանաւարտ Վենետիոյ

Մուրատ-Ռափայէլեան

Վարժարանին

Կոստանդնուպոլիս ,

Տ/20 Մարտ 1899

ՊԱՏԺԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

1.

Ի՞նչ կը հասկցուի Պատժական Իրաւագիտութիւնը ըսելով:

Պատժական Իրաւագիտութիւնը ըսելով կը հասկցուի՝ Ա. ամբողջութիւնը այն օրէնքներուն որ կը թափին յանցանքներու և պատիժներու վրայ, և որ կ'որոշեն պէտք եղած միջոցներն ու կերպերը ստուգելու համար յանցանքներու գոյութիւնը, գտնելու համար յանցաւորները, դատելու համար գտնելը և տարու անոնց պատիժը.

Բ. այդպիսի օրէնքներ շինելու կարողութիւնը, այսինքն պատժելու կարողութիւնը.

Գ. այն գիտութիւնն որուն նիւթն է Պատժական Իրաւագիտութիւնը՝ օրէնքներու անբողոքական իմաստով, և պատժելու կարողութեան իմաստով, — այսինքն թէ՛ այն գիտութիւնն որուն նիւթն է Պատժական Իրաւագիտութիւնը՝ վերոյիշեալ երկու իմաստներով:

2.

Պատժական Իրաւագիտութեան յատուկ վերոյիշեալ երկը նշանակութիւններուն բացատրութիւնը:

Առաջին իմաստով պէտք է զանազանել Պատժական Իրաւագիտութիւնը — որ ըսուած է նաև ուրիշակա՛ն՝ թէ՛ պէտ անյատուկ կերպով — երկու մեծ մասերու:

Մին՝ որ կ'որոշէ այն գործողութիւններն որոնք յակնաբար կ'ստանանք կ'զգենուն, և հետեւաբար պատժելի, և ասոնց համապատասխանող պատիժները: միւսն՝ որ կը ցուցնէ հետեւելիք կանոնները հաստատելու համար պատժելի գործողութիւնը, զոնկելու համար անոր հեղինակը, և տալու համար արժանի եղած պատիժը:

Առաջին մասը կը կոչուի Որոշիչ Պատժական Իրաւագիտութիւն, և նաև, ըստ Գերմանացւոց, Ներքին Պատժական Իրաւագիտութիւն: Երկրորդը՝ Դատաւարական Պատժական Իրաւագիտութիւն, կամ թէ, ըստ գերմանացւոց, Չլեական Իրաւագիտութիւն: Արտ Պատժական (Սրիւնագիրք և Պատժական Դատաւարչական Օրինագիրք):

Երկրորդ իմաստով Պատժական Իրաւագիտութիւնը կը նշանակէ՝ իրաւունք կամ զօրութիւն որոշելու այն գործողութիւններն որոնք պատժելի են, այսինքն ոճիրները, յակնաբարները, պատիժները: այն կանոնները որոնք պէտք են խուզարկելու համար պատժելի գործողութիւնները, ասոնց հեղինակները, և տալու ասոնց արժանի պատիժը: Մէկ խօսքով և աւելի լաւ, կը կոչուի Պատժողական Իրաւագիտութիւն:

Երրորդ իմաստով՝ այսինքն գիտութիւն իմաստով՝ մտքի է սահմանել՝ յակնաբարներ, պատիժներ, և պատժական եղանակին վերաբերեալ սկզբունքներուն կանոնաւորեալ և տրամաբանեալ ծանօտութիւնը և արտայայտութիւնը:

Հետեւաբար, երեք եղելութիւններ առարկայ կ'ըլլան Պատժական Իրաւագիտութեան, մարդն՝ որ կը բռնաբարէ օրէնքը, — օրէնքն՝ որ կուզէ որ այս մարդը պատժուի, — դատաւարն՝ որ կ'ստուգէ օրէնքին եղած զեղծումը և կուտայ պատիժը. ուրիմն՝ Իրաւունք — Պատիժ — Վճիռ:

Այս իմաստով կ'ունենանք փիլիսոփայական կամ Բանական Պատժական Իրաւագիտութիւն մը, եթէ սկզբունքները կ'ածանցին քաղաքային ընկերութեան նպատակէն և բնութենէն, մարդու բնութենէն, և բարոյական — իրաւասական կարգին մէջ՝ մարդու միւս մարդկան հետ ունեցած յարաբերութիւններէն. և կ'ունենանք դրական կամ պատմական Պատժական Իրաւագիտութիւն մը, եթէ խուզարկուին այն սկզբունքները որոնցմէ Տէրութեան մը օրէնագիրը ներշնչուած է պատժական օրէնքները տրամադրած պահուն:

Փիլիսոփայական — Պատժական Իրաւագիտութիւնը վարդապետութիւն (théorie) է, տեսական մասն է. դրական կամ պատմականը, դրական — գործնական մասն է:

Պատժական Իրաւունքին գիտութեանը տեսական մասն մէջ, ինչպէս որ կ'ըսէ Ժամանակակից Հռչակաւոր Խաւաքի ոճրագէտն Քարրարա¹, կը մեկնուի յաւիտենական և անհրաժեշտ օրէնք մը, իբր մայր — տիպար որոյ պարտին ձեւուիլ ամեն իմաստնոց կարծիքները, և ամեն օրէնագիրներուն պատուէրները. զործնական մասն մէջ կը քննուի այն առանձինն եղողութիւնները որոնց մով կը բռնաբարեն դրական օրէնքը, կը մեկնուի ի մի բան՝ մարդկային և փոփոխելի օրէնք մը, իբր հեղինակութիւն որոյ մենք ամենքնիր — հպտակներ և դատաւարներ — պարտինք, ցորչափ տիրէ, համակերպել, իբր թէ մեր իսկ բուն կարծիքն եղած ըլլար:

Առաջինին հպտակելու պատճառն է ձշմարտութիւնը, երկրորդին հնազանդելու պատճառն է իշխանութիւնը:

Մէկ խօսքով, լոկ պատժական տեսական Իրաւունքին գիտութիւնը կը հետադօտէ և կը բացատրէ այն որ պարտի ըլլալ. պատժական Իրաւունքին գործնական կամ դրական գիտութիւնը կը բացատրէ այն որ է: Ասիկայ կ'ըլլայ յետոյ բարոյաւորական Պատժական Իրաւագիտութիւն եթէ զբաղի բաղդատելով երկու կամ աւելի տէրութիւններու պատժական օրէնագրութիւններն իրարու հետ և բանին գերագոյն սկզբունքներուն հետ:

Մենք համառօտակի պիտի խօսինք Պատժական Իրաւունքին գիտութեանը վրայ իւր տեսական մասին նկատմամբ, ի հարկին նետելով հանդերձ յարմար ակնարկներ դրական Պատժական Իրաւագիտութեան վրայ ալ:

1. Programma del Corso di Diritto criminale, dettato nella R. Università di Pisa dal professor Francesco Carrara — Parte generale — Prolegomeni.

3.

Պատժական Իրաւագիտութեան ձիւնները .

Երբ Պատժական Օրինագիրք մը տեսնէ, մարդկային բանը կը հարցնէ թէ՛ կ'ա՞յ իրօք պատժելու իրաւունք մը, որ վերաբերի մարդոց՝ մարդկան վրայ . և թէ՛ կ'ա՞յ այս իրաւունքը, որո՞ւն կը վերաբերի ատիկայ . արդեօք քաղաքային ընկերութեան կը վերաբերի՞ . և ի՞նչ անըւամբ և ո՞ր հիման վրայ . օրինաւոր ի՞նչ նպատակի համար և որպիսի պայմաններու ներքեւ կը վերաբերի քաղաքային ընկերութեան, և կը գործադրուի այս վերջնայն կողմանէ . որպիսի՞ սահմաններու մէջ, ի՞նչ չափով, քաղաքային ընկերութիւնը կրնայ պատժել :

Ատիկայ շատ ծանր խնդիր մըն է զոր ամենէն նշանաւոր ոճրագէտներու իրաւագիրները ջանացին լուծել, բայց և այնպէս տակաւին չի գտնուեցաւ զոհացուցիչ լուծում մը՝ որոյ ամենքն ալ կարենային համաձայնիլ, — այսինքն թէ տակաւին չի հաստատուեցան անվիճելի կերպով մը՝ Պատժական իրաւագիտութեան ճշմարիտ հիմունքը :

Բայց աղէկ մը զիրար հասկնանք : Եւ ոչ մէկը կասկած ունեցած է թէ պատժելու՝ իրաւունք մը կ'ա՞յ, և թէ ատիկայ անհերքելի կերպով մը կը վերաբերի քաղաքային ընկերութեան, և հետեւաբար վեհապետութեան . ատիկայ եղելու յիշատակ մըն է, եղելութիւն մը որոյ օրինաւորութիւնը մեզի կը ցուցնէ նոյն խակ խիղճը . զայդ կ'ա՞

1. Արդարեւ կան ալ որ կ'ուրանան մինչև անգամ պատժական իրաւունքին դուրսէն, բայց խօսքով միայն, որովհետեւ եթէ չեն ընդունիր ընկերութեան վերաբերող պատժելու իրաւունք մը՝ որու անունն անգամ կ'ուզեն որ վտարուի գիտական լեզուին մէջէն . կ'ընդունին սակայն որ ընկերութիւնը կրնայ և պարտի զգուշանալ կարգ մը արարքներէ որոնք մեծապէս վտանգաւոր են իրեն և իւր անձնիւր անդամներուն, և կրնայ և պարտի ներգործել բռնագատիչ միջոցներով այդպիսի արարքներու հեղինակացը դէմ : Արդ ուրեմն այդպէս խորհողները, վերջ ի վերջոյ, բառը չ'են ուզեր, բայց և այնպէս կ'ընդունին ենթական :

պացուցանէ բարոյական իմացողութիւնը ըստ որում սերտ կապ մը կ'ա՞յ բարոյական չարիքին և պատժոյն միջև, — զայդ կ'ապացուցանէ քաղաքային պատմութիւնն ամեն ժողովրդոց և ամեն ժամանակաց, որն որ մեզ կը սովորեցնէ թէ ինչպէս ամեն ազգերը գործածեցին պատժելու այս իշխանութիւնը, իբր վէճի ներքեւ չինկած և հաստատուած իրաւունք մը :

Բայց մինչև հոս եղելութիւն մը ունինք . կը վայել այժմ գտնել այս եղելութեանը ներքին օրինաւորող պատճառը . պէտք է գայն արդարացնել . և ահա ասկէ կը ծագի հետապօսութիւնը պատժողական իրաւունքին հիմանը կամ օրինաւորութեանը քաղաքային ընկերութեան մէջ և քաղաքային ընկերութեանը :

Աւերիչ կերպ ըսելով՝ խնդիր է զիտնալ պատժական իրաւունքին ծնունդը՝ :

4.

Գիտութեանս այս չարչարուած խնդրոյն վրայ սնհամար տեսութիւններ կան . կրնանք ըսել որ ամեն զրոյ իւր սեփական տեսութիւնն ունի : Այսու հանդերձ չատերն իրարմէ կը տարբերին միայն ձեւին մէջ, քանի մը երկրորդական մասերուն մէջ, բայց կը համաձայնին հիման մէջ :

Ինչպէս որ կըսէր Ռոսսի, և կը կրկնէր Մանչինի, պատժական բոլոր զրութիւնները կը վերածուին երկու ներհակ զպրօցներու մին՝ բացարձակ բարոյականին, բացարձակ արդարութեան . միւրը՝ օգտակարութեան :

Այս սկզբունքէն մեկնելով, այս զրութիւնները պէտք է բաժնել երեք մեծ կարգերու, որոնք հետեւեալներն են :

1. Ճիւն Տօմէնիբոյ Ռօմանեօլի տակաւին հազիւ 27 տարեկան՝ պատժողական իրաւունքին վրայ խորիմաստ երկ մը հրատարակելով անունը գրած է՝ ծնունդ պատժական իրաւագիտութեան (Genesi del Diritto penale):

5.

Ա. Այն կարգն որ կ'ընդգրկէ այն գրութիւնները որոնք կը մեկնին բացարձակ արդարութեան (justice absolue) գաղափարէն, ի բաց առեալ ընդհանրապէս ընկերային յարաբերութիւնները, և մասնաւորապէս ընկերային — քաղաքային յարաբերութիւնները. նոր հեղինակները գայնս կը կոչեն՝ ձոգեպաշտական կամ բարոյական, և կամ թէ բարոյական սկզբունքի դրոշմները:

Բ. Այն կարգն որ կ'ընդգրկէ այն գրութիւններն որոնք կը մեկնին օգտակարութեան (utilité) գաղափարէն, կամ թէ այն հարկաւորութենէն որ կայ պահպանելու կարգապահութիւնը, անգործութիւնը և սպառնալուծութիւնը Տէրութեան մէջ, ի բաց առեալ գործողութեան ներքին բարոյականութիւնը, և որոնք, հետեւաբար կը հակառակին մի միայն քաղաքային ընկերութեան բարւոյն, այս բարւոյն մէջ ճանչնալով միայն պատժողական իրաւունքը, և ասոր համար կը կոչուին՝ քաղաքական, և կամ թէ քաղաքական սկզբունքի դրոշմները:

Գ. Այն կարգն որ կ'ընդգրկէ այն գրութիւններն՝ որոնք կը հետեւին թէ բարոյական սկզբունքին և թէ քաղաքական սկզբունքին, օրինաւորելով հետեւաբար զպատժողական իրաւունքը իբր գործադրութիւնը երկու սկզբունքներուն, այսինքն արդարութեան և օգտակարութեան, — քաղաքական և կանխագորշտութեան:

Կան ալ որ արդարութիւնը նախամեծար կը համարին այդ պարագային մէջ օգտակարութեան, և փոխադարձաբար. կան ալ որ զանոնք իրարու կը հաւասարեցնեն՝ հաստատելով ներգաշնակութիւն մը անոնց մէջ. այս կերպ գրութիւնները՝ իմաստասիրական լեզուաւ ընտրական (éclectique) կը կոչուին:

6.

Բացարձակ արդարութեան վրայ ձիւնուած պատժական դրոշմներ:

Այն գրութիւնները՝ որոնք գրացարձակ արդարութիւն ունին իբր հիմ՝ ծագում կ'առնուն հետեւեալ խորհրդագածութենէն:

Որպէս ֆիզիքական աշխարհին մէջ, այնպէս ալ բարոյական աշխարհին մէջ — որն որ բոլորովին սեփական և առանձնայատուկ է մարդուս, և գոյացած է ասոր աշխարհիս վրայ երեւնալով — ձարկաւոր է պանպնուշը բարեկարգութեան, որն որ կը գործադրուի յարգելով այն օրինակները որոնք կ'իշխեն բարոյական աշխարհին, եթէ կը փափաքուի որ մարդս հասնի իւր վերջին նպատակին: Մէն մի արտաքին և ներքին գործողութիւն որ կը բռնաբարէ այդ օրէնքները, որ է ըսել, բացարձակ արդարութեան սկզբունքները (որոնք գծուած են գերազայն Մաքին կողմանէ մարդուս սկզբութեանն համար իւր յարաբերութիւններուն մէջ ինքնիրեն հետ), Սթրուշին հետ, և մարդկային միւս արտաբաններուն հետ), խանգարած կ'ըլլայ բարոյական կարգը, որն որ ճիշտ կը կայանայ Ստոււժոյ էական ընտելեանը մէջ և այն յարաբերութիւններուն մէջ զոր մարդս ունի Ստոււժոյ հետ, ինքնիրեն հետ և միւս մարդոց հետ: Բայց, անգամ մը՝ որ բարոյական կարգը խանգարուած է նաև մարդոց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւններուն մէջ, պէտք է որ վերահաստատուի: Բայց, ինչպէս: Անկարգ կերպերուն զրգուումը կը վատթարացնէ բարոյական զգացողութիւնը որով մարդս անձնիշխանութեամբ օժտուած գոյով կը մղուի բռնաբարելու բարոյական կարգը, նախամեծար համարելով վերլոգայի առարկայական բարւոյն, երակայական կամ զգալի բարիք որն որ սակայ բարոյական շարիք մըն է:

Ուրեմն թող պատժեն զգայնութիւնները, թող կրել տան զգալի շարիք մը վերահաստատելու համար բարոյական կարգը արտաքին աշխարհին մէջն ալ, իրա-

ւատական աշխարհին մէջ, որ է ընկերութիւնը, ինչպէս որ ներքին աշխարհին մէջ լոկ բարոյական շարիքին կը հետեւի խղճի խայրը. որն որ հասուցում կուտայ յանցանքին, և կը վերահաստատէ զկարգը:

Այս պատճառարանութեան կը միացնեն այն մասնաւոր վարդապետութիւններն՝ որոնց համար պատժողական իրաւունքին հիմը կը կայանայ փոխարկուշտեան մէջ, այսինքն թէ շարիքն արժանի պատիժով մը փոխարինելու իրաւունքին մէջ, Աստուածային վրեժխնդրութեան մէջ (ըստ Ս. Գրոց), այսինքն թէ այս աշխարհիս վրայ մարդկան արտաքին յարաբերութիւններուն մէջ բռնարարուած բարոյական օրէնքին վրէժը լուծելու իրաւունքին մէջ. ապիկայ դրութիւն մըն է զոր մասնաւորաբար շոյած և զարգացուցած է Ժօզէֆ աը Մէթրը՝ իմաստասէրը և ըստ որում ընկերային իշխանութիւնը. և նա որ ատով օժտուած է կը գործէ իբր պաշտօնեայ Աստուծոյ քառարեան մէջ, այսինքն թէ գործուած շարիքը մեղապարտին քաւել տալու իրաւունքին մէջ, և կերպով մըն ալ, քաշել տալու իրաւունքին մէջ յանցաւորին՝ այնքան և այնպէս շարիք մը, որքան և որպէս այն շարիքը զոր բրած է, ինչ որ կը կազմէ talionի տեսութիւնը (այսինքն թէ սկիւ ընդ սկիւն և ատամն ընդ ատամն ի գրութիւնը):

Բայց ի՞նչպէս քաղաքային ընկերութիւնը, և իրմով վեհապետական հեղինակութիւնը իրաւունք ունի գործածելու պատժողական իշխանութիւնը: Բացարձակ արգարութեան սկզբունքին կուտակիցները, արգարացընելու համար քաղաքային ընկերութեան մէջ այդպիսի իշխանութեան մը գործածութիւնը, ըստ իրենց պատկանած զանազան գպրոցներուն, կը զիմեն քաղաքային ընկերութեան և վեհապետութեան ծագմանը վարդապետութիւններուն: Այսպէս ոմանք իրենց տեսութիւնը կը հիմնեն ընկերային դաշխիքի (contrat social) վրայ (ինչ որ այլ եւս առասպելի պէս բան մըն է, քանի որ մարդ բնաւ ապրած չէ վայրենի և գաղանային վիճակի մը մէջ), ըսելով որ պատժելու իրաւունքը՝ ընկերութեան մէջ բացարձակ արգարութեան յաղթանակին համար՝ ընկերակիցներուն յայտնի կամօքը գերազոյն իշխանու-

թեան արուեցաւ: Ոմանք ալ կը զիմեն սա սկզբունքին թէ քանի որ վեհապետը կոչուած է շնորհին Աստուծոյ, և որով իբր փոխանորդ Աստուծոյ և Անոր երկրորդ (alter ego) իրաւունք ունի վերահաստատելու նաև բարոյական կարգը արտաքին — ընկերային յարաբերութիւններուն մէջ յանցանքներուն պատժումովը: (Այս զաղափարը Ժօզէֆ աը Մէթրինն է, որ ընդարձակօրէն պարզած է վեհապետութեան հիմունքը իւր *Les Soirées de Saint — Pétersbourg* և *Le Pape* անուն շահեկան երկերուն մէջ):

7.

Բարոյական սկզբունքի տեսութեան քննադատութիւնը

Անվիճելի է որ բացարձակ արգարութիւնը կը պահանջէ իւր օրինազանցներուն պատժուելը: Բայց ընկերային — քաղաքային իշխանութիւնը, որ պարզապէս ժամանակաւոր իշխանութիւն մըն է, որ կը կառուարէ մարդոց արտաքին յարաբերութիւնները իրաւունքին պաշտպանութեանը համար, չի կրնար մարդոց վրայ գործածել բացարձակ արգարութիւնը: Իւր պաշտօնն է վազել ուր որ կը պահանջէ իրաւունքին պաշտպանութիւնը, և ոչ ուրիշ բան, սպա թէ ոչ գործածած կ'ըլլայ իւր իրաւունքներէն դուրս իշխանութիւն մը, և հետեւաբար օտար այն նպատակին որուն համար կայ: Կրօնական իշխանութեան գործն է՝ որ կը տիրէ խիղճներուն վրայ, և հետեւաբար գործը այդ իշխանութեան պաշտօնեաներուն, որոնք մէյմէկ հոգեւոր դատաւորներ են, ի կեր առնուլ բացարձակ արգարութիւնը, սպա թէ ոչ քաղաքային իշխանութիւնը յափշտակած կ'ըլլայ կրօնային ընկերութեան սեփական իրաւունքները և այն ատեն իւր դատարանները փոխարկուած կ'ըլլան զղլումի խոստովանոցներու:

Սակէ գատ, ըստ բարոյական սկզբունքի դրութիւններուն, շարիքին ծանրութիւնը պէտք է որ միշտ չափուի գործողի ղիտաւարութեանը հետ, և բնաւ երբէք պատճառած վնասին հետ: Արդ, լաւ մը հաստատելու

համար չարագործին դիտաւորութիւնը, պէտք է զայն ճանչնալ կատարելապէս, — որոշելու համար աստիճանը յանցաւորութեան՝ այսինքն բարոյական պատասխանաւորութեան. պէտք է թափանցել մեղապարտին ոգւոյն մէջ, — բայց ասիկայ տրուած չ'է սոսկ մարդկային իշխանութեան մը որպէս է ընկերային — քաղաքային իշխանութիւնը: Ասկէ զատ, արամարանական հետեւանքով ըստ հոգեպաշտական դրոշխներու, պէտք է որ պատժուին նաև այն գործողութիւնները, արտաքին թէև ներքնապէս անբարոյական, որոնք չ'են արտադրած, և ոչ ալ կրնային արտադրել ս' և է վնաս մըն ուրիշներուն իրաւունքներուն. և պէտք է որ պատժուին մինչև անգամ անբարոյական ներքին գործողութիւնները, մտածումները, և ընդհանրապէս սոսկ կրօնական և բարոյական պարզ պարտազանցութիւնները:

Կրկնենք Քարբարայի հետ որ երբ մարդկային պատժութիւն միայնակ հիմ բռնենք զբացարձակ արդարաբիւնը, այն ասին արտօնած կ'ըլլանք բարոյական իշխանութիւն մը հոն ևս ուր չկայ զգալի վնաս մը. և ընկերային հեղինակութիւնը կը յափշտակէ տատաւածութեան պաշտօնը, ինքզինքը բռնաւոր կացուցանելով մտածումներու բարոյական ախար և մեղքը հետապնդելու պատրուակաւ.....: Եթէ, ընկերային հեղինակութիւնը, առ ի յարգանա արդարութեան, կը պատժէ երբ զայդ չի պահանջէր իրաւունքի պաշտպանութեան պէտքը, մեղանշած կ'ըլլայ ընդդէմ արդարութեան՝ ձեռին մէջ, որովհետև, եթէ պատիժը արժանի իսկ եղած ըլլայ, խնդիրը անբարոյական գործի վրայ ըլլալով, այդպիսի պարագայի մէջ տրուած պատիժը անիրաւ է և զեղծական. կայ պատժելու նախնական իրաւունքը, բայց իրեն տրուած չ'է:

Կ'երակայանենք. եթէ այն զանազան դրութիւնները՝ որոնք կը կորզեն ընկերային իշխանութենէն իրաւաստական կարգին մէջ բացարձակ արդարութիւնը գործադրելու իրաւունքը՝ գործադրուած ըլլային, ասով հաստատած պիտի ըլլային ահուգոյի վարչութիւնը, և պատժողական իրաւունքն ալ պիտի դառնար զօրաւոր գէնք մը անձնիւր կամ հաւաքական բռնաւորներուն ձեռքին մէջ, որոնք յանուն արդարութեան և բարի սրտով ալ, պիտի գործէին ամենէն վատ և նողկալի անիրաւ

ւութիւնները: Յետոյ գործնականին մէջ այդպիսի դրութիւնները միշտ կամ գրեթէ միշտ անկարելի են և յուսախարական, քանի որ, իրերու բերմամբ, ընկերային — քաղաքային իշխանութիւնը չ'է կարող ճշտիւ մը հաստատելու այն ենթակայական սկզբունքն որ կը սահմանէ գործողութեան անբարոյականութիւնը. ասկէ կը ծագի արդար պատիժը ատու անկարելիութիւնը:

Այդ կերպով սպաքէն, յառաջ պիտի գայ զգուշի տեսարանը անպատիժ մարդասպանին եթէ կարելի ըլլայ սպացուցանել որ անոր խղճի խայթին մեծութիւնը անոր յանցանքը Յաւիտենական Արդարութեան առջև աւելու չափ եղած է, և միւս կողմանէ ալ անօթութեան հետեւանօք հացի մը զօղը ծանր պատիժի ենթարկուած, երբ սպացուցուի որ գործած գողութենէն բնաւ կամ շատ քիչ խայթ ունեցած է:

Տ.

Քաղաքական սկզբունքին վրայ հիմնուած պատժական դրոշխները:

Ահա թէ ինչպէս այս դրութեան կուսակիցները կը տրամաբանեն:

Բացարձակ արդարութեան գործադրութիւնը քաղաքային ընկերութիւնը կազմող մարդերու վրայ և այս ընկերութեան միջոցաւ՝ անկարելի է: Մարդիկ՝ ընկերային — քաղաքային կարգին մէջ՝ պարտին իրենց գործունէութիւնը սահմանաւորել յիշեալ կարգին պահպանմանը և ոչինչ աւելի: Այն սկզբունքն՝ ըստ որում նա որ բարիք կ'ընէ պէտք է որ բարիք առնէ, և նա որ չարիք կ'ընէ պէտք է որ չարիք առնէ, հակառակութիւն չի վերցնէր, որովհետև յայտնի է որ Աստուծային նախախնամութիւնը հաստատած է որ պատիժը, ինչպէս որ վարձատրութիւնը, բարոյական կարգին ամէն օրէնքներուն սպաշով և անխուսափելի վաւերացումն ըլլան: Բայց ընկերային — քաղաքային կարգը արտաքին է, և որով անոր մէջ պատժումը պէտք է որ սահմանուած ըլլայ այն գործողութիւններուն որոնք վնաս մըն են ի-

բաւասական յարաբերութիւններուն ու պարտքերուն, և թէ ասկէ գատ զայնս կարելի է արգիւնաւորապէս ընկճել մի միայն վաւերացումներուն ամենէն ծանրովը, — այսինքն պատիժով, զգալի չարիքով: Հետեւաբար, իրաւունքի վիսաներուն առջևն աւելոյ համար (զորս արգիւելու համար սովորական վաւերացումները բաւական չեն), և զգոշանարու համար ալ որ գործոշածները չի կրկնուի, արդար է զիմելն սպասուելիքի, որով և պատիժի, որովհետև պատիժը բռնադատման ամենէն սուր ձեւն է:

Ուրեմն պատժելը արդար է ոչ թէ բացարձակ արգարութեան համար, այլ մի միայն ընկերային շահուն համար. — ուրեմն ընկերութեան և որով վեհապետութեան պատժական իրաւունքին հիմը ընդհանուր է, մեկ կողմ անկողով արդարոչքիւնը:

Այդ սկզբունքին ամենէն կորովի մէկ արատայայտութիւնն է Պէնթամի օգտակարական վարդապետոչքիւնն որ հաշուի չ'աճուր գործողութեան բարոյականութիւնը, այլ կը նայի միայն օգտակար արդիւնքին զոր պատիժը կը գործէ ընկերային շահուն համար, և այսպէսով այս տեսութեան մէջ ամենայն ինչ կը վերածուի վայրկեանական յաջողութեան մը հաշուին՝ կործանելով նաև անմեղը, եթէ հաշիւը անանկ բերէ:

Մասնաւոր տեսութիւններ՝ որոնց կայանը կը գտնուի ընկերային շահուն մէջ՝ անոնք են որոնք օրինաւոր կը համարին պատիժը որպէս քաղաքականօրէն անհրաժեշտ (Պէնթամ), որպէս հակադրում մը ուրաջիկ մընակ (Ռօմանեօրի), որպէս բարոյականացի վախճան մը (Ֆօլքերպաշ), որպէս ընկերային սպասուելոչքիւն մը (Գարմինեանի)։ Բայց ինչպէս որ կը տեսնուի, այս իմաստասէր — իրաւագէտներուն վարդապետութիւնները միայն անուանական կերպով է որ կը տարբերին հիման մէջ, աւելի խօսքով է որ կը հակառակին քան թէ գաղափարով, ինչ որ պատահած է նաև հոգեպաշտական զանազան դրութիւններուն համար:

9.

(Գտակարոչքեան վրայ ձիւնուած պատժական դրութիւններուն ընկերայնացումը):

Թող իրաւասական կարգին մէջ կարելի չ'ըլլայ գործադրել բացարձակ արգարութիւնը, և թէ հետեւաբար վեհապետական իշխանութիւնը իրաւունք չ'ունենայ ըստ պատճառի և պատիժ տալու իրաւունքի քանի մ'աւելի ծանր բռնաբարոյաներու հեղինակներուն, յանուն քաւութեան կամ աստուածային վրէժխնդրութեան, կամ բարոյական փոխարինութեան, ևայլն, ասոնց ամենքն ալ բաւ:

Բայց թէ պատժողական իրաւունքին հիմը կը կայանայ լոկ օգտակարութեան մէջ, ընկերակիցներուն և ընկերային քաղաքային մարմնոյն շահուն մէջ՝ զանց ընելով ամբողջովին գիտաւորական տարրը, ատիկայ ալ ուրիշ սխալ մըն է քանի որ իրաւասական կարգը միշտ մասն կը կազմէ տիեզերական բարոյական կարգին¹. և յետոյ, թէ իրաւասական կարգին մէջ, և որով ընկերային — քաղաքային կարգին մէջ ալ, պէտք է որ արդարոչքիւնը փրկուած ըլլայ: Ապա թէ ոչ անտես ասնուած կ'ըլլայ մարդու էական բնութիւնը, արդար և անարդար բառերն ալ իմաստէ զուրկ եղած կ'ըլլան, և այդպէս մարդս գործածուած կ'ըլլայ իբր պարզ միջոց մը հասարակաց անդորրութեանն ու ապաշօվութեանը: Եւ յետոյ, ինչ կ'իմացուի ընկերային օգտակարոչքիւն ըսելով: Որոնք են այն սահմաններ որոնք մասնաւոր օգտակարութիւնը կը զատին հանրային օգտակարութեանէն: Եւ յանուն այս ընկերային օգտակարութեան որպիսի՞ քմահաճ հրամաններ, որպիսի՞ կեղեքումներ, կա-

1. Տիեզերական բարոյական կարգը կը բաղկանայ երեք տարբեր տեսակ յարաբերութիւններէ մարդու նկատուած իբր իմացական և ազատ էակ մը. յարաբերութիւններ մարդու՝ ինքնիրեն հետ, — յարաբերութիւններ մարդու՝ բարոյական կամ միայն արտաքին՝ միւս մարդոց հետ (այս վերջինները կը կազմեն իրաւասական կարգը):

տարեկապէս հակառակ քաղաքային ընկերութեան նպատակին, չի գործուեցան: Եւ յանուն նստրային փրկութեան հնարուեցան շատ մը յանցանքներ, և պատմութիւնը արձանագրած է Ներոնի նման, Վալիկոլայի նման, և այլն, մարդակերպ ճիւղներուն անգթութիւններն որոնք այնքան անմեղներ արեւէ զրկեցին իբր հեղինակ քրէական յանցանաց. պատմութիւնը արձանագրած է նաև Սէն — Պարթէլըմի ջարդը ֆրանսայի մէջ որ պատճառ եղաւ այնքան ականաւոր զոհերու, և Տրակոնտոնէրը¹ Լուզովիկոս Ժ.Գ.ի օրով և *Journées de Septembre*ներու ջարդը, և ուրիշ հազարաւոր մարդասպանութիւններ որոնք գործուած են յանուն հանրային փրկութեան:

Արեւմն միայն օգտակարութեան սկզբունքը, կամ լաւ ևս միայն օգտակարութիւնը չի կրնար ըլլալ հիմը պատժելու իրաւունքին որն որ անվիճելի կերպով քաղաքային ընկերութեան կը վերաբերի, և այն դրութիւններն որոնք ամբողջովին կը կոթնին քաղաքական սկզբունքին, կուզան հանդպիլ՝ բացարձակ արդարութեան կամ հոգեպաշտներու դրութիւններուն հետ՝ քմածինին բռնակալութեան: Եստ շիտակ է հոս եւս կրկնելն թէ երկու ծայրերը կը դպչին իրարու!

ՅԱՒԵԼՈՒՍԻՆ

Կարեւոր տարբերութիւններ հոգեպաշտական և քաղաքական երկու նստրայի տեսութիւններու միջև.

Ա. Վարոյական բացարձակ սկզբունքին համար՝ 1°. պատժելի են բոլոր այն գործողութիւնները որոնք բռնարարութիւններ են ո՛ր և է բարոյական պարտքի. 2°. պատիժը պէտք է որ արուի այնու համար որ գէշ գործողութիւն մը գործուած է. 3°. պատժումը կամ քաւութիւնը պէտք է որ միշտ տեղի ունենայ, որովհետև քաւութիւնը միշտ անհրաժեշտ է. 4°. պատիժը պէտք է

1. *Dragonnades*.

որ չափուի գործողութեանը ներքին անբարոյականութեանը, այսինքն չար գիտաւորութեանը աստիճանին, բնաւ երբէք արդիւնքին, վնասին:

Բ. Քաղաքական սկզբունքին համար՝ 1°. պատժելի են միայն այն գործողութիւններն որոնք բռնարարութիւններ են իրաւաստիան պարտքերու, կամ թէ ուրիշներու իրաւանցը վնասներ. 2°. պատիժը պէտք է որ արուի առաջին առնելոյ համար կամ յանցաւորին կամ անոր օրինակին հետեւիլ ուղղներուն կողմանէ գործուած կամ գործուելիք գէշ գործողութիւններուն. 3°. Պատիժը կրնայ տեղի ունենալ մի միայն երբ զայն պաշտանջէ իրաւունքին պաշտպանութեանը անհրաժեշտութիւնը, որով եթէ այս անհրաժեշտութիւնը պակսի՝ պատիժը պատճառ մը չ'ունենար գոյութեան. 4°. Պատիժը պէտք է որ չափուի ընկերային սպաշտութեանը պէտքին, ոչ թէ գործողութեանը ներքին անբարոյականութիւնը, որով պէտք է ուշ դնել ամենէն աւելի արդիւնքին, վնասին զոր գործողութիւնը պատճառած է անհատներու և ընկերային — քաղաքային էակ ն իրաւունքներուն:

10.

Այնտղի մը պատժական իրաւունքին հիմանը մասին եղած քանի մ'ամենեկն հռչակաւոր տեսութիւններուն վրայ:

Ինչպէս որ ըսինք, ընկերային դաշինքը իբր հիմարուեցաւ Տէրութեան յատուկ պատժելու իրաւունքին, սա տեսութեամբ որ այդպիսի իրաւունք մը մարդկային հաւաքական մարմիններու կողմանէ արուած է Տէրութեան՝ այն յայտնի կամ լռին դաշինքին միջոցաւ որով կազմուած է քաղաքային ընկերութիւնը: Այս տեսութեան կուսակիցները սակայն երկու մասի կը բաժնուին: Ամանք՝ որոնց մէջ Չէզարէ Պէքքարիա, անմահ հեղինակը Յանգսնը և Պատիժ¹ անուն գրքին, կ'ըսեն թէ այդ

1. *Dei Delitti e delle Pene*.

իրաւունքը տրուած է նոյն ինքն յանցաւորին կողմանէ, քանի որ մարդիկ հաւաքուելով տուին Վեհապետութեան զիրենք պատժելու իրաւունքը: Միւսներն՝ ընդ որս կայեթանոս Ֆիլանճիէրի¹, կը պնդեն ընդհակառակն թէ պատժելու իրաւունքը տրուած է ոչ թէ յանցաւորին կողմանէ այլ յանցանքը կրողին կողմանէ, քանի որ քաղաքացիք են որ տուած են վեհապետութեան այն իշխանութիւնն որ իրենց պիտի վերաբերէր պատժելու իրաւունքը, սոսկ բնական մասնաւոր յարաբերութիւններուն մէջ:

Նոյն իսկ ենթադրելով որ քաղաքային ընկերութիւնը իւր ծագումն առած ըլլայ դաշինքի մը, վերոյիշեալ երկու վարդապետութիւնները դարձեալ հաւասարապէս մոլոր կը մնան: Առաջինը՝ անբնական է, որովհետեւ հակառակ է մարդու համաժին զգացումներուն որ դաշինք դնէ որպէս զի որոշեալ պարագաներու մէջ իրեն քաշել տան զգալի չարիք մը, որ է պատիժը. անտեղի է որովհետեւ ինչպէս կարենալ ենթադրել որ մարդս ունեցած ըլլայ ինքն իր վրայ պատժողական իրաւունք մը. դարձեալ մտլար է որովհետեւ պատիժը ընդհանրապէս մարդս կը զրկէ այնպիսի բարիքներէ զորս չի կրնար ուզածին պէս տրամադրել, որպէս պատիշը, ազատութիւնը, ըստ օմանց, մինչև անգամ կեանքը:

Երկրորդ տեսութիւնը կը մեկնի սա մուար ենթադրութեանէն թէ սոսկ մասնաւոր յարաբերութիւններուն մէջ մարդու համար իրաւունք մը կայ պատժելու ուրիշ մարդ մը, մինչդեռ այդպիսի իրաւունք մը իրարու հաւասար եղողներու մէջ գոյութիւն չի կրնար ունենալ, քանի որ ատիկայ կ'ենթադրէ իշխանութիւնը և որով ստորագասեալ մը և զլիսաւոր մը: *Par in parem non habet imperium* (հաւասարը հաւասարին վրայ չ'ունի իշխանութիւն), և ասոր հակառակը ուրիշ բանով չի ենդուիր եթէ ոչ իմաստակութիւններով:

1. Կաթմանո Ֆիլանճիէրի, Նափոլիցի, տակաւին շատ երիտասարդ հասակին մէջ ըլսա տուաւ ի Նափոլի Օրենսդրութեան գիտութիւնը աւուան երկն, որ պայճառապէս կը յայտնէ իւր հանճարին գործիքներն շափը, որպէս և իւր վարդապետութիւնը: Մաճը պատճառ եղաւ աւարտելու իւր աշխատութիւնը: Յիշեալ զգրքն ի. Մասին մէջ պարզուած է պատժելու իրաւութի մասին իր տեսութիւնը:

11.

Ո՞մանեօգիտի կը պարտինն անուշրակի պաշտպանութեան տեսութիւնն, որ կը կոչուի նաև իսկաւորում՝ յարաւոր միջովին, զոր պաշտպանեցին Տրանսայի մէջ Տը Ալի-քա, Գօնթ և Փասթօրէ:

Ահաւասիկ յիշեալ մեծանուն իրաւագէտին պատճառաբանութիւնը¹:

Ընկերութիւնը պարտի դիմադրել այն ամենայնի որ զինքը կը հեռացնէ իւր նպատակը հետապնդելէն: Յանցակները, ռիսկները, զինքը կը ձեռացնեն իւր նպատակին որ է ընկերակիցներուն և իրեն պաշտպանութիւնը և ապահովութիւնը, որով իրաւունք ունի ինքզինքը պաշտպանելու յանցանքներու դէմ: Բայց, ինչպէս որ ուճիրը ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ յարոյակաւ յառի միջովին մը, արյիւնը — մեղապարտ միջումը — որոյ մարդս տեղի կու տայ, այսպէս ինքզինքը պահպանելու համար այն ամենայնէ որ յանցանքին միջում մըն է, և հետեւաբար ապագայ յանցանքներէ, ոչ իշ միջոց չի կայ երբ ոչ դեմ դնել ատոր իսկաւորումով մը:

Յանցանք գործելու միջում միշտ յոռի կիրքի մը գոհացումն է, այսինքն թէ զգալի բարիքը, զոր մարդս կը հոգայ տեղի տալով կիրքին: Արդ, տարելու, անդամաւոր կացուցանելու համար այդ միջումը, ուրիշ կերպ չի կայ եթէ ոչ ապաւնալ պատիժ մը, զգալի չարիք մը, դէմ դնելու համար այն նիւթական բարիքին որոյ կը ձգտի մարդս յանցանքով, — և տալ պատիժը երբ յանցանքը մէջտեղն է, ապա թէ ոչ սոսկ սպառնալիքը բանի մը չի ծառայեր. որով հակամիջումը կը լուծուի պատժառած յանցանքին մէջ, որովհետեւ անպատիժ մնացած յանցանքը ուրիշ մը կը բերէ, այս ուրիշն ալ ուրիշ մը, և այդպէսով ընկերութիւնը կը կործանի՝ յանգելով անիշխանութեան:

Այս կերպով, ընկերութիւնը ուրիշ բան չ'ընել եթէ ոչ ինքզինքը պաշտպանել, և հետեւաբար ընդհանուր ամումար՝ ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը մասնա-

1. Տես իւր «Genesi del Diritto penale» անուն երկը:

ւորապէս պատժողական իրաւունքին հիմն է — ուրիշ կերպով ըսելու համար — պատժողական իրաւունքը ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ (ընկերութեան կողմանէ գործադրուելու պայմանաւ) ինքնապաշտպանութեան բնական իրաւունքին շատ մը գործադրութիւններէն մին:

Ուրեմն, ի մի բան, ընկերութիւնը իրաւունք ունի իւր նպատակին հասնելու. յանցանքները արգելք կ'ըլլան այս նպատակին. անկարգ կիրքերը տեղի կու տան յանցանքներու մղումին. արգիլելու կամ գոնէ նուազեցընելու համար յանցանքները, ասոնց դէմ հակամղումով մը գործել հարկէ. մեղապարտ մղումին դէմ եղած հակամղումն ալ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ եթէ ոչ զգալի շարք մը. ուրեմն ընկերութիւնը իրաւունք ունի տալու զգալի շարքներ, այսինքն պատիժներ՝ թէ ինքզինքը և թէ իւր ընկերները պաշտպանելու համար: Բայց ուշադրութիւն. խնդիրը անմիջական թշնամանողին, ներկայ յանցաւորին դէմ պաշտպանութեան վրայ չ'է, այլ սպազայ կարելի թշնամանողներու դէմ պաշտպանութեան վրայ է, այսինքն խնդիրը անուղղակի պաշտպանութեան վրայ է: Ներկայ յանցաւորը պատժելով, աւելորդակի կերպով սպազայ յանցաւորէն պաշտպանուած կ'ըլլայ ընկերութիւնը:

Այս վարդապետութեան համար կ'ըսեն թէ հակառակ է ինքնապաշտպանութեան գաղափարին՝ որն որ եղած թշնամանքին այժմուշրիւնը կ'ենթադրէ: Սկզբըն դէմ և սպազային դէմ ինքնապաշտպանութեան ձեւին տակ բռնադատում չի կրնար գործուիլ:

12.

Ընդհակառակն, Ֆուլերպախ պատժական իրաւագիտութեան իբր հիմ գրաւ փախցնելը (intimidation) կամ նոգեխանական նսկանդուելը:

Ըստ այս գերմանացի ներհուն ոճրագէտին՝ Տէրութիւնը պէտք է որ երաշխաւորէ քաղաքացւոց իրաւաստեան կարգին պաշտպանութիւնը: Ասիկայ ընելու համար, իրաւունք ունի և միանգամ այն պարտականութիւնն ի

գործ դնելու բոլոր այն միջոցներն որոնք կարող են արգիլելու իրաւունքներու եղած վնասները, և ասիկայ կ'ըլլայ փախցնելով այն քաղաքացիներն որ կը ձգտին խանգարելու ընկերային կարգն ու սարքը: Բայց, ընկերութիւնը ինչպէս պիտի փախցնէ անոնք որոնք կը փորձուին յանցանք գործելու: Զայնս ստիպելով բարոյապէս, նոգեխանապէս, որ չի գործեն արգարութեան դէմ: Ասիկայ ալ ուրիշ բանով չի կրնար ըլլալ եթէ ոչ սպազայ յանցաւորներու համար պատիժի մը սպառնալիքով, և ներկայ յանցաւորներու համար ալ սպառնացեալ պատիժին իրական գործադրութեամբ: Այդպէս ըստ Ֆուլերպախի, պատժային Օրինագիրք մը կը զգենու սպառնալիքներու ամբողջութեան մը հանգամանքը որքան աւտեն որ յանցանքը գտնուի կարելիութեան սահմաններուն մէջ. բայց երբ յանցանքը իրականութիւն կ'ըլլայ, ըստ սպառնալիքն ալ կ'ըլլայ այն ատեն իրողութիւն: Ուրեմն, ի մի բան, պատժոյ սպառնալիք, պատժոյ գործադրութիւն, միջոցներ են գործելու համար քաղաքացւոց մտքին վրայ զայնս ստիպելու որ յարգեն իրաւաստեան կարգը. և այսպէս սպառնալիք և գործադրութիւն կը նպաստեն պատիժին վերջնական նպատակին:

Ֆուլերպախի այս վարդապետութեան դէմ կը դնեն ըսելով որ ասիկայ դմարգը կը գործածէ իբր գործիք և միջոց ընկերային նպատակին հասնելու համար, որով կը մոռնայ մարդուն մէջ գտնուած անձնականութեան գերագոյն յատկութիւնը:

13.

Հարեանցի թոյ ըլլայ, չի մոռնանք սակայն հոս յիշելու *Elementi del diritto criminale* անուն գասական գործին հեղինակին՝ հռչակաւոր Գարմինեանի վարդապետութիւնը, ըստ որում ընկերութիւնը ունի պատժողական իրաւունքը ընկերային սպանութիւններ համար, այսինքն թէ քաղաքական նարխաշրջութիւնը՝ զըստ պելու մարդկան յոռի ակտիւտները որոնք կը ձգտին բարոյական — իրաւաստեան կարգը խանգարելու: Սակայն, Գարմինեանի՝ հիմնուելով հանդերձ քաղաքական

սկզբունքին վրայ՝ անոր արդարութեան սահման մը կը դնէ, ըսելով թէ պատժելու իրաւունքը կը դադրի ուր կը պակսի գործողութեանը բարոյական վերագրելիութիւնը: Այսպէսով Գարմինեանի տեսութիւնը խոյս կուտայ անուղղակի ինքնապաշտպանութեան և հոգեբանական բռնադատութեան նկատմամբ յարուցուած քննադատութիւններէն:

14.

Կամանուէլ Քանթ¹ — մեծանուն գերմանացի իմաստասէրը — պաշտպան հանդիսացած է բացարձակ արդարութեան՝ մերժելով լոկ օգտակարութեան, կամ ընկերային պատշաճութեան ո՛ր և է գաղտփար: Մինչդեռ անուղղակի ինքնապաշտպանութեան կուսակիցները, որպէս և ուրիշ տեսութեանց կուսակիցները՝ որոնք իրենց կարծիքը կը հիմնեն քաղաքական սկզբունքին վրայ՝ կ'ըսեն թէ պէտք է պատժել ոչ թէ անոր համար որ յանցանք գործուած է, այլ որպէս զի յանցանք չի գործուի: Այս կարծիքէն են Տը Մէսթրը և Թափարէլի: Որով, եթէ ըստ Ռոմանեօզիի, ըստ Պէնթամի, օրինակի համար, պէտք է՞ պատժել յանցաւորը երբ ապահովութիւն մը ըլլայ որ իւր գործած չարիքին այլ եւս բնաւ ուրիշ չարիքներ չի պիտի հետեւին. ընդ հակառակն, վերոյիշեալ գերմանացի իմաստասէրին, որպէս և Տը Մէսթրի և Թափարէլիի համար, ինչպէս ամէն անոնց համար՝ որոնք կը պաշտպանեն բարոյական բացարձակ, տիեզերական սկզբունքը, դարձեալ պիտո՞ր է պատժել յանցաւորը այնու համար միայն որ յանցաւոր եղած է, առ ի դոհացում նախատուած արդարութեան:

15.

Ֆրանտայի ընտրականները (éclésiastique), որպէս Գուզէն, Կիլօ, Թիսօ, Տէ Պրօյ դուքսը, պաշտպանեցին

1. Տես «Իրաւագիտութեան բնագանցական սկզբունքները»:

տեսութիւն մը որ հիմնուած է թէ բացարձակ և թէ միանգամայն յարաբերական կամ ընկերային արդարութեան վրայ, ի նկատի առնելով միեւնոյն ատեն թէ անցեալն և թէ ապագան: Այս տեսութիւնը սքանչելի կերպով պարզած է Փ. Ռօսսի¹, որ իւր *Traité de droit pénal* անուն երկին մէջ հիմնովին կը քննադատէ մասնաւորապէս թէ ուղղակի և թէ անուղղակի ինքնապաշտպանութեան գրութիւնները, և անոնք այլ որ հիմնուած են բարոյական բացարձակ սկզբունքին վրայ: Ասոնք — այսինքն հոգեպաշտները — կ'ըսէ Ռօսսի, կրնան հասնիլ մինչև իսկ աստուածավարական քննադան (սխալելով բարոյականի անհուն գաշտին մէջ, առանց գիտնալու թէ ուր պէտք է դնել ձշիշ օրէնագիտութեան սեղմուած սոսքարիզին սահմանները). իսկ միւսները՝ այսինքն անոնք որոնք մի միայն օգտակարութիւն կը դաւանին, ուրիշ տեղ չ'են կարող կենալ եթէ ոչ Աստեղագարոյ Սենկակը (*Տես Encyclopédie anglaise*):

Այսու հանդերձ, Ռօսսի՝ իբր հիմ պատժողական գրութեան՝ կը դնէ բարոյական սկզբունքը և բուն քաւութիւնը, և կը սահմանէ զայն քաղաքական սկզբունքով, հակառակ, որպէս ըսինք, Գարմինեանիի՝ որ իրեն համար պատժելու իրաւունքը մի միայն հիմնուած է քաղաքական հարկաւորութեանը վրայ, սահմանուած բացարձակ արդարութեան:

1. Այս մեծ մարդը՝ ծագմամբ իտալացի է (որպէս իւր անունը կը յայտնէ արդէն) և ծնած է Գարրաբոյի մէջ. ֆրանսացոց նշանաւոր քաղաքագէտներէն, իմաստասէրներէն և տնտեսագէտներէն մին կը համարուի. նախարար եղած է Պապական երբեմնի վարչութեան մէջ. սպաննուած է Հոսովայ մէջ՝ խռովութեան մը միջոցին:

16.

Գաւտարարական

Զգաստարարական (penitentielle) դրոշբաներ վրայ:

Տէրութեան պատժելու իշխանութիւնը արգարացնելու համար պարզուած զանազան դրութեանց մէջ չէ կարելի անյիշատակ անցնել այն որ ընկերային պատժումին պատճառը կը հաստատէ մի միայն յանցապարտին ուղղութեանը և բարեփոխման մէջ, և որ կը կոչուի հետեւաբար, դրոշբանի գաւտարարական, ճիշդ այնու համար թէ՛ կ'ուզեն որ պատիժին մէջ տիրէ, յանցապարտին ուղղութիւնը ձեռք բերելու համար, մինչև անգամ բացարձակ կերպով՝ զոչնչման հանգամանքը:

Այս դրութեան կուսակիցները կ'ուզեն որ քաղաքային ընկերութեանը սեպհական պաշտօնն ըլլայ վարել կամքերը, վարելով միեւնոյն ատեն խնայողանութիւնները. առաջնորդելու յանցաւորները դէպ ի բարին և դէպ ի արդարը, քաշելով զանոնք շարեաց ճամբէն, զանոնք նորէն օգտակար և բարի քաղաքացիներ կացուցանելու համար:

Այս դրութեան մէջ, որուն ջերմ պաշտպան հանդիսացան Ա. Տը Լիւքա և Ա. Ռէտտէր, ուրիշ բան չի փափաքուիր վերջապէս եթէ ոչ յանցաւորին բարեփոխման, այնպէս որ ամանք մինչև անգամ համարձակեցան ուրանալ ընկերութեան յատուկ պատժերու իրաւունքը. աւտոր տեղը դնելու համար ուղղութեան իրաւունք մը, ի կիր արկանելով լատինական առածը թէ՛ շատ կարեւոր է՛ն զպակը շարագործները պատիժով, երբ կրտրեաւոր զայն չ'ես կրնար բարեփոխել:

Այդ դրութեան նկատելիքները.

Հետեւաբար, զգաստարարականները կը պահանջեն որ բանտարկման դրութիւնը վերածուի բացարձակ կանոնաւորեալ կրթութեան մը, որ բանտերն ըլլան տեսակ

մը զիչերօթիկ վարժարաններ ուր անոնք որ անգոսնած են բարոյականին ամեն նուիրական և յայտնի զգացումները վարեն հանգստաւէտ կեանք մը՝ կատարելով հոգեւոր մարզանքներ:

Բայց, ատիկայ առիթ մը պիտի ըլլայ յանցանք գործելու. և, սպաքէն, այդպիսի դրութեան մը մէջ պիտի անհետանայ մինչև անգամ պատժոյ գաղափարը: Եղեւ նազործներու բարեփոխման հոգ տանելը լաւ գործ մըն է, և մինչև իսկ ատիկայ պարտի ըլլալ պատիժին կարելի եղող արդիւնքներէն մին, բայց ատոր հասնելու համար պէտք է՛ն զոչնչել պատիժին գերագոյն նպատակը, որ է սպառնալով ընկերութիւնը և անհատները յոռի արարքներու դէմ՝ սպառնալիքով և զգալի չարիքի մը իրականական գործողութեամբ: Չափազանցեալ մարդասիրութեան մը արդիւնքն եղող այդպիսի դրութեան մը շնորհիւ՝ բանտարկելութիւնը աւելի հեշտին և հաճելի կը դառնայ անգոսնածներու քան թէ այն ազատութիւնը զոր կը վայելին պարկեշտ մարդեր, որոնք սակայն կ'աշխատան կը աքնին անօթի չի մնալու համար:

Ուրիշ այլանդակ տեսութիւններ.

Ուրիշներ ալ եղան որ յանցաւորը խնդիր տեղ գրին, յայտարարելով թէ ով որ չարիք մը կը գործէ՝ կը գործէ միշտ վերին կարողութեանց խանգարման մը ազդեցութեանը ներքեւ: Ասոնց համար այլ եւս պէտք չի կայ բանտերու, այլ ասոնց տեղը պէտք էր որ շինուին յիմարանոցներ, ինչպէս որ զգաստարարականներու համար ալ՝ գիշերօթիկ վարժարաններ: Համբաւուոր գանկաւորն Տօքթօր Ասլ տեղի մասնաւորապէս կը պաշտպանէ մարդկայն գործողութեանց անպատասխանատուութիւնը, սա պատճառարանութիւնը ի մէջ բերելով թէ մեր կարողութիւնները ներքնապէս ենթարկուած են մեր գործաբաններուն վիճակին, զարգացումին գանկին այն մասերուն ուր գետեղուած են այդ կարողութիւնները:

Այս տեսութիւնները յառաջ կուզան մարդկային բնութեան որպէս և քաղաքային ընկերութեան յատուկ իրականաց և պարտուցը վրայ կազմուած սխալ և մոլոր գաղափարներէ:

17.

Վաշերացման տեսչիւնը:

Վերջապէս պիտի խօսինք այն տեսութեանը վրայ որ կ'ըսէ թէ պատժելու իրաւունքը կը վերաբերի ընկերութեան և իրմով Վեհապետին մի միայն, և այս ալ ան իրաւունքին պատճառաւ զոր ունի յարգել տալու օրէնքները, որ է ըսել՝ տալու ասոնց վաշերացումը (sanction):

Այս տեսութեան պաշտպանը եղած է բրօֆէսոր Տէ ձիօրճի (Բատուայի Համալսարանէն) իւր «Saggio sui principi fondamentali del diritto filosofico ed in particolare sulla teoria del diritto penale» երկու վը, և իրեն հետեւող ունեցաւ զբրօֆէսոր ձիան - Փաօլօ - Թօլօմէյի¹:

Եթէ օրէնսդիրը չուզէր որ իւր օրէնքները մեռեալ տառ մնան, պէտք է որ տայ անոնց հարկ եղած վաշերացումը, այսինքն թէ անոնց աւելցնէ շարիքի մը սպառնալիքը օրինազանցներուն համար, կամ թէ բարիքի մը խոստումը: Վաշերացումը պարտի Համապատասխանել օրէնքին բնութեանը, և հետեւաբար պարտի ըլլալ այնպէս և այնքան որպէս և որքան հարկաւոր է:

Այսպէս, եթէ միայն սպառնալիքը և պատժոյ մը գործադրութիւնը կրնայ զօրէնսդիրը հասցնել իւր նպատակին, քաղաքային ընկերութիւնը իւր պատժելու իշխանութիւնը գործածելով ուրիշ բան չընէր եթէ ոչ գործածել՝ տուեալ ձեւով մը՝ իրեն վերաբերեալ վաշերացման իրաւունքը:

Այսու հանդերձ, վաշերացման տեսութեան դէմ՝ իբր հիմն պատժողական իրաւունքին, կամ թէ պատժողական իրաւունքին դէմ իբր մասնաւոր ձև վաշերացման, կարելի է զիտողութիւն ընել թէ ասիկայ ստէպ չի հասնիր իւր նպատակին յանցաւորին նկատմամբ. և թէ

1. Տէս «Corso di Diritto naturale» և «Lezioni di Diritto penale».

մանաւանդ տուած պատիժը, նկատելով միայն իբր անոր վաշերացման, ստէպ և ամենէն ծանր պարագաներու մէջ գոյութեան պատճառ չունենար: Ապաքէն, ի՞նչ է արդիւնքը և միանգամայն բուն ընդհանուր նպատակը վաշերացման. ստիպել օրէնքները յարգելու, — և եթէ օրէնքը բռնաբարուած է, ստիպել անիկայ՝ որ զայն բռնաբարեց՝ ընելու ճշդիւ ինչ որ նա կը պատուիրէ, և երբ այսպէս ընելը անկարելի կըլլայ, ընելու կամ տալու նախարժեքը այնու զոր նա կը հրամայէ:

Մէկ խօսքով, վաշերացման բուն նպատակն է վերահաստատութիւնը, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով, օրէնքին զօրութեան՝ իբր հրաման. ապահովել օրէնքին յարգուիլը զայն բռնաբարողներուն կողմանէ. ուրիշի իրաւունքին եղած բռնաբարութեան արդեանցը հեռացումը:

Այսպէս, ենթադրենք որ մէկը մտաւ այսինչին հողին մէջ, զայն մշակեց, և կամ վրան շէնքեր կառոյց, եւլին: Օրէնքը՝ որ կ'ուզէր թէ ուրիշի ստացուածքը յարգուած ըլլայ, վաշերացման զօրութեամբ պիտի տայ հողին տիրոջը իրաւունքը, վաշերակով՝ մինչև իսկ բռնութեամբ՝ իւր հողին ինքնակող տէրը, երբ սա չուզէր անկէ հեռանալ ինքնաբերաբար: Ահաւասիկ, օրինազանցը այդպէսով ստիպուած յարգելու ճշդիւ այն՝ զոր օրէնքը կը պատուիրէ, — ուրիշի ստացուածոցը յարգանքը, — ահաւասիկ, վերահաստատուած օրէնքին զօրութիւնը, և վերացում՝ այդպէսով՝ արդիւնքը, ուշադրութիւն՝ ուրիշի իրաւունքին եղած բռնաբարութեան:

Ենթադրենք որ մէկը ուրիշէ մը փոխ ստակ առած ըլլայ և պայմանաժամը լրանալուն՝ մերժէ զայն հատուցանել. օրէնքը՝ որ կը հրամայէ որ փոխառուն հատուցանէ որոշեալ ժամանակին իրեն փոխ տրուած դրամը, իւր իրաւունքը ստանալու համար պէտք եղած միջոցները կը ցուցնէ փոխատուին, իրաւունք տալով ասոր իրեն յատկացնելու պարտատիրոջ ինչքէն այնքան մաս որքան որ հարկ է փոխ տուած գումարին բացը գոցելու համար: Ահաւասիկ, այդպէսով չվճարող պարտատէրը ստիպուած է գործադրելու, թէպէտև անուղղակի կերպով՝ օրէնքին հրամանը. ահաւասիկ, օրէնքը յարգուած օրինազանցին կողմանէ, հակառակ անոր կամքին, նախատուած իրաւունքին վերահաստատութեամբը:

Արդ, ենթադրենք որ մէկը պատասխանատու բռնուած ըլլայ մարդասպանութեան ռճիրով մը. արդ, մարդկային օրէնքն ալ բռնարարեալ ըլլալէ յետոյ՝ որն որ չ'ըսպաննել կը հրամայէ, մարդասպանին տրուած պատիժը արդիւնք ունի՞ նաեւ ստիպելու անիկայ յարգելու օրէնքը որ չ'սպաննել կը հրամայէ. ստիկայ բացարձակապէս անկարելի է, որովհետեւ անկարելի է ստիպել մարդասպանն որ վերստին կեանք տայ իւր զօհին: Օրէնքը բռնարարուեցաւ, և կը մնայ բռնարարուած, չի կայ մարդկային զօրութիւն մը որ վերցնէ անոր բռնարարութիւնը: Ուրեմն, այդպիսի պարագայի մէջ, պատիժը վաւերացում չ'է հանդէպ յանցաւորին. վաւերացումէն տարբեր բան մըն է, սա խնայողով որ վաւերացումին արդէն նպատակն է բռնարարուած օրէնքին բռնի յարգուիլը:

Ո՞վ չի մտկարերեր որ եթէ պատիժը պէտք ըլլար նկատել պարզապէս իբր վաւերացման ձեւ մը և հետեւորար որոնել պատժելու բացարձակ և միակ հիմը վաւերացումին իրաւունքին մէջ, շատ մը և նոյն իսկ ամենէն ծանր յանցանքները անպատիժ մնացած պիտի ըլլային. և արդեօք ասոր պատճառը վաւերացումին իւր զխաւոր նպատակին մէջ թերանալն է այդ կերպով :

18.

Տեսութիւն Իրաւաստական պաշտպանութեան.
(La tutelle juridique).

Ատկէ կ'երեւայ որ պատիժը ուրիշ նպատակ ունի քան թէ ստիպել անոնք՝ որոնք գործած են հասարակային կամ մասնաւորային սպառնալուծեանը վնասաբեր ինչ ինչ գործողութիւններ՝ յարգելու ընկերութեան և մասնաւորաց իրաւունքներուն պաշտպան օրէնքը:

Ուրեմն, վաւերացման մէջն ալ պէտք չ'է փնտռել պատժողական արգարութեան հիմը: Սակայն, պարտաւորուած գոյով ընտրութիւն մ'ընել վերոյիշեալ գանձագան տեսութեանց մէջէն, մեզ համար սիրելի է յա-

րիլ հռչակաւոր Գարրարայի կողմանէ պարզուած տեսութեան՝ Գարմինեանիի հետքերուն վրայ. տեսութիւն զոր բաւ է հոս յիշել քանի մը խօսքով և որ թէ բացարձակ և թէ յարաբերական արգարութեան սկզբունքը կը պարունակէ իւր մէջը, թէպէտեւ առաջինը իբր սահման վերջնոյն:

Պատժողական իրաւունքին հիմը սա ճշմարտութիւնն է որ քաղաքային ընկերութիւնը կը կենայ մեր իրաւանց կատարեալ պաշտպանութեանը համար, և թէ իրաւաստական կարգը մասն է բարոյական տիեզերական կարգին: Պատիժը կը տրուի այնու համար որ պէտք է, ոչ թէ լսկ հեղինակութեան նպատակաւ, այսինքն թէ որքան որ զայդ կը պահանջէ իրաւաստական պաշտպանութիւնը:

Ահաւաստիկ այս տրամաբանութեան բացատրութիւնը. Գաղաքային ընկերութիւնը շնորհեալ մեկ օրէնքն է. իրեն մէջ միայն կը գործադրուի իրաւանց պաշտպանութիւնը. որով ընկերութեան իրաւունքն ու պարտքն է այս պաշտպանութիւնը, և պիտի գործադրէ զայն ուր որ պետքը պահանջէ, ի կիր առնելով այն ամեն միջոցները որոնք յարմար են նպատակին: Այս միջոցներուն մէջ կը գտնուի պատժումը: Սակայն, ընկերութիւնը իրաւաստական կարգին պահպանմանը համար կեցած ըլլալով, և այս կարգն ալ մասն կազմելով բարոյական տիեզերական կարգին, ընկերութիւնը չի պիտի կարենայ պատժել հասարակային և մասնաւորային սպառնալուծեանը վնասաբեր ո՞ր և է արարք մը, այլ այն վնասակար արարքը որն որ ըլլայ միեւնոյն ատեն մարդկային արարք մը, այսինքն արդիւնք մարդկային իմացականութեան և կամքի:

Ուրեմն, պատժողական իրաւունքին հիմն է Իրաւաստական պաշտպանութիւնը (Tutelle juridique) որ կ'երթայ գտնել իւր սահմանները բացարձակ արդարութեան մէջ, այն ներգաշնակութեանը բերմամբ որ կը տիրէ որպէս Ֆիզիքական աշխարհին՝ այնպէս ալ բարոյական աշխարհին մէջ, և որ չի կրնար աւելի առանց անիրաւութիւն մը գործուած ըլլալու: Այսպէս, պատժելու իրաւունքին հիմը, ըստ ոսկեղէն բանին Գարրարայի, պարտի ըլլալ, և է Իրաւաստական կամ իրաւունքի ձևար-

տոչքիւն մը — և որով՝ բացարձակ, և անկախ օգտակարութեանն որ և է նկատողութենէ: Ապաքէն, ո՞վ կըրնայ հակառակիլ սա ձևարարութեան թէ ընկերութիւնը իրաւասակիւն պաշտպանութեան համար եղած է և ո՞վ չի տեսներ թէ այդ պարագային մէջ յի օգտակարութիւնը բնաւ առնչութիւն մը չ'ունի պատժումին հետ, մասնաւանդ ըստ սա իրողութեան թէ՛ օգտակարութիւնը բնաւ բացարձակ և լաւ որոշուած հանգամանք մը չ'ունի: Արդարեւ, պարտ է պատժել պարզապէս որքան որ կը պահանջէ առանց բացարձակութեան ընկերային անհոյսակիւն նպատակի պաշտպանութիւնը, և ոչ թէ որքան զայն կը պահանջէ օգտակարութիւնը. և չի բաւեր միայն ուրիշներու իրաւանց տրուած վնասը, այլ պէտք է նաեւ գործողութեանը բարոյականութիւնը, այսինքն թէ բարոյական վերագրելիութիւնը: Երբ ընկերութիւնը պատժէ արարք մը նայելով մի միայն ատոր՝ իրաւանց պատճառած վնասը, կը մեղանչէ արդարութեան դէմ, որովհետեւ նիւթական վնասէն չ'է որ կը հետեւի անիրաւութիւնը. կամ թէ երբ պատժէ յոռի արարք մը միայնեւ իսկ եթէ ատկէ ծագած չ'ըլլայ նիւթական ո՞ր և է վնաս, կամ թէ այդ արարքին անհամեմատ վնաս մը, իւր ձեռնհասութեանէն զուրս ելած կ'ըլլայ, որովհետեւ իրաւասակիւն պաշտպանութեանը չի պահանջած մէկ բանը ըրած կ'ըլլայ:

Ուրեմն, պատժողական իրաւունքը իւր գոհացուցիչ պատճառը կը գտնէ բնութեան օրէնքին մէջ՝ անկախաբար ընկերային ո՞ր և է կազմակերպութենէ, քանի որ ընկերայնութիւնը բնութեան օրէնք է, և քաղաքային ընկերութիւնն ալ միջոցն է որով այս օրէնքը կը գործուի:

Պատժային իրաւագիտութեան կիւրք:

Պատժողական իրաւունքի և իմաստասիրական իմաստով՝ Պատժական իրաւագիտութեան նիւթը կը կազմեն ընդհանրապէս՝ վերագրելի բնարարութիւններ այն օրէնքներուն՝ որոնց գործադրութիւնը ընկերային-քաղաքային գերագոյն իշխանութեանը ձեռննաստորիակն է, և այդ բնարարութիւններն արգիւրէ համար հարկ է դիմել ըստ պատկառելի և պատիժի մը գործադրութեան, որովհետեւ որիչ ո՞ր և է միջոց անօգոյս է:

Պատժական իրաւագիտութեան նիւթը՝ պատժային օրինաց իմաստով՝ պիտի ըլլան ուրեմն հաւասարապէս պատժոյ արժանի գործերը. յիշենք սակայն թէ խօսքերնիս պատժական դրական այն օրինաց վրայ է, որոնք ներշնչուած են խելքի ու մտքի գերագոյն սկզբունքներէն, այսինքն բարոյական այն սկզբունքներէն որոնց մասնաւոր մէկ մարմնացումը, մէկ երեսն է ընկերային-քաղաքային օրէնքը:

19.

Պատիժի մը ենթակայ գործերու վրայ խօսելու սկզբնէն առաջ, պէտք է խօսիլ յանցանքներու մէջ վերագրելիութեան (imputabilité), վերագրութեան (imputation) և պատասխանատուութեան վրայ:

20.

Քաղաքական վերագրելիութիւն.

Վերագրելիութիւնը կը բաժնուի քաղաքականի և բարոյականի:

Իբր թէ մարդու վարքն ու բարքը օրէնքին հետ առնելիքի-տալիքի հաշիւ մը բացած ըլլար, Եւրոպիոյ բարոյախօսները՝ որոնց հետ նաեւ իրաւագէտները և ընդհանրապէս բոլոր ընկերաբանները՝ հաշուագիտութենէն առնուած կարգ մը բառեր — ընդ որս վերագրել (imputer) բառը — կը գործածեն ընդհանրապէս բարոյական նիւթերու մէջ, և մասնաւորապէս օրինական խնդիրներու մէջ:

Այսպէս, այս ինչ գործը վերագրելի (imputable) է կ'ըսեն, իմացնելու համար թէ ով որ զայն գործած է, պիտի պարտաւորուի կամ պիտի կարողանայ կրել անոր արդիւնքը կամ տալ անոր հաշիւը, թէ մէկու մը վերագրուած է, ցուցնելու համար թէ այս ինչ անձին կողմէն գործուած է, որն որ պարտի կամ կրնայ հետեւաբար տանիլ անոր արդիւնքը: Ատկէ առաջ կուգայ տար-

բեր նշանակութիւնը վերագրելիութեան, վերագրութեան և պատասխանատուութեան. վերագրելութիւնը կը վերաբերի ըստ ինքեան արգիլուած գործի մը, և վերագրութիւնը կը վերաբերի անձի մը որ գործած է արգիլուող գործը, մինչդեռ պատասխանատուութիւնը կը վերաբերի վերագրուող անձի մ'որ պարտի հաշիւ տալ գործին վրայօր:

Այս այսպէս ընդունելով, երբ Տէրութեան մէկ օրինքը նախատեսելով որոշեալ գործ մը, և զայն վնասակար կամ փտակաւոր դատելով ընկերային մարմնոյն, այսինքն քաղաքացւոց սպառնալուծեանը՝ կ'արգելու զայն, և կը սպառնայ պատիժ մը անոր որ զայն գործել ուզէ, այդ գործը կը կազմէ յանցանք մը, որով սով որ զայն գործէ պատաւորութիւն պիտի պատասխան տալ դատարանաց առջին:

Ինչո՞ւ համար է որ կ'ըսեն թէ այս ինչ արարքը քաղաքականացիս վերագրելի է:

Որովհետեւ մեր տեսութեան համաձայն, պատժական կանոններուն մէջ վերագրելութեան գլխաւոր հիմն է վնասը, քննանքը զոր ինչ ինչ գործեր կը պատճառեն կամ կրնան պատճառել հասարակային և մասնաւորային սպառնալուծեանը, և ոչ թէ գործին Ներքին չարութիւնը, որ յարտովին բարոյական տարր մըն է: Արդ, գիտենք որ իրաւասական օրէնքին գլխաւոր նիւթըն է իրաւունց սպառնութիւնը, ընկերային անդորրութիւնը, այսինքն թէ՛ ընդարձակ իմաստիւ՝ քաղաքական տարրը. արգարեւ, քաղաքականութիւնը Տէրութեան խոհեմութիւնն է, և Տէրութեան խոհեմութիւնը ճիշդ կը պահանջէ վնասաբեր արարքներուն ընկճումը:

Բարոյական վերագրելիութիւն կամ

Պատասխանատուութիւն:

Ստոյգ է թէ լաւ և իմաստուն օրէնագրութեան մը մէջ, այն արարքները զորս օրէնքը իբր յանցանք կը ճանչնայ, միայն ներակայացիս յաշի գործեր կրնան ըլլալ, հետեւաբար նաեւ բարոյացիս վերագրելի. այնպէս որ քաղաքական վերագրելիութեան պարտի ընկերամասը բարոյական վերագրելիութիւնը կամ պատասխանատու-

րիւնը, այսինքն թէ պարտին լինել այնպիսի՝ գործեր որոնց համար իրենց հեղինակը պարտի հաշիւ տալ նաեւ բացարձակ արդարութեան առջին: Բայց լաւ և իմաստուն օրէնագրութիւն մը չի կրնար պատժել յորտր բարոյացիս վերագրելի գործերը, սպա թէ ոչ ինչպէս որ վերը ըսինք՝ մեղանշած կըլլայ ձեռով բացարձակ արդարութեան դէմ, քանի որ այդպէսով ընկերութիւնը ինքնիրեն տուած կ'ըլլայ պաշտօն մ'որ իրեն ձեռնահասութեանէն դուրս է:

Քաղաքական վերագրելիութեանը ծանօտութիւնն ըլլալով
գերագոյն նետեւորիւն:

Քաղաքականացիս վերագրելի գործերուն ընծայագ ծանօթութեանէն կը ծագի սա հետեւութիւնը որ միանգամայն մեծիմաստ սկզբունք մըն է թէ՛ տրամաբանութեան և տիեզերական արդարութեան՝ և ոչ մէկ գործ պատժելի է նոյն իսկ եթէ գէշ ալ եղած ըլլայ և միանգամայն վնասաբեր մասնաւորային և հասարակային սպառնալուծեան, եթէ Տէրութեան մէկ օրէնքը, առաջոց նրատարակուած և ծանուցուած, զայն արգիլած չ'է պատժող սպառնալեօք. որովհետեւ, մի միայն այդպիսի արգելումէ մը և օրէնքին հրատարակուելէն և ծանուցուելէն վերջն է որ գործ մը քաղաքականացիս վերագրելի կ'ըլլայ, այսինքն յանցանք:

Եւ այդ ամենն ալ ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ լատինական հռչակաւոր առածին գործադրութիւնն ըստ որում՝ բնաւ պատիժ՝ առանց օրէնքի (nulla pœna sine lege):

21.

Բայց, ուղարկութիւն, բարոյական վերագրելիութիւնը քաղաքական վերագրելիութեանը գործութեամբ հասկցուած անհրաժեշտ պայմանն է, սա իմաստով որ օրէնագիրը այս ինչ գործը իբր հասարակային և մասնաւորային անգործութեանը վնասակար դատելով արգիլած ատեն պարտի մեկնիլ սա գաղափարէն թէ անոր հեղինակը զայն գործած է գիտնալով և ուզելով զայն որ կ'ընէր, որով

բարոյական վերագրելութիւնը հաւասար է բարոյական պատասխանատուութեան:

22.

Դատաստանական Վերագրութիւն.

Չայս ընդունելէ յետոյ, ե՞րբ է որ տեղի կունենայ դատաստանական կամ քաղաքային վերագրութիւնը. այս ինքն թէ ե՞րբ պարտաւորութիւն կայ պատասխան տալու դատարանին առջև քաղաքականապէս վերագրելի ձանձկուած գործին նկատմամբ. ե՞րբ է որ ատոր կը վերագրուին օրէնքով հաստատուած հետեւութիւնները. երբ օրէնսգրին կողմանէ արգիլուած գործը, որ միանգամայն իր կողմանէ պատժելի ըլլալը ծանուցուած է, կը կատարուի, և հետեւաբար դռնը կ'երկէ գաղտնիարաց, կարելի տրտնական շրջանակիւ:

Վերագրութիւնը դատաւորին գործն է որ՝ պատժական օրէնքը բռնաբարող գործը կատարուելուն պէս՝ կը հետազօտէ թէ ո՞վ էր անոր ներքինակը, կը քննէ թէ արդարեւ ան է հեղինակն որոյ վրայ կասկածներ կան, և հաստատելէ յետոյ թէ ո՞վ է անոր վերագրեալը, անոր բուն հեղինակը, այսինքն թէ հաստատելէ յետոյ անոր վրան վերագրութիւնը, կը պատժէ զայն օրէնքին համաձայն:

Բայց, որպէս զի դատաւորը կարենայ դատապարտել մէկը, չի բաւեր որ հաստատէ միայն քաղաքական վերագրելութեան գոյութիւնը, — պէտք է նաև որ հաստատէ բարոյական վերագրելիութիւնը, այսինքն թէ վերհանէ թէ ան որ կատարեց ինքնին պատժելի գործը, ներքինական ներքինակը եղած ըլլալէ դատ՝ եղած է նաև բարոյական հեղինակ:

Հիմնական կանոն.

Ո՞վ վերագրելի է քաղաքականապէս.

Քաղաքականապէս վերագրելի է՛ն ան որ նաև բարոյապէս վերագրելի է՛, այսինքն պատասխանատու. — Օրինակ. Ան որ գիշերաշրջիկ վիճակին մէջ զրացուցն տու-

նին կրակ կուտայ և զայն կ'այրէ. խենդը որ կը սպաննէ կամ կը վիրաւորէ և կամ ուրիշի մը ինչքը կը գրաւէ. մանուկն որ հայհոյութիւններ կ'արձակէ Տէրութեան մարմնոյն նուիրական անձին դէմ, ասոնք բոլորն ալ իրենց արարքներուն գիտակցութիւնը չ'ունին, և հետեւաբար քաղաքականապէս վերագրելի չ'են հրեհի, մարդասպանութեան և վիրաւորման, գողութեան և նախատինքի, որովհետև բարոյապէս ալ վերագրելի չ'են այս արարքներուն:

Ան որ կը տեսնէ թէ յանկարծ փողոցին մէջ մէկը վրան կը յարձակի և իր կեանքին կ'սպառնայ զէնքով մը՝ եթէ իւր գրամը չի տայ անոր, և թէ ան ալ՝ ինքզինքը պաշտպանելու համար յարձակողին դէմ՝ զայն կ'սպաննէ, նոյն իսկ ընդունելով որ գիտէր ինչ որ կընէր, որով ունէր իւր արարքին գիտակցութիւնը, քաղաքականապէս վերագրելի է՛ մարդասպանութեան, որովհետև բարոյապէս է՛ վերագրելի, այնու համար որ ընտրութեան ազատութիւն չ'ունէր, և պարտաւորուեցաւ սպաննելու՝ ինք չ'սպաննուելու համար, և սպաննելով ալ ուրիշ բան չ'ըրաւ եթէ ոչ պաշտպանել իւր սեպհական մէկ իրաւունքը, որ է իւր ինքնապահպանութեան իրաւունքը: Եթէ նոյն իսկ կարենար ինքզինքն ազատել առանց զոհելու իւր յարձակողին կեանքը, ինքը ընտրութեան կատարեալ ազատութիւնը չ'ունէր, և որով և ոչ ալ մարդասպանութեան, պարտի պատասխան տալ պատժական օրինաց առջին օրինաւոր ինքնապաշտպանութեան մէջ չ'արագակցութեան նախար: Եթեպէս մարդասպանութիւն մը կայ, բայց ոչ բարոյապէս:

23.

Նեկ (dol), Սխալանք և Գիպուած.

Ընդհանրապէս Բարոյական խնդիրներու և մասնաւորապէս պատժական խնդիրներու մէջ վերագրելիութեան տեսութեանը կուգայ կապուիլ նեկի (dol), սխալանքի և ցիպուածի վերաբերեալ տեսութիւնը:

Նեկի և սխալանքի մէջ կը մտնէ, թէպէտև տարբեր

չափով, և տարբեր եղանակաւ, կամքը և սեփական աւարքներու գիտակցութիւնը:

Որով, պատասխանատու է պատժական արգարութեան առջին թէ այն որ գործեց նենգով և թէ այն որ գործեց սխաշակերով. թէ միոյն և թէ միւսոյն համար կայ բարոյական վերագրելութիւն, թէպէտ տարբեր և շատ որոշ աստիճանաւ:

Ատկէ է որ բոլոր պատժական օրինագրքերուն մէջ գոյութիւն ունին նենգաւոր գործոց և սխաշաւոր գործոց կարգերը:

24.

Նեկգ.—Մեկ մի յանցանքը կազմող տարրերը.

Մեր մինչև հոս ըսածներէն կը հետեւի թէ մէն մի յանցանքի մէջ պէտք է որ գտնուին երկու տարրեր՝ ա. գործողին կամքը և գործի նիտակցութիւնը. բ. իրական վնաս մը:

Առաջին տարրը կը կոչուի ներակայական կամ բարոյական տարր. երկրորդը՝ աւարկայական կամ նիւթական վնաս կամ տարր. բարոյական գորութիւն և ֆիզիքական գորութիւն:

Ներակայական տարրին յատուկ տեսութիւնները կը դառնան վերագրելիութեան կամ հանդէպ պատժական օրէնքին պատասխանատուութեան շուրջը:

Չայս հաստատելէ վերջը՝ կամքը կրնայ նպատակ յանցանքին կատարմանը տարբեր եղանակաւ և չափով:

Ընդհանրապէս, երբ գործողութիւնը ձանձուած է, և ուզուած և ազատ, կը կոչուի նենգաւոր. որով գործողը կը գործէ նենգով երբ ըրած շարիքին գիտակցութիւնն ունի, այսինքն թէ գիտէ և կը ճանչնայ բռնաբարելը զպատժական օրէնքը այն տուեալ գործողութեամբը և է ազատ զայն կատարելու. և սակայն կը մտադրէ և զնսնական գործողութիւնը, կ'ուզէ գործողութիւնը և զայն կը կատարէ:

Նեկը հետեւաբար կրնայ սահմանուիլ յոսի գիտատուութիւնը ընկող գործ մը որ նախառակ է պատժական օրէնքին: Յոսի ըսելով կիմանանք ընտրութեան ազատութեանը գաղափարը:

Ուրեմն, նենգը ընդհանրապէս նախաներադրեալն է՝ նախարակ պայմանը յանցանքներուն գոյութեանը համար:

Ատկէ կը հետեւի որ՝ թէպէտ օրէնքը մասնաւոր կերպով մը չի յիշատակեր գնեկը պատժական գործողութիւնը կազմող տարրերուն մէջ, սակայն նենգը միշտ պէտք է առնել իբր պայման ներքին բայց և անհրաժեշտ՝ ոճրական գործողութեանը վերագրելութեանն ու պատժելութեանը:

Եւ քանի որ պատժական օրէնքին կողմանէ արգելուած շատ մը գործեր այնպիսի բաներ են զորս իւրաքանչիւր ոք պարտի գիտնալ թէ ապօրինաւոր գործեր են, այդ պատճառաւ շատ մը գործերու համար նենգը կ'ենթադրուի, այսինքն թէ հարկ չկայ գնեկը ապացուցանելու. անիկայ ներփակեալ է գործին մէջ:

Այսպէս, գողնալը, սպանեկը, յայտնապէս ապօրէն գործողութիւններ են, և ան որ ուրիշին մէկ բանը կ'առնու, կամ սպանութիւն մը կը գործէ, նոյն ինքն ուրիշին բանը առնելուն և սպանութիւն ընելուն համար, կ'ենթադրուի թէ գործած է գէշ շիտաւորութեամբ, և իրեն կը մնայ հակառակը ապացուցանել:

25.

Սխալակցութիւնը.

Բայց երբեմն կը պատահի որ գործողութենէ մը կը հետեւին վնասակար արդիւնքներ և հակառակ օրէնքին՝ ոչ գործողին առ այդ ուղղեալ կամքին, այլ գործողին վերագրելի անհրաժեշտ մը բերմամբ, որովհետև պէտք էր և կրնար ետ կենալ այդ գործողութենէն որ արտադրեց այդ արդիւնքները:

Օրինակի համար, կառապան մը արագաբար վազցընելով ձիերը բազմամարդ փողոցի մը մէջ, գետինը կը տապալէ անցորդներէն մէկը և զայն կ'սպաննէ կամ կը վիրաւորէ: Արտոյ մը՝ որ կանխաւ պէտք եղած զգուշութիւնները չ'ըրած՝ մարդաբնակ տեղւոյ մը մօտերը կը պայթեցնէ իւր հրացանը և մարդ մը կը վիրաւորէ: Գաստիարակն որ իւր խնամքին յանձնուած աշակեր-

տին թոյլ կուտայ սառած գետի մը վրայ չմշկել, բայց զիպուեածով սառը ճեղքուելով տղան կը խեղդուի գետին մէջ: Ասոնց ամենքն ալ ստուգիւ յիտաւարտըրիւն չ'ու- նին վիրաւորելու կամ մարդ սպաննելու. բայց պատճառ են վիրաւորման և մարդասպանութեան, թէպէտ անուղ- ղակի պատճառ՝ զանց առած ըլլալնուն համար այն հո- գածութիւնն ու զգուշութիւնը որոնց շնորհիւ արգիլած պիտի ըլլային իրենց գործողութիւններուն վնասարեք հետեւանքները:

Հետեւաբար Սիւրբաբելն է աննոգորիւնը. այսինքն ու- շարքորտեան պահատըրիւնը նախատեսելու և արգիլելու չարիք մը գոր պարտէր և կարելի նախատեսել և արգիլել:

Որով, կամաւոր են թէ նեկաւոր և թէ սիւրաւոր գոր- ծողութիւնները միանգամայն. բայց նեկաւոր գործողու- թիւնները կամաւոր են պատճառի և արդիւնի մէջ, մինչդեռ սիւրաւոր գործողութիւնները կամաւոր են միայն պատճառի մէջ, և ոչ ըստ ինքեան իր արդիւնը, այսինքն թէ կամաւոր մի միայն արևատիկ մէջ:

Մէկ խօսքով, նենգով գործողը կ'ազգե այն չարիքը որ արգիլուած է օրէնքէն, սխալանքով գործողը չ'ազգե, բայց անոր տեղի կուտայ անհոգութենէն:

Բայց կը սխալի ան որ կը կարծէ թէ ամեն վնաս, կամ չարիք, արգիւնք անհոգութեան կամ անխոհեմու- թեան, պարտի ունենալ պատժական վաւերացում մը:

Ապաքէն, յանցանքներուն էութիւնն է, ինչպէս որ տեսանք, նենգն՝ ուրկէ կը հետեւի սա կանոնը թէ՛ պատ- ժական օրէնքին բռնաբարութիւնները պատժելի չ'են եթէ նենգաւոր չ'են. և թէ սխալանքը միայն բացառա- բար կրնայ նիւթ տալ պատժական վաւերացումներու: Քաղաքային դատարաններուն անկ է՝ ըստ կանոնի՝ վճռել սխալանքի եղելութիւններէ առաջ եկած վնասին հատու- ցումը:

Ե՛րբ այն գործողըրիւնները գորս օրեկըր կը պատժի նեկաւոր ըլլալնուն համար՝ կրնան պատժուիլ երբ սխա- լանքով գործուած ըլլան:

Միայն երբ սխալանքին վնասակար արգիւնքները շատ ծանր են, պատժական օրէնքը — բացառաբար — կը յայ- տարարէ իրր յանցանք և որով պատիժ կը սպառնայ՝ սոսկ սիւրաւոր եղող գործողըրիւնները:

Որով եթէ օրէնքը պատիժ սպառնացած է սուեալ եղելութեան մը իբր նենգութ, չարիք կրնայ պատժուել նոյն ինքն եղելութիւնը, երբ գործուած է պարզ սխա- լանքով, եթէ օրէնքը զայն չըսեր բացայայտ կերպով:

Ան որ կը վիրաւորէ կամ կը սպաննէ անխոհեմաբար, պատասխանատու է սխալաւոր վիրաւորման կամ մար- դասպանութեան, որովհետև օրեկըր յատկապէս նկատու- ղորտեան կ'աւելու այս արարքը:

Ով որ վնաս կը հասցնէ ուրիշի մը գետնին, կտրելով՝ օրինակի համար՝ ծառերը, վար առնելով ցանկերը, աւ- րելով բերքը, և զայս կ'ընէ նեկաւորտեանը (կամաւոր պէս), պատժոյ արժանի է, բայց եթէ տուեալ վնասը սխալանքով է, անոր հեղինակը չի պիտի պատժուի, ու- րովհետև օրէնքը ի նկատողութեան կ'առնու մի միայն տուեալ նեկաւոր վնասը:

Այսպէս, եթէ պատահի որ հովիւի մը քունը տանի, և մինչդեռ կը քնանայ, իւր հօտը, ինքնիրեն մնացած, մշակուած արտ մը կը մտնէ և կ'աւարէ կ'աւերակէ բեր- քը կամ տունկերը. հովիւը իրաւ է թէ պատասխանա- տու պիտի բռնուի տուեալ սխալանաւոր վնասին համար, բայց պատասխանատու քաղաքային դատաւորին առջև որ պարտի վճռել հատուցումը՝ վնասուողին խնդիրքին վրայ, այլ ոչ պատասխանատու պատժական դատաւորին առջև: Հակառակը կ'ըլլար երբ հովիւը մղած ըլլար իւր հօտը մշակուած արտին մէջ մտնել՝ հոն վնասներ գոր- ծել տալու դիտաւորութեամբ:

26.

Գիպուածը.

Երբ պատահած չարիքը ակամայ է ոչ միայն իբր այն, այլ նաև այնու համար որ անկէ յառաջ եկած արարքը գոր- ծուած է աննեղ մտքով մը. ակամայէ նաև առաջին պատ- ճառին մէջ. այսինքն թէ այնպէս որ չ'էր կարող և չ'էր պարտաւոր զայն նախատեսել, և նոյն իսկ եթէ նախա- տեսելի ալ ըլլար՝ չ'էր կրնար զայն արգիլել. այն ատեն ունինք պատժական օրէնքին մէկ պարզ նիշքական բը-

նաբարութիւնը, և որով՝ ոչ վերագրելի բարոյապէս, այլ միայն նիւթապէս:

Այսպէս, եթէ մէկը բարձր տեղէ մը վար ինկած առանց անցորդի մը վրան կ'իյնայ և զայն գետին կը տապալէ, անոր ծանր վէրքեր պատճառելով, և մինչև անգամ զայն կը սպաննէ, պատասխանատու չի պիտի ըլլայ պատճառած վնասին: Եթէ ձիարձակարանի մը մէջ՝ ձիերուն արշաւած ատենը, հանդիսատեսներէն մին յանկարծ մտնէ ձիերուն յատկացուած միջոցին մէջ և ձի մըն ալ զինքը գետին տապալէ և կ'ոխկոտէ, ան որ զձին կը վարէր պատասխանատու չ'ըլլար այդ պատահածին, որովհետև թէպէտ պարտէր նախատեսել այդպիսի բան մը, բայց չ'էր կրնար զայն արգելել, այնու համար որ իւր ամեն ջանքը անօգուտ պիտի ըլլար զսպելու կամ ճամբէն տալու համար զձին:

Այն դէպքն որ ամեն մարդկային խոհեմութեան հաշիւներէն դուրս է, իրաւասական լեզուին մէջ կը կոչուի դիպուած կամ եղերչիւն, յանկարծակիս պատահուներ, և ոչ կը վերագրուի, և ոչ ալ կը պատժուի:

27.

Յանցանք և Օրինագանգոչիւն կամ կանոնագանգոչիւն.

Գիտութիւնը մեզ կը սորվեցնէ որ բուն յանցանքը ոչրիչի մը իրաւունքին վրայ եղած յարձակողական եղերչիւնն է, վնասակար եղելութիւն մը հասարակային կամ մասնաւորային անդորրութեան, և որն որ կ'արգիլուի, որոյ պատիժ կը սպաննան, և եթէ գործուի կը պատժուի՝ հասարակայն սպաւորութեանը օգտին համար:

Ըստ պետրի ե ոչ դնել յանցանքին այս ծանօտութեանը, սպա քե ոչ ոմիրներու տրամաբանական դասակարգութեանը վրայ թևաւ երբէք չ'ի կարելի ունենալ ձիւր և յտակ գաղափարներ:

Ուրեմն, խնդիրը ըլլայ նկեզուտ գործողութեան մը վրայ, ըլլայ սխալաւոր գործողութեան մը վրայ, եական է որ միշտ վնաս մ'ըլլայ, որպէս զի տեղի ունենայ ճշմարիտ և բուն յանցանքը:

Բայց, կան ուրիշ եղելութիւններ որոնք ճշմարիտ և բուն յանցանքներու հոչիւնը չ'ունին, և դարձեալ վերագրելի են յարարականացիս: Այդ եղելութիւնները առանք են որոնք գիտութեան և օրէնագիտութեան լեզուաւ օրինակագանգոչիւն (contravention) կամ կանոնագանգոչիւն (transgression) կը կոչուին:

Բուն օրինագանցութիւնները կամ կանոնագանցութիւններն են ըստ ինքեան աննեղ կամ անտարբեր և դերչիւններ, կատարուած առանց յոռի դիտաւորութեան, բայց այսու հանդերձ կը ներկայացնեն վտանգի մը կամ վնասի մը կարելիութիւնը, որոնց օրենսդիրը՝ հաւաքաւ հային պաշտպանութեանը կամ սպանողութեանը շահուն համար՝ կրնայ պիտակի կամ օգուտիս համարիչ առջեւն աւելոյ, արգելումներու և պատժական վաւերացումներու միջոցաւ:

Վերջապէս այնպիսի եղելութիւններ են որոնք կը պատժուին պարզապէս ինքիւրեց:

« Եւր, օրինակի համար, շտապողական գործի մը բերմամբ՝ չափազանց արագութեամբ կառքով կ'անցնի քաղքի մը փողոցներէն առանց սակայն մեկու մը վնասելու: Ուրիշ մը, խաղալու մտօք, կամ թէ ուրախութեան ցոյց մ'ըլլալու համար կը պարպէ դէնքն, առանց մեկու մը վնաս պատճառելու, գիշիկ տակը պատշգամբէ: Ուրիշ մէկն ալ՝ առանց նեցուկի՝ պատուհանին առջին ծաղիկ թաղարներ կը շարէ, պատուհան մը որ բազմամարդ փողոցի մը կամ հրապարակի մը վրայ կը գտնուի:

Արդարեւ, ասոնց ամենքն ալ կը գործեն առանց յոռի դիտաւորութեան, և թէ իրենց գործերէն ալ և ոչ մէկու մը համար չարիք պատահած է՝:» Ասոնք աննեղ եղելութիւններ են:

Եւ սակայն, այս գործերը, ըստ ինքեան աննեղ, ըստ ինքեան անտարբեր, արգիլուած են և պատժելի՝ օրինագրքերու կողմանէ:

Ինչու, որովհետև այդ գործերը կրնան չարիք մ'արտադրել, և հետեւաբար կը պատժուին ոչ թէ արտադրուած չարիք մը գոյութիւն ունենալուն համար, այլ

1. Sicuti Nozioni elementari di diritto penale, երկ. Baldassare Paoliti, խորհրդական Ֆիօրենցայի վճարեկ Ատենին:

սպազայ և լոկ կարելի չարիքի մը վտանգը նկատողութեան առնելով:

Արդ, քաղաքային ընկերութիւնը, և իրմով օրէնսգիրը, յանուն իրաւասական պաշտպանութեան (tutelle juridique) իմաստնօրէն նախատեսելով այդ վտանգները, շահ և պարտք ունի (և միանգամայն իրաւունք) փնտրել չի պատահած՝ անոր առջեւն առնուլ. և առջեւը կ'առնու արգելելով ճիշդ ինչ ինչ գործեր՝ իրաւանկեղ, բայց վտանգաւոր, և պատիժ սպառնալով անոր որ հոգ չի տանելով եղած արգելքին՝ կը կատարէ այդ գործերը:

Այդպիսի գործերը կը կոչուին, որպէս ըսինք, օրինազանցութիւն կամ կանոնազանցութիւն:

28.

Ուրեմն, մեր մինչև հոս ըսածէն դիւրին է իմանալ թէ ուրիշ է ճշմարիտ և բուն յանցանքին բնութիւնը և ուրիշ է կանոնազանցութեան բնութիւնը, որմէ պէտք է հետեւցնել թէ յանցանք և կանոնազանցութիւն՝ իրենց ներքին բնութեամբը՝ երկու տարբեր եակներ են:

Հետեւաբար, մոլոր է այն կարծիքն որ պատժելի գործերուն տեսակը պատժականութեան կ'որոշէ, այսինքն թէ պատժելի գործի մը սպառնացուած պատիժին տեսակէն:

Տրուած պատիժէն պատժելի գործին բնութիւնը (ուշադրութիւն) որոշելու դրութիւնը տիրած է ֆրանսական դպրոցին մէջ, և ընդունուած 1868ի ֆրանսական օրինագրքէն և ֆրանսական օրինագրքին վրայ ձեւուած միւս օրինագրքերէն որպէս սարտենեականէն, պեճիականէն, հելուետականէն և նաև 1852ի աւստրիականէն:

Ըստ յիշեալ ֆրանսական Օրինագրքին՝ պատիժները երեք տեսակ են՝ Ոճրական (criminel), Զգաստիչ (correctif) և Ոստիկանական (de police), և անոր Առաջին յօդուածը կ'ըսէ. «Օրէնքին այն բռնաբարու մը որ կը պատժուի զգաստիչ պատիժներով (բանտ, տուգանք, աքսոր) յանցանք մըն է: Մարմնատանջ (peine afflictive) և անուանարկիչ (peine infamante) պատիժով պատ-

ժուած օրէնքին բռնաբարութիւնը (ոճրական պատիժով), կ'ըսէ Սարտենեական Օրինագրքը, որպէս մահուան պատիժը, ցկեանս կամ ժամանակաւոր տաժանակիր աշխատութիւնը, ոճիր մըն է (crime)¹»:

Փ. Ռօսի՝ իւր *Traité de droit pénal* գրքին մէջ՝ ըսած է որ ատիկայ ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ անտեղութիւն մը, տիրապետական քմածին կամքի մը արտադրութիւնը, և ոչ թէ պատժելի գործոց տրամաբանական մէկ սահմանը, որովհետև օրինաց կամքէն կախումն չ'ունի՝ պատիժները որոշելով՝ տալ կամ ետ առնուլ ոճիրներուն ներքին արժէքը, սեփական բնութիւնը:

Բայց Էլի (Hélie) և Շավան (Chavane) *Théorie du Code pénal* անուն երկին մէջ զիտել կուտան որ ֆրանսական օրէնսգիրը դատաւորութիւն ունեցած չ'է տալու սահման մը այնու որ է ոճիր, կամ յանցանք, կամ օրինազանցութիւն, այլ պարզապէս հպատակներուն ցուցնելու ոճիրներու և պատիժներու վրայ իւր տրամադրութեանը տրգտիքը, և ոչ թէ ոճիրները սահմանած ըլլալ ընդհանրապէս անոնց տրուած պատիժէն, թէ օրէնսգիրը ուզած է միայն որոշել դատաւորաց ձեռնհասութիւնը և իրաւասութիւնը²:

Բայց նշանաւոր ոճրագէտներ (criminaliste), ընդ որս Paoli, Carrara, Brusa (Իտալիոյ մէջ), Hondurs Հոնսուրս) Զուիցերիոյ մէջ՝ վեր հանեցին ոճիրներուն դատաւորութեանը սկզբունքը պատժականութենէն հանելու դրութեանն մոլորութիւնը, որովհետև ատիկայ պարզապէս կը յեղափոխէ պատժական իրաւագիտութեան գիտական առանցքները:

Գիտութեան համար յանցաւոր է միայն ան որ յարձակած է նշրիչի մը իրաւունքին վրայ, ան որ չար մտօք բռնաբարած է պատժային օրէնքը, և մինչև անգամ բնական խելքն իսկ կը հակառակի յանցաւոր կոչելու դոյն որ և ոչ մի փնտս հասուցած է:

1. Իտալական (Սարտենեական) Պատժական Օրինագրքին Բ. Յօդուածը ֆրանսականին Ա. Յօդուածին մէկ օրինակութիւնն է:

2. Hélie կ'ըսէ թէ ոճիրներն երեք բաժնելով օրէնսգիրը «l'a voulu poser qu'une règle d'ordre, un principe générateur de la compétence».

Մինչդեռ հակառակն է ֆրանսական դպրոցին և այն Օրինագրքերուն համար որոնք անոր հետեւեցան:

Այդ դպրոցին համար, այն թշուառն որ ողջ առողջ, կամ թէ տկար կամ անկարող, բայց առանց քաղաքային իշխանութեանն արտօնութեանը կը մուրայ. քաղաքացին որ կորսուած առարկայ մը կը գտնէ և զայն իմաց չի տար կառավարութեան, ասոնք ալ յանցաւորներ ևս որովհետեւ պատժուած են զգաստիչ պատիժով (յանցանքը այն սճիրն է որ կը պատժուի զգաստիչ պատիժով մը, ընդ որս բանալը): Մինչդեռ նա որ կը հայհոյէ, կը ծեծէ, հայհոյելու, զարնելու դիտաւորութեամբ, մինչև անգամ նա որ կը գողանայ, պարզ օրինագրքներ են՝ եթէ հայհոյութիւնը, ծեծելը, գողութիւնը պատժելի ըլլան ոստիկանական պատիժով մը:

Ատկէ կը տեսնուի որ ընդունելով զպատժականութիւնը իբր սկզբունք ոճիրներու դասաւորման, ճիշդ խնդարիչութեամբ կ'ըլլուի այն էակները որոնք պատժական իրաւունքին նիւթը կը կազմեն: Տուեալ գործողութեան մը համար պատիժը կրնայ ըլլալ նաև բանտարկութիւն, սակայն այդ միեւնոյն գործողութիւնն ալ կրնայ գտնուիլ կանոնազանցութեան մը սահմաններուն մէջ: Կենթադրեցէք թէ տարափոխիկ հիւանդութեան մը ատեն, պարկեշտ և պատուաւոր անձ մը, բռնաբարէ առողջապահական պատուէրները զորս կառավարութիւնը ըրած է արգելելու համար փոխանցիկ ախտին ծաւալումը, օրինակի համար կտրելով անցնիլ առողջապահական շղթան (cordon sanitaire), առանց ինքզինքը ենթարկած ըլլալու պահանջուած քննութեան, ասիկայ կրնայ նաև պատժուած ըլլալ բանտարկութեամբ, բայց և ոչ մէկը անկէ կը կտրէ իւր համարումը, որոյ ինքը արժանի եղած ըլլայ կամ վարքերարքովը կամ թէ իւր մտաւորական ընտիր ձեռքերովը, այդ պատիժը չ'արատաւորէր զայն յանցաւորի բիծովը:

Ասոր հակառակ, կենթադրեցէք զոչ մը բռնուած նոյն խակ գողութիւն ըրած պահուել, երբ, օրինակի համար, մէկու մը գրպանէն քիչ մը ստակ պարունակող զրամատուրի մը գողնալու վրայ. այս գողը կրնայ նաև պատժուած ըլլալ մէկ երկու ֆրանքի պարզ տուգանքով մը, կամ թէ մէկ օրուան բանտարկութեամբ, և հետեւա-

բար ըստ ֆրանսական Օրինագրքին ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ օրինագրքնորիւն մը. այսու հանդերձ, զիտութիւնը՝ համընթաց բնական ինքզին հետ՝ ի նկատի առնելով ոչ պատժականութիւնը այլ անոր կողմանէ գործուած գործին բնուրիւնը, զայն միշտ պիտի գտչէ յանցապարտ մը:

Կանոնազանցողութիւնները միշտ յանցանքներ են և նաեւ պատժելի չ'են.

Եղած զիտողութիւններէն և տրուած օրինակներէն կը հետեւի նաև թէ ճշմարիտ չ'է որ կանոնազանցողութիւններ են և պարտին միշտ պատժելի ըլլալ, աւելի թեթև կերպով քան յանցանքները: Իրաւասական պաշտպանութիւնը կրնայ պահանջել, ինչ ինչ պարագաներու մէջ, որ օրինազանցութեան մը զսպումը աւելի մեծ ըլլայ արեւալ յանցանքի մը յատկացեալ զսպումէն: Ասիկայ, եթէ օրինազանցողութեան կարելի վտանգը ծանրագոյն ըլլայ և յանցանքին առաջ եկած վնասը փոքրագոյն, ինչպէս որ կը տեսնուի վերոյիշեալ օրինակներուն մէջ:

29.

Այն պատճառներն որոնք դուրս կը ձգեն կամ կը նուազեցնեն պատասխանատուութիւնը ընդհանրապէս և պատժական պատասխանատուութիւնը մասնաւորապէս.

Արդէն զիտեմք թէ բարոյական վերագրելիութիւնը այն տարրն (բարոյական) է որ՝ աջակցութեամբ նիւթական տարրին՝ զյանցանքը կատարեալ կը կացուցանէ, և զիտեմք թէ բարոյական վերագրելիութիւնը կազմելու համար պիտոյ են՝ Ա. իւր արարքներուն զիտակցողութիւնը. Բ. ընտրութեան ազատութիւնը: Իւր արարքներուն զիտակցութիւնը կը վերաբերի իմացականութեան, ընտրութեան ազատութիւնն ալ՝ կամքին, անձն իշխանութեան:

Որով չի կրնար ըլլալ յուրիւն վերագրութեան՝ երբ չկան գործողին քով իւր արարքներուն զիտակցութիւնը և ընտրութեան ազատութիւնը:

Արդ, զանազան են այն պատճառներն որոնք կրնան

բողոքովին դուրս ձգել կամ նուազեցնել բարոյական վե-
րագրելիութիւնը, և այս պատճառները կրնան ազդել
մտքին և ազատ կամքին վրայ մի միայն:

Հետեւաբար, պիտի գանազանենք այն պատճառները
որոնք դուրս կը ձգեն կամ կը նուազեցնեն միտքը, այս-
ինքն իւր արարքներուն գիտակցութիւնը, այն պատ-
ճառներէն որոնք դուրս կը ձգեն կամ կը նուազեցնեն
ազատ կամքը, այսինքն ընտրութեան ազատութիւնը:

30.

Միտքը դուրս ձգող կամ նուազեցնող պատճառները .

Երկու կարգի կը բաժնուին այն պատճառներն որոնք
դուրս կը ձգեն կամ կը նուազեցնեն զմիտքը, և թէ
աննրաժեշտ նետուշտրեակը՝ դուրս կը ձգեն կամ կը նուա-
զեցնեն բարոյական վերագրելիութիւնը:

Ա. Ֆիզիքական կամ բնախօսական պատճառներ, որոնք
անոնք են որ կը վերաբերին մարդկային յօրինուածու-
թեան:

Բ. Բարոյական կամ Իտեարանական պատճառներ, ա-
նոնք որոնցմով, որոշեալ պարագաներու մէջ, գործողն
ըլլալով հանգերձ իւր մտքին լրութեանը մէջ, ուղիղ գա-
ղափարի մը տեղը կը դնէ մոյր գաղափար մը, և այս-
պէս կատարուած տեղափոխութեան բերմամբ, կը բռնա-
բարէ բարոյական պատճառն օրէնքը:

31.

Բնախօսական պատճառներ .

Ֆիզիքական կամ Բնախօսական պատճառներ են անոնք
որ դուրս կը ձգեն կամ կը նուազեցնեն միտքը՝

- 1. Տարիքը, 2. Մտքի բերտութիւնը, 3. քունը և քնա-
շարժիկութիւնը, 4. Խոշ — համկութիւնը:

Բարոյական կամ Իտեարանական պատճառներ են՝

- 1. Տգիտութիւնը, 2. Միտքունքը:

32.

Տարիքը .

Ծանօթ բան մըն է թէ մեր մտաւորական և բարոյա-
կան կարողութիւնները լիովին զարգացած չ'են. և այդ
զարգացումին կը հասնին միայն՝ մեր կեանքին տուեալ
ժամանակամիջոցէ մը վերջը: Կարձեալ ծանօթ բան մըն
է թէ մէկէն ի մէկ կարելի չ'է հասնիլ մեր վերին կա-
րողութիւններուն կատարեալ զարգացումին, այլ աստի-
ճանաբար. թէ այս յառաջագիմական զարգացումը կը
տարբերի անհատէ անհատ և կախումն ունի առարկա-
յական պատճառներէ՝ օրինակի համար, կլիման, աշ-
խարհագրական դիրքը, քաղաքակրթութեան աստիճանը,
ստացուած կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը:

Սակայն, ի նկատի առնելով այն որ կը պատահի առհա-
սարակ, պատմական իրաւագիտութեան հեղինակները,
որպէս և օրէնադիրները սովոր են հաստատելու բարո-
յական պատասխանատուութեան մասին կեանքին ինչ ինչ
շրջաններ:

Այսպէս, Պատժական Օրինագրքերը մարդու տարի-
քը կը բաժնեն՝ պատժական արդեանցը տեսակէտով՝
հետեւեալ շրջաններու՝ 1. Մանկութիւն, 2. Անչափանա-
տութիւն, 3. Չափանատութիւն, 4. Ծերութիւն:

33.

Մանկութիւն .

Կեանքի առաջին շրջանին մէջ, որ է մանկութեան կամ
տղայութեան շրջանը, միտքը շատ տկար է, ինչպէս որ
տկար են նաև իւր գործածութեանը ծառայելիք գոր-
ծարանները: Տղան կարող չ'է գանազանել գէշը աղէկէն,
գանազանել չի կարենալուն համար իրերուն իրարու մէջ
եղած յարաբերութիւնը, և հետեւաբար և ոչ իսկ կա-
րենալ գանազանելուն համար օրէնքին և տուեալ գործողու-
թեան մը մէջ յարմարութեան կամ հակառակութեան
յարաբերութիւնը:

Որով, վարդապետներն¹ ընդհանրապէս, և շատ մըն ալ օրէնսդրութիւններ, զմանկութիւնը կամ զտղայութիւնը կը ճանչնան իբր զվերագրութիւնը դռնու ձգող պատճառ մը, որովհետեւ դուրս կը ձգէ միտքը կամ գանգանութեան կարողութիւնը:

34.

Անչափանատրիւն.

Մանկութենէն կամ տղայութենէն ելնելով մարդս կը մտնէ կեանքի մի նոր շրջանի մէջ ուր պարտի պատասխան տալ իւր գործերուն վրայ, և այս շրջանն է անչափանատրեան շրջանը: Անկարելի է հաստատել թէ մէն մի մարդ երբ կ'եկնէ տղայութենէ, և օրէնքը՝ զայն որոշելու ատեն՝ պէտք է որ հաշիւի առնու այն որ կը պատահի առ հասարակ, գործերով սակայն բաւական լայն սահմաններու մէջ, որպէս զի կասկած չի մնայ թէ այն ինչ մարդը գործած չ'է իւր արարքներուն գիտակցութեամբը: Զափազանց սեղմելով տղայութեան սահմանները — այսինքն կանխելով անչափահաս տարիքը օրինաց առջև — կրնայ սանկ մը պատահիլ որ օրինաց համար պատասխանատու բանուի ան որ չ'է այդպէս բարոյապէս՝ տարիքին պատճառաւ, որովհետեւ յնակաւորեւ տակաւին տղայ է ըսուելու վիճակին մէջ կրնայ գտնուիլ:

Անչափահասութիւնը բացարձակ անպատասխանատրեան է և վերագրեան լրորեան մէջ միջին վիճակ մըն է, քանի որ անչափահասին միտքը տակաւին կատարելապէս հասուն չ'է, որոյ կը պակսի բնականաբար փորձառութիւնը՝ լաւ մը գործածելու համար խելքին ու մտքին լոյսը: Այս վիճակին մէջ վերագրութիւն կայ՝ մտքին զարգացումին նկատողութեամբ:

Ուրեմն, անչափանատրիւնը՝ նուազեցուցիչ պատճառ է, և ոչ դուրս ձգող զպատասխանատուութիւնը. ներքոյ մըն է:

1. Վարդապետ իրաւագիտութեան (Docteur en droit).

35.

Զափանատրիւնը.

Երբ չափահասութիւնը դայ, միտքն ալ կը հասնի իւր զարգացմանը լրութեան և որով չափահասութեան հասնող մարդը յիշիլն պատասխանատու է իւր գործերուն համար, հանդէպ պատժականօր էնքին, եթէ ուրիշ դուրս ձգող կամ նուազեցնող պարագաներ չ'են դուրս ձգեր կամ նուազեցներ իւր բարոյական վերագրելիութիւնը:

Ուշագրութիւն գնելու է սակայն թէ հոս խօսքերնիս պատժական տեսակետով եղած չափահասութեան վրայ է, որով այն տարիքն՝ որոյ մէջ մարդս չափահաս կ'ըլլայ պատժական տեսակետով՝ կրնայ զուգադիպիլ և նաև ոչ զուգադիպիլ քաղաքային չափահասութեան հետ, այսինքն քաղաքային տեսակետով:

36.

Ծերութիւն.

Ծերութիւնը ընդհանրապէս նկատուած չ'է իբր դուրս ձգող պատճառ, ոչ ալ փոքրկացնող զվերագրելիութիւնը, որպէս և ոչ իսկ քաղաքային իրաւագիտութեան մէջ. ըստ ինքեան արդեւք չը լինիլ իրաւունքներուն լիովին գործածութեան:

«Յաճախակի չ'են ծերութեան վիճակի մէջ գործուած « յանցանքները, կամ այնու համար որ մարմնայն զօրութեանցը տկարութեանը բերմամբ ծերերուն և գոտաւ « մեայներուն շատ քիչ կու գայ սճիր գործելու քաջաբըն « տութիւնը, կամ այնու համար որ մօտալուտ մահուան « հանդիսաւոր զաղափարը կարծես զկեանքը աւելի բարկ « և մտքուր կը կացուցանէ»: (Փասօլի):

Ծերութիւն քով բարոյական վերագրութիւնը կրնայ դուրս ձգուած կամ փոքրկացուցուած ըլլալ ոչ թէ ծեր ըլլալուն համար, այլ ցուցնելու համար թէ անոր մտաւորական կարողութիւնները մարած են կամ տկարացած:

Գիտելու է սակայն որ մի քանի օրէնագրութիւններ, օրինակի համար Ֆրանսականը, ի նկատի կ'առնու, նաև զժերութիւնը իբր պարագայ մը որ պարտի հաշիւի առնուիլ պատիժին գործադրութեանը մէջ, այնպէս որ ծերութիւնը պատիժին մեկ փոքրկացնողն է, ոչ թէ զվերագրուիչներն նուազեցնող պատճառ մը, և ասիկայ ալ նպատակաւ մը, որովհետև ծերութիւնը՝ ինչ որ ալ ըլլայ՝ արժանի է յարգանքի: (Հոսովնայեցիք կրտէին՝ Միշտ մեր քաղքին մէջ ծերութիւնը յարգուեցաւ, որովհետև մեր մեծերը միեւնոյն պատիւը կ'ընծայէին ծերերուն և դատաւորներուն):

Թէ ծերութիւնը դուրս չի ձգեր և չի նուազեցնիր ալ զպատժական վերագրութիւնը, ասիկայ յայտնի է: « Ինչևէ որ ծերը ապուշ գարձած չ'է, շատ աղէկ կրնայ « հասկնալ գէշ գործոց յանցաւորութիւնը. ինքն որ այլ « եւս հասկցած պէտք է ըլլայ իւր պարտքերը կատարել, « առաքինական գործեր ընել, զսպել երիտասարդութեան « և առողջ հասակի կիրքերը, և օգտուիլ աշխարհին մէջ « ստացած փորձառութենէն: Ատկէ դատ, ծեր մարդուն « քով, եթէ ոչ դադրած, գոնէ նուազած և տկարացած « են յանցանք գործելու շարժառիթները»: (Թօլօմէի):

Անցնինք երկրորդին՝ ֆիզիքական կամ ընտանական պատճառներուն՝ որոնք կը գործեն մտքին վրայ, դուրս ձգելով կամ նուազեցնելով գիտակցութիւնն այնու որ կը գործուի, այսինքն մտքի թերութեան:

37.

Մտքի թերութեան.

Թէպէտև մարդս՝ իւր տարիքին բերմամբ՝ կրնայ ունենալ իւր գործոցը կատարեալ գիտակցութիւնը և ընտրութեան սզատութիւնը, կը պատահի սակայն որ այնպիսի պատճառներ կը ծնին որոնք կ'առնուն կը տանին բոլորովին կամ կը խանգարեն իւր մտային կարողութիւններուն կիրառումը:

Մարդկային մաքին այս վիճակը՝ ընդհանուր բառով մը՝ կը կոչուի յիմարտքիւն կամ խեղրտքիւն, կամ մտային խանգարում, կամ մտքի թերութեան, զոր Թօլօ-

մէի ստպէս սահմանած է՝ ձողոյն ինչանդ յիմակն որուն մէջ իւր կարողութեանը կարգաւորեալ կիրառումը աշտուած է կամ դայրած, թեպէտև անձատիկ տարիքին ընտանք այդպիսի կիրառում մը պարտք չիւնէ կատարեալ և իրական:

Այս խնդիրին մասին Պատժական իրաւագիտութիւնը պէտք է որ օգտուի Հոգեբանութեանէ՝ այսինքն փիլիսոփայութեան այն մասէն, որ աւելի մասնաւորապէս կը խօսի մարդկային հոգւոյն և անոր կարողութիւններուն վրայ. Օրինական բժշկութեանէ՝ այն մասին մէջ որ կը խօսի մտային հիւանդութիւններուն վրայ և հետեւաբար նաև Հոգեբանութեանէ, որ բժշկական գիտութեանց այն ճիւղն է՝ որ կը ճառէ խելագարութեանը վրայ:

Օրինական բժշկութիւնը և հոգեբանութիւնը խելագարութեան անուան ներքև կ'իմանան մտքին զանազան հիւանդութիւնները, և զայնս բարձր և տարբեր մասերու կը բաժնեն, և որոնց մին և ամենէն նորն է՝ յիմարտքիւնը կամ տրանսպանտ խելայեղտքիւնը (manie raisonnante): Այս բաժանումները յստաջ եկած են կամ առարկայէն որուն կը վերաբերի խանգարումը, կամ պատճառներէն որ զայն կ'արտագրեն, կամ անոր ստուկութեանը (intensité) աստիճանէն, կամ անոր տեղադրեանը ժամանակէն: Ստուկութեանը տեսակէտով իրաւագիտութիւնը մտային հիւանդութիւնները երեք գլխաւորներու կը վերածէ որոնք են՝ Անխելլոտքիւն (imb cillité), որուն ամենէն աւելի ցայտուն ձևերն են սպլոտքիւնը (idiotisme) և պակասախելոտքիւնը (crétinisme), յիմարտքիւնը, կատարտքիւնը:

Առարկաներու տեսակէտով մտային խանգարումն է ընդհանուր և բացարձակ, կամ մասնակի և յարաբերական. և այս վերջին պարագային մէջ կայ մեկտեղութեան (monomanie), գրեթէ կրկնակալ խելայեղտքիւն (manie isolée) որ կը վերաբերի մի միայն կարգ մը զաղտփարներու, մէկ քանի կամ մի միայն մէկ առարկայի:

Գալով անոր տեղադրեանը, մտային խանգարումն է՝ մշտնջենաւոր կամ ժամանակաւոր, պարբերական, վայրկեական:

Գալով պատճառին է՝ ֆիզիքական (ամեն տեսակ հի-

ւանդութեամբ վարակեալ ըղիղային գործարանաց ակտաւոր կազմակերպութիւնը) կամ բարոյական (մեծ վշտեր, յանկարծական և բուռն սպաւորութիւններ, որ գործելով զգայարանքներուն վրայ մտքին մէջ անկարգութիւն առաջ կը բերեն):

38.

Հոովմէական իմաստութեան առածը թէ՛ Բաղդին ապերջանկոտրիւնը կը ներկ (fati infelicitas excusat) ճշդիւ վերագրուեցաւ խեղճ յիմարին որ, խնդութեան վիճակին մէջ, կը գործէ ըստ ինքեան (քաղաքականապէս վերագրելի) պատժելի գործ մը:

Եւ ստուգիւ մտային խանգարումը, իւր անխելքութեան ձեւերուն մէջ (յիմարութիւն, կատաղութիւն), այնպէս մը կը խանգարէ մարդուս միտքը, այնպէս մը անոր գործերուն գիտակցութիւնը կ'առնու, որ ան կ'ըլլայ զվերագրութիւնը դուրս ձգող պատճառ մը:

Յիմարը, եթէ նոյն իսկ ամենէն սոսկալի յանցանքն ալ գործէ, ներուած է իւր բաղդին ապերջանկութենէն (fati infelicitas excusat): Այս այսպէս է թէ վարդապետութեամբ և թէ օրէնսգրութեամբ:

Սակայն, ի յառաջագունէ (à priori) դիւրին է որոշելը թէ ի՞նչ է խելագարումը և իւր զանազան ձեւերը. գործնականին մէջ, դատաւարտրեանց մէջ շատ անգամ դժուար է՝ երբ խնդիրը զյիմարութիւնը իբր դուրս ձգող պատճառ ընդունելու վրայ է՝ հաստատելն ձընարիտ եթէ ոչ կեղծ յիմարութիւն է. դժուար է նաեւ հասկնալն թէ յանցանք մը գործուած է յիմարութեան վիճակի մէջ (Intervalles lucides = Խելաբերեալ միջոց): Այս կէտին մէջ դատաւարները պէտք է որ զիմեն գիտութեան վճիռներուն որ տրուած են Օրինական րժկոտրեմեն, որպէս և նոյնքոյճ կամ յիմարտոյճ մասնագէտներուն կողմանէ: Այսու հանդերձ, դատաւորները պարտին զգուշանալ, կուրօրէն հետեւելու, մասնագէտներուն բերանովը իրենց տրուած զիտական վճիռներէն, և իրենք ալ ուշադրութեամբ և խղճի մտօք պարտին քննել բոլոր այն պարագաները որոնց մէջ գործուած

է եղեռնական գործը, այն պարագաներն որ անոնցմէ առաջ պատահած են և անոնք որ անոնցմէ վերջը տեղի ունեցած են. վասն զի կարելի է որ զիպուածով անմեղ մը պատժուի, կամ թէ անպարտ արձակուի ամենէն աւելի խարդախ և ամենէն աւելի վախնալիք թըշուառական մը:

Յետոյ ի գէպ է զանագանել մուշտրական խելայնդոտրիւնը (manie intellectuelle) անկէ որ կը կոչուի բարոյական խելայնդոտրիւն (manie morale): Առաջինը կը կայանայ մուշտրական կարողութիւններուն բուն և ճշմարիտ խանգարման մը, անկարգութեան մը մէջ. երկրորդն՝ աւելի էականապէս յետին ծայր խանգարման մը, տկարացման մը մէջ բարոյական զգացողութեան (sens moral). (ասիկայ բարիին և չարին գիտակցութիւնն է զոր մէն մի մարդ ունի բնականօրէն):

Տարբեր են պատճառները մոլութեան այս երկու ձեւերուն որոնք այժմ ընտանի դարձած են գիտութեան:

Մուշտրական խելայնդոտրեան պատճառները են ամենէն աւելի գործարանական ախտեր՝ ժամանակաւոր կամ շարունակական, սկզբնական, ժառանգական կամ վերջէն ստացուած, և արտաքին պատճառներ. բարոյական խելայնդոտրեան պատճառներն են ամենէն աւելի անկարգ կրքերը փայփայելու սովորութիւնը, յոռի բնաւորութիւն մը, կրքերուն յանկարծակի և բուռն յուզումը. սակէ կը պատահի որ շատեր յետին ծայր գիտութեամբ, թեթեւ շարժառիթներով կը մտադրեն յանցանքը, այնպէս որ ատոնց համար կրնայ ըսուիլ թէ շարի պիս կը խմեն անիրաւոտրիւնը:

Այժմ շատ սոէպ կը պատահի որ — ինչպէս կըսէ Փաօլի — յոռի հակամիտութիւն մը՝ որ առաքինութեամբ ուղղուած չ'է, կամ թէ յոռի կիրք մը՝ նպատաւորուած և փայփայուած, որ չ'է զպուած կամ բուրովին արմատախիլ եղած կրօնքին և բարոյականին նուիրական խրատներովը, մարդուն մտքին մէջ կը ստեղծէ տակաւ տակաւ խանգարման այնպիսի վիճակ մը որ զայն կը քարշէ կը տանի իբր խելայնդ մը յանցանքի:

Բարոյական խելայնդոտրեան, և իբր ասոր մէկ ձեւը,

կուգայ միանալ անդիմադրելի կոչուած գորտըրիւնը որն որ շատ քմածին կերպով կը գործածուի փաստարաններուն կողմանէ իրր դէնք պաշտպանութեան կամ իրր վերջին նեցուկ աղմկալից դատավարութիւններու մէջ, ազատելու համար նշանաւոր շարագործներ. և այդ կարծեցեալ անդիմադրելի գորտըրիւնը փրկած է մէկէ աւելիներ որոնց, ազատութեանը ցկեանս կորուստն արժանաւոր վարձատրութիւն մը եղած պիտի ըլլար իրենց գործած շարագործութեանցը:

Շատ շիտակ է թէ երբեմն յանցանքը գործուած է այնպիսի պարագաներու մէջ, որ յանցաւորը կարծես կորսնցուցած է մտքին բարիքը, բայց կրքերուն սաստկութենէն առաջ եկած խանգարումը, որքան ալ զօրաւոր ըլլայ, երթալու հասնելու չափ մինչեւ բարոյական խելայեղոյրեան, չի կրնար բնաւ բաղդատուիլ մտաւորական խելայեղոյրեան, թէպէտ արդարութիւնն ու գիտութիւնը համաձայն ըլլան ընդունելու թէ ան (բարոյական խելայեղութիւնը) կրնայ նուազեցնել գործողին պատասխանատուութիւնը:

Վերջապէս, բարոյական խելայեղութիւնը պիտի ըլլայ վերագրելութեան նուազեցուցիչ մեկ պատճառը, երբէք չի պիտի կարենայ ըլլայ որչաւ օգուտ պատճառը:

39.

Յիմարտըրիւնը երբ զվերագրտըրիւնը որչաւ օգուտ պատճառ մըն է.

Բայց երբ բուն խելագարումը՝ այսինքն մտաւորական խանգարումը՝ կարելի է արգիւնաւորապէս օգնութեան կոչել իրր զվերագրութիւնը նուազեցնող պատճառ մը: Երբ քաղաքականապէս վերագրելի գործողութիւնը գործուած կ'ըլլայ յիմարտըրեան վիճակին մէջ, կամ թէ երբ յիմարտըրիւնը աննրամեշտաբար կ'ընկնուի յանցանքին:

Որով, եղեանական գործողութենէն ոչ առաջ և ոչ ալ վերջը եկած յիմարտըրիւնը կրնայ օգնութեան կանչուիլ զվերագրելութիւնը զուրս ձգելու համար:

Գիտելի է որ վերագրելութեան քննութեանը համար շատ մեծ դժուարութեան տեղի կու տայ պարբերական կամ յետադարձ յիմարտըրիւնը (folie periodique կամ intermittente), որ հաստատուն վիճակ մը չ'ունի, ոչ միջոցներ (intervalles) ունի որոնց մէջ կատարելապէս ունենայ կամ՝ աւելի լաւ՝ կը թուի ունենալ ըրածին գիտակցութիւնը:

Այդ միջոցները կը կոչուին առ հասարակ խելարեկալ միջոցներ (intervalles lucides):

Եթէ եղեանական գործողութիւնը գործուած է այդ միջոցներու տեսն, վերագրելութիւնը վերցուած չ'է մէջտեղէն:

40.

Քուռ և քնաշրջկոտըրիւն.

Քուռը սահմանուած է՝ արքնոչրեան ներհակ՝ մարդոչս փիղիքական – բարոյական վիճակը, և նաեւ՝ այն վիճակն որուն մէջ մարդս՝ յարդուած չղայիկ – ըղեղայիկ – ողնայիկ դրոշրեան պարբերական յոգնոչրենեկ՝ կ'ընկնուի աւերոչղոյիկ կամ մասաւր իշր նոգեկան պաշտօններուն կիրաւտուի:

Չղային դրութեան յոգնութիւնը կրնայ ունենալ զանազան աստիճաններ. որով քուռը կը բաժնուի զանազան աստիճաններու որ են հետեւեալները՝ Քնաշրջկոտըրիւն, խորիկ քուռ, քերեչ քուռ, կես-քուռ. և այլն:

Յետոյ երազ կը կոչուին հոգեկան այն երեւոյթները որ տեղի կունենան քնոյ մէջ:

Թէպէտ քուռին մէջ կայ սովորական դադարում արտարիկ զգայարանաց պաշտօններուն և բուն իմացականութեան, այսու հանգերձ կրնայ պատահիլ երբեմն որ մարմնոյն նիւանդոտ մեկ վիճակին քերակար կամ թէ անդամոց ինքնագործ շարժումներուն հետեւանօք՝ քնացողը շարժի և գործէ, և գործելով բռնաբարէ, նիւթապէս անշուշտ, պատժական օրէնքը:

Ասիկայ կրնայ պատահիլ մասնաւորապէս այն խորհրդաւոր երեւոյթին մէջ որ կը կոչուի քնաշրջկոտըրիւն որ նոր քնացող մարդուն այն վիճակն է որուն մէջ ա-

սիկայ կր գործէ մեքենաբար արթուն եղածի պէս, առանց ըրածին ամենափոքր մէկ գիտակցութիւնն ունենալու:

Արդ, եթէ քնոյ միջոցին չի կայ գործերու գիտակցութիւնը, և եթէ չի կայ և ոչ իսկ ընտրութեան կամ կամ ազատ կանք (որպէս կ'ըսեն իմաստասէրները), պիտի չ'ըլլայ ուրեմն և ոչ իսկ բարոյական պատասխանատուութիւն՝ քունի մէջ կատարուած գործերու համար:

Եթէ, սակայն, ընացողը և ընաչոյցիկը, կրնային նախատեսել, և որով՝ արգելել իրենց գործերուն և շարժումներուն վնասաբեր արգիւնքները, յանցաւոր պիտի նկատուին՝ զանց ըրած ըլլալուն համար եղած զգուշութիւնները այդպիսի վնասաբեր արգեանցն առջեւն առնելոյ համար և որով պիտի ենթարկուին՝ այդ պարագային մէջ՝ յանցապարտ վերագրելութեան կանոններուն:

Ենթադրենք որ ստնտուն իւր անկողինն մէջ քնացունէ նորածին մանուկ մը, քունին մէջ ըրած շարժումներուն բերմամբ մանուկը վար ձգէ և անոր մէկ կողմը աւերելու կամ վիրաւորելու պատճառ ըլլայ, և կամ թէ՛ անոր փաթթուած պոսկելով՝ վրան իյնայ և խղզէ զայն. ստնտուն պատասխանատու պիտի ըլլայ յանցաւոր վիրաւորման կամ յանցաւոր մարդասպանութեան: Այսպէս ալ, յանցաւոր մարդասպանութեան պատասխանատու է այն քնաչըլիկը, որ գիտնալով հանդերձ թէ քունին մէջ սովորութիւն ունի զէնք գործածել, իր սնարին մօտ լեցուն ատրճանակ կը պահէ, և կամ գանակ մը, և այս զէնքերով միշտ իւր քունին միջոցին մէկը կը սպաննէ:

41.

Խուշումներու յիշում.

Վայել է զանազանութիւն մը դնել անոնց միջեւ ուրոնք ի բնէ խուշումը են, և անոնց միջեւ որոնք խուշումը եղած են իրենց մէջ խելքին ու մտքին գործածութիւնը զարգանալէն վերջ:

Այս վերջինները, ընդհանրապէս և ըստ իրենց այս զփրազութեանը հանդիպած ժամանակին, պարտին պատասխանատու ըլլալ իրենց գործերուն: Սակայն մերթ ընդ մերթ դատաւորը պարտաւորեալ է քննութիւններ ընելու թէ պատճմամբ այն պատճառն որ արտագրեց իրենց քով խուշումութեան ֆիզիքական թերութիւնը, չի կրնար նաեւ ազգած ըլլալ իրենց մտային կարողութիւններուն վրայ, տկարացնելով կամ աւերելով զայնս. քանզի եթէ այս պատահած է, պէտք է որ շնորհուի խուշումին համար ալ՝ որ այդպէս եղած է իրեն քով խելքն ու միտքը զարգանալէն վերջը՝ մտքի թերութեամբ վերագրելութիւնը դուրս ձգող կամ նուազեցնող կանոնները:

Մինչդեռ, ի ծնէ խուշումութիւնը պիտի ըլլայ երբեմն ևնուազեցողիչ պատճառ, բայց միշտ փոքրկացողիչ վերագրելութիւն:

Արդէն, մեծահոգակ բնախօսն Վանթէկացցա շողորուն գործիքը սահմանած է՝ ընկերութեան ինքնակառուցութեան գործիքը, զերագանցապէս աւելի քան տեսողութեան գործարանը, որովհետեւ զմեզ մեր նմանեացը հետ հաղորդակցութեան մէջ կը դնէ: Խօսքը այն միջոցն է որով մենք իրարու կը հաղորդենք մեր գաղափարները: Խեղճ խուշումը ընկերութեան մէջ իբր կրկնացած կ'ապրի, օտար բոլոր իւր շուրջը եղած խօսակցութեանց: Աւտի, ի ծնէ խուշումը զրկուած կը մնայ ամենէն մեծ և ամենէն ազգու միջոցներուն մէկէն որ է ուրիշի ձայնին միջոցը, ունենալու համար պայծառ ծանօթութիւններ իրաւունքի, բարոյականի և արգարութեան:

Այս տեսակետով, վայել է սակայն զանազանել նաև ի ծնէ, կամ ի մանկական տարիքէն կրթուած և դաստիարակուած խուշումը այն խուշումին որ ոչ կըրթուած է ոչ ալ դաստիարակուած է:

Վիտենք թէ բարերար մարդիկ զտան գիտելումները կրթելու կերպը, վերստին կեանքի բերելով այս առմենէն տղերջանիկները որ նախկին ժամանակներու մէջ ոչ միայն նկատուած էին իբր զփրազութիւն մը, այլ նաև իբր նախատիւք մը ընտանեաց մէջ, թէպէտ միեւնոյն ատեն ուսմիկ դասակարգը զայնս կը յարգէր

իբր գերբնական չը գիտեմ ի՞նչ. որպէս այդ յարգանքը կ'ըլլուի այսօրուան օրս ապուշներու (crétin) համար:

Անոնց կրթութեանը համար դրուած անտոյգ և տարտամ մէթոտներուն առաջին փորձերուն յաջորդեցին աւելի ստոյգ, աւելի բնական և բանաւոր մէթոտներ և արդարեւ Ճ.Թ. դարուն մարդասիրութեանը փառքն է ի ծնէ խուլհամբերը կրթելու և դաստիարակելու արուեստը կատարելագործութեան յետին ծայրն հասուցած ըլլալը. այնպէս որ հրաշք կը թուին այդ արուեստին շնորհիւ ձեռք բերուած մտաւորական յառաջադիմութիւնները¹:

Ուրեմն, յայտնի է որ ի ծնէ բայց կրթուած խուլ համբի մը համար իւր ֆիզիքական թերութիւնը չի կըրնար արժեք իբր նոռագեցողիչ չքմեղանք մը վերագրել լիռքեան:

Հոչակաւոր ոճրագէտներ որպէս Գարմինեանի, Մօրի Գարբարա, Փուչչիօնի, Փասլի, համակարծիք գոլով կարգ մը սչ նուազ հոչակաւոր օրինական-բժիշկներու, որպէս Բուչչինօթի², Լօմպրօզօ, կը պաշտպանեն որ եթէ խուլհամբերուն արուած կրթութիւնը կը հեռացնէ կամ գէթ կը նուազեցնէ այն արգելքն՝ որն որ կը հետեւի անոնց բնական տկարութենէն (infirmité) զայնս իրենց գործօք վերագրելի նկատելու համար պատժական օրէնքին ստշիւ, այսու հանդերձ զանոնք կատարեալ վերագրուեալն վիճակի մեջ նկատելու չի բաւեր: Եւ սակայ ալ սա պատճառաւ որ ապահովուած չ'է թէ խօսուած խօսքին տեղ դրուած արտնետական ուսուցումները բաւական եղած ըլլան զարգացնելու անոնց միտքը, կամ թէ զարգացումը տեղի ունեցած ըլլայ այն կատարելութեամբ որ անհրաժեշտ է զայնս կատարելապէս պատասխանատու բռնելու համար: Պէտք է յաւելուլ որ զիտութիւնը չի կրնար ապահովութեամբ զանց

1. Ի ծնէ թշուառ խուլհամբերու մեծ բարերարը, իմացականութեան այս որբերուն Սէն-Վէնսան-տը-Փօլ եղած է և Շարլը-Միշէլ-տը Էլիֆէ արբան, որ ծնած է ի Վէրսայլ 1712 ին և մեռած ի Փարիզ 1789 ին.

2. Puccinotti.

առնուլ թէ ի ծնէ խուլհամբերուն քով բնական տկարութիւնը՝ մտքին և մարմնոյն մէջ եղած այն սերտ կապին բերմամբ՝ չ'ունենալ նաեւ ազդեցութիւն մը մտաւորական կարողութիւններուն վրայ. զայս կ'ապացուցանեն քիչ մը այն դիւրագրգռականութիւնն որպէս և դիւրագրգացութիւնը որոնք շատ կը տեսնուին այս տարաբաղդներուն քով որոնց համար բնութիւնը խորթ մայր մըն է եղած:

Ասկէ է արդարութեան և վարդապետութեան այն պատուէրը թէ, ուր խնդիրը ի ծնէ խուլհամբի մը վերագրուած եղեռնական գործողութեան մը վրայ է, պէտք միշտ քննել թէ ակ գործած է ընդ կալ առանց ընտրութեան (discernement):

Եթէ հասկցուի որ գործած է առանց ընտրութեան, այն տանն տղոս մը հաւատար կը բռնուի, և հետեւաբար իւր գործածը գերծ կը մնայ պատժական վաւերացումէ. իսկ եթէ հասկցուի որ գործած է ընտրութեամբ, եղեռնական գործողութիւնը իրեն վերագրելի է, բայց խուլհամբութիւնը իրեն պիտի հաշուուի իբր վերագրուեալն փոքրկացնող մը:

42.

Մտքին վրայ ազդող Բարոյական և Իտեարական պատճառները.

Սխալն ու տգիտութիւնը գործ չ'ունին մաքին զարգացմանը լրութեանը հետ, այլ յարաբերութիւն ունին այն կերպին հետ որով միտքը՝ լաւ գործելով հանդերձ՝ դատողութիւն մը կ'ընէ փոխանակելով սխալ գաղափար մը ճշմարիտ գաղափարի մը հետ, կամ գաղափարի մը պակաստըքեանի:

Տգիտութիւնը է՝ առարկայի մը նկատմանը գաղափարաց կաւ ծակօրոշրեանց անբողջական գրկում մը:

Սխալը է՝ առարկային մոյշար ըմբռնումը, կամ ձրշմարտութիւնն ո՛ր և է ընդում մը, մոյշար դատողութիւն մը:

Տգիտութիւնը հետեւաբար չ'ըմբռնել տուեալ առարկայ մը. սխալը կ'ըմբռնէ տուեալ առարկայ մը, բայց

գայն գէշ կ'ըմբռնէ, որով կը կազմէ նոյն առարկային վրայ մտար դատողութիւն մը:

Եթէ բնագանցօրէն սխալն ու տգիտութիւնը մարդկային հոգւոյն կրկու տարբեր վիճակներն են, այսու հանդերձ իրենց արդեանցը բերմամբ բարոյական վերագրելութեան մասին ընդհանրապէս, և պատժականին մէջ մասնաւորապէս, իրարու կը խառնուին, և ինչ որ կ'ըսուի միոյն համար պարտ է ըսել միւսոյն համար ալ: Ապաքէն, ով որ սխալին մէջ կ'իյնայ՝ չունենար ճշմարիտ գաղափարը, և որով միեւնոյն բանն է՝ իբր թէ տգէտ եղած ըլլար ճշմարտութեան հանդէպ:

43.

Սխալին և Տգիտութեան տարբերութիւնները.

Աւելի յստակութեան համար՝ միայն սխալին վրայ պիտի խօսինք, իմանալով թէ ինչ որ կ'ըսուի ատոր վրայ կը գործադրուի նաև տգիտութեան:

Ամբողջ բարոյական փիլիսոփայութեան մէջ և իրաւագիտութեան մէջ սխալին գլխաւոր զանազանութիւններն են հետեւեալները՝

Սխալ օրէնքի (de droit) և սխալ եղելութեան (de fait),

Սխալ յայտարարութիւն և սխալ անյայտարարութիւն,

Սխալ եական և սխալ պատասխան կամ երկրորդական:

Օրէնքի սխալն այն է որ օրինաց վրայ կ'իյնայ, այսինքն երբ պակաս է կամ մտար օրէնքին ծանօթութիւնը՝ գործող մարդուն քով. եղելութեան սխալ է, երբ կը պակաս ծանօթութիւնը եղելութեան՝ որոյ օրէնքը կը գործադրուի, մինչդեռ սա ալ իբր պարտք գիտնալ պէտք է:

Աւելի կերպով բացատրելու համար ըսենք թէ գործողը՝ շաւ մը գիտնալով իւր կողմէն գործուած գործողութեանը եղելութեան պայմանները, կրնայ անգիտացած ըլլալ օրէնքն որ գայն կ'արդելուր (օրէնքի սխալ): Օրինակի համար, մէկն որսի կ'երթայ այնպիսի ակղ մը և այնպիսի ժամանակ որ որսը արգիլեալ է, բայց կ'եր-

թայ՝ որովհետեւ կ'անգիտանայ օրէնքին արգելքը: Կըրնայ գործողը, շաւ մը գիտնալով արգելիչ օրէնքը, սխալած ըլլալ եղելութեանը ընկերացող պայմաններուն վրայ: Օրինակի համար, մէկը գիտէ որ օրէնքը կ'արգելու բացարձակապէս ինչ ինչ զէնքեր կրելը, իբր ամենէն աւելի մասնաւորապէս վտանգաւորները, և կը կրէ զէնք մը որ ճիշտ արգիլեալ զէնքերէն է, բայց կ'անգիտանայ թէ բուն այդ զէնքն արգիլեալ տեսակէն է (եղելութեան սխալ):

Սկայտարարի սխալ է ան որմէ մարդս չ'է կարող մերկանալ կամ չ'է կրցած մերկանալ զգուշութեամբ և ջանքով գործի գործ կը գնէ կամ ի գործ դրած է: Յայտարարին է այն գործ մարդս կրնայ կամ պիտի կըրնայ լքել՝ ջանք և զգուշութիւն գործածելով:

Եական սխալն է այն որ կ'իյնայ եռարեանը վրայ կամ այն պարագաներուն վրայ որոնք կը կազմեն գործողութեանը եռարեանը:

Պատասխան կամ երկրորդական է այն սխալն որ կ'իյնայ գործողութեանը պատասխան պարագաներուն վրայ:

44.

Օրէնքի սխալը – ըստ կանոնին – երբէք չի ներեր, երբ կ'իյնայ պատժական օրէնքին վրայ (ignorantia juris non excusat):

Պատժական խնդիրներու մէջ, կրնայ ներման արդիւնք և գործութիւն ունենալ միայն եղելութեան սխալը, բայց եթէ ըլլայ միեւնոյն ատեն եական և անյայտարարութիւն սխալ:

Եական սխալը կ'ըսուի նաև ներգործիչ (efficient), որովհետեւ այս սխալման պատճառան է որ մարդ կը մտադրէ գործողութիւնը:

Այն առաժը թէ օրէնքի (այսինքն պատժական օրէնքին) սխալը երբէք չի ներուիր, կը բղխի սա ընդհանուր սկզբունքէն թէ՛ կանոնաւորապէս հրատարակուած և ազդարարուած օրէնքը կը պարտաւորէ ամեն անոնք՝ որոնց համար չիտուած է (օրէնքը):

Այսէ զատ, քանի որ պատժական օրէնքները կը պարտաւորեն ոչ միայն քաղաքացիները այլ նաեւ օտարականները, որովհետեւ էականապէս հողային (territorial) օրէնքներ են, այսինքն թէ կը պարտաւորեն աւսն անոնք որ կը գտնուին Տէրութեան հողին վրայ, ըլլան բնիկ ըլլան օտարական: Արով, օտարականն որ ոճիր մը գործած է, կը դատուի զինքը հիւրընկալող երկրին դատարաններուն առջին՝ և ըստ անոր օրէնքին: Արդարեւ, պատժական օրէնքները հասարակային կարգի վերաբերեալ օրէնքներ են, և օտարականն ալ իրաւասական պարտականութիւնն ունի համակերպելու անոնց. զարմանալի կ'ըլլայ եթէ փոխարինէ իրեն եղած հիւրընկալութիւնն ու պաշտպանութիւնը՝ անպատիժ մնալու պայմանաւ յանցանք գործելով կամ ոճիրը գործած երկրին դատարանացը վճիռէն խոյս տալով¹:

45.

Էական, անյաղրելի և յաղրելի սխալ.

Բսինք որ եղելուքեան սխալը կը վերցնէ զպատժական վերագրութիւնը, երբ եական է և անյաղրելի: Եթէ եական է (այսինքն թէ կ'իյնայ այն պարագաներուն վրայ որոնք կը կազմեն եղեռնական գործողութիւնը, այնպէս որ եթէ այն պարագաները զիտցուած ըլլային գործողութիւնը գործուած չը պիտի ըլլար) բայց յաղրելի, պատասխանատուութիւնը կայ ու կը մնայ, բայց նեղիկ տեղը կը բռնէ սխալակոյր, որովհետեւ գործողը անհողացաւ պէտք եղած զգուշութիւնները, զորս գործածելով սխալած չը պիտի ըլլար: Այսպէս, մէկը կարծելով որ պարզ ջուրի մէջ փոշիացեալ շաքար կը խառնէ, մինչդեռ դրածը արսէնիքի փոշի է,

1. Այս տեսութեան սկզբունքին բացատրութիւն կը կազմեն Օսմանեան կայսրութեան Capitulation-ներուն (անտուսէ) տրամադրութիւնները զորս հարկ է առանձինն ուսումնասիրել.

և կը թունաւորէ կամ կը մեռցնէ զայն, որուն տուած էր այդ ջուրը պարունակող գաւաթը՝ իբր շաքարոտ ջուր պարունակող:

Այդ պարագային տեղի ունեցած է եղելութեան և էական սխալ, բայց յաղթելի, որով կայ ոչ թէ նենգոտ այլ սխալոտ մարդասպանութիւն:

46.

Պատանական սխալ.

Պատանական է բուն այն սխալն որ արդէն ըստ ինքեան յանցաւոր գործողութեան դիպրածական յատկութիւններուն վրայ կ'իյնայ: Մէկը՝ իւր սիրուհւոյն վիժել տալու դիտաւորութեամբ անոր խմելիք դեղ մը կու տայ - ինչ որ արդէն եղեռնական գործողութիւն մըն է - բայց այդ ըմպելին՝ կամ տրուած քանակութեանէն կամ թէ իւր իսկ գորաւորութեանէն՝ կ'սպաննէ կինը: Ահաւասիկ դիպրածական սխալ մը, որովհետեւ կ'իյնայ եղեռնական գործողութեան երկրորդական պարագաներուն վրայ, և թէ վերոյիշեալ օրինակին մէջ այդ գործողութիւնը աւելի ծանր կացուցած է:

Այս ինչը՝ սպաննելու դիտաւորութեամբ՝ այն ինչ ին ըմպելի մը կու տայ որն որ ըստ ինքեան մահ չի պատճառեր, այլ միայն մարմնոյն յօրինուածքին մէջ խանգարում մը յառաջ կը բերէ: Հոս սխալը, արդէն ըստ ինքեան եղեռնական գործողութիւնը՝ աւելի րերեւ կը կացուցանէ:

Ընդհակառակը, ենթադրենք որ Մարկոս՝ ուղելով և կարծելով սպաննել. Ղուկասը, սպաննէ ընդհակառակը Կիրակոսը: Հոս ալ պիտի ունենանք եղելութեան սխալ մը, որ կ'իյնայ պատահական պարագաներու վրայ. բայց, այդպիսի սխալ մը չի փոխեր ոճիրին ոչ բնութիւնը և ոչ ալ արդիւնքը, որն որ միշտ մարդասպանութիւն մըն է:

Արդ, գիտութիւնը հաստատած է և պատժողական օրէնսդրութիւններն ալ ընդհանրապէս վաւերացուցած են սա սկզբունքները թէ՛

ա. այն զիպուածական սխալն որ գոճիրը կը կացուցանէ գործողին դիտաւորութեանը մէջ եղածէն աւելի ծանր, կը նպաստէ գործողին, պարտաւորութիւնն զօրով տալու անոր մի միայն այն պատիժն որ սպառնացեալ է անոր դիտաւորութեանը մէջ եղածէն աւելի քերէ ոճրին .

բ. այն զիպուածական սխալն որ գոճիրը աւելի քերէ կը կացուցանէ անկէ՝ զոր գործողը դիտաւորութիւնն ունէր գործելու, հաշտարապէս կը նպաստէ գործողին, որովհետեւ անոր պատիժը կը արուի ոչ թէ ուզուած ոճիրին համեմատութեամբ այլ իրականապէս գործուած ոճիրին համեմատութեամբ :

գ. զիպուածական այն սխալն որ և ոչ բան մը կը փոփոխէ ոճիրին ոչ ետքեանը, ոչ եակեանը բնութեանը, ոչ ալ արդեանցը վրայ, բնաւ չի նպաստեր՝ ոչ վերագրելութեան տեսակէտով, ոչ ալ պատիժին տեսակէտով :

Երկրորդական յարկերի և անյարկերի սխալ .

Պատահական սխալն ալ պէտք է բաժնել յարկերի սխալի և անյարկերի սխալի, երբ արդիւնը ուղղաձիգն աւելի ծանր եղած ըլլայ . որովհետեւ եթէ աւելի ծանր արդիւնը նախատեսանելի էր՝ պէտք է որ սխարակի վերագրուի : Այսպէս մէկը կրակ կուտայ գրացիին տանը՝ սա համոզումով որ տունին մէջ մէկը չիկայ և առ այդ ամեն կարելի զգուշութիւններն ալ ընելէ վերջ . մինչդեռ տանը մէջ մէկը կայ եղեր պաշտօնաւոր որ կ'այրի :

Հրդեհ ձգողը միշտ պատասխանատու պիտի ըլլայ կրակ տուած ըլլալուն, որ իշր ուղղաձիգն արդիւնքն է, բայց ոչ նաեւ մարդասպանութեան՝ որ ոչ միայն իշր չ'ուզած այլ միևնույն իսկ նախատեսողը չի կարողացած արդիւնքն է :

47.

Ոճիրին կրաւորական ենթակայ անձին յատկութեանը վրայ սխալ .

Ոճիրին կրաւորական ենթակայ անձին յատկութեանը վրայ սխալը, որ պատահական սխալ մըն է, կը պատահի երբ թշնամանուած անձին յատկութիւնը ոճիրի մը բնութիւնը փոխել կուտայ և կ'ուելցնէ անոր ծանրութիւնը : Այսպէս, Պետերսը գրուի յատկութիւնը, ինչ որ, որդոյ, անուանոյ յատկութիւնը՝ ի վնաս այս անձանց եղած վերաւորումի և սպաննութեան ոճիրը աւելի ծանր կը կացուցանէ :

Ենթագրեմք որ մէկը ուզելով վերաւորել կամ ըստ պաննել մասնաւոր մէկը, վերաւորէ կամ սպաննէ Տէրութեան գերագոյն Պետը, կամ թէ ուզելով վերաւորել կամ սպաննել օտար մէկը, վերաւորէ հայրը կամ որդին և կամ ամուսինը (հայրասպանութիւն, որդեսպանութիւն, և այլն) :

Ատիկայ պատասխանատու պիտի ըլլայ՝ իւր դիտաւորութեան մէջ եղած աւելի թեթեւ ոճիրին համար, և որով պիտի պատժուի պարզ վերաւորումի կամ պարզ մարդասպանութեան համար :

48.

Սպառնալից կամ ընտանացի կամ ընտանացիներ

Սնշուշտ ան որ կը գործէ միտքը ողջ առողջ եղած ատեն, կ'ուզէ միշտ գործողութիւնը : Բայց տարբեր պատճառներ կրնան գործել այնպիսի ազդեցութիւն մը կամքին վրայ անոր՝ որ ունի նաեւ իշր արարքներուն գիտակցութիւնը՝ զայն ստիպելու չափ ուզելու եղեռնական գործողութիւնը, և սա ալ աւելորդ անկէ, կամ առ նուազն ընտանացիներով անկէ կամքին ազատութիւնը :

այսինքն ընդ մէջ ոճիրը գործելուն և ոչ — գործելուն ընտրելու ազատութիւնը:

Որով, գործողին քով կրնայ պակասի բոլորովին կամ թէ նշագած ըրայ ազատ կամքը, կամ թէ ընտրութեան ազատութիւնը:

49.

Բնորոշրեան ազատութեան վրայ ազդող պատճառներ.

Սոյն պատճառներն որ կ'ազդեն ազատ կամքին վրայ կը վերածուին ա. Բննադատողի, բ. կրքերու սաստկորէան և գ. Գիւնտրեան:

Բննադատողը՝ տուեալ պայմաններով՝ դուրս կը ձգէ զվերագրելութիւնը. կրքերու սաստկորէանը՝ ինչ ինչ պայմաններու մէջ զայն կը նուազեցնէ. Գիւնտրեանը կրնայ զայն դուրս ձգել կամ նուազեցնել:

50.

Բննադատում.

Բննադատումը երկուքի կը բաժնուի. ֆիզիքական և բարոյական կամ հոգեկան: Առաջինը կ'իյնայ մարմնոյն վրայ, ֆիզիքական գործութեանց վրայ. երկրորդը՝ մտքին վրայ:

Ուրիշի մը կողմանէ մեր ֆիզիքական կարողութիւններուն վրայ և մեր գործող կարողութեանը վրայ բըննադատումը գործուած գործողութիւններուն մէջ կը պակասի բուն կամքին ազակցորէանը: Յիրաւի, զժուար է զազափար մը կազմել առանց կամքի ազակցութեան կատարուած գործողութեան մը պարագային վրայ սևոր մտ՝ որոյ միտքն առողջ է, քանի որ անոր մտ որոյ միտքն առողջ է՝ կրնայ պակասի կամքին ազատորէանը, բայց ոչ երբէք կամքը: Սակայն ենթագրեանք որ Մարկոս՝ ուզելով սպաննել զՂուկաս, յանկարծակի և այն-

քան ուժով մը կը հրէ Կիրակոսը և այս վերջինն ալ, ստանկով, այնպէս մը կը հրէ զՂուկասը, որ Ղուկաս գեաը կ'իյնայ: Ստուգիւ, այդ պարագային մէջ Կիրակոս նիւթապէս գործեց, բայց իւր գործողութիւնը բըննի է (բննադատեալ), մինչև իսկ ինքը գործող չ'է այլ գործուած է:

Բարոյական բննադատում տեղի կունենայ երբ շարիքի մը անմիջական սպառնալիք կայ. որով սով որ սպառնալիքին ենթարկուած է՝ ստիպման ներքեւ կը գտնուի, կամ գործելու ըստ ինքեան մեղապարտ գործ մը իրեն սպառնացող շարիքէն ազատելու համար, կամ թէ իրեն սպառնացող շարիքը կրելու համար՝ չի գործադրելով եղենական գործողութիւնը: Որով, բարոյական բննադատումը ընդհանրապէս կը լուծուի շարիքի մը անմիջական սպառնալիքին մէջ:

Բայց ո՛ր և է բարոյական բննադատում անպատասխանատու պիտի կացուցանէ՞ զգործողը, կամ առ նուազն զայն մասամբ իւրիք պատասխանատու պիտի կացուցանէ՞:

Որպէս զի բարոյական բննադատումը կարենայ ըլլալ վերագրութեան մի նշագեղոցիէ չըլլողանք՝ պարտի ու նենալ մի քանի պայմաններ որոնց վրայ պիտի խօսինք այժմ:

51.

Բարոյական բննադատումին տեսակները.

Գիտութիւնը երեքի կը բաժնէ բննադատումը.

Ա. Բննադատումը կրնայ կայանալ անիրաւ կերպով ուրիշի մը կողմանէ սպառնացեալ շարիքի մը մէջ, և այդ կերպով ասկէ խոյս տալու համար սպառնացեալը կը նարկայրուի նակագործելու (réagir) նոյն ինքն ըստ սպառնացողին դէմ:

Օրինակի համար օրինական ինքնապաշտպանութեան պարագան՝ որուն վրայ խօսեցանք մեր Բնական իրաւազխտորէան¹ անուն երկին մէջ:

1. Տես Ման Ա. Դասերացք Բնական իրաւագիտութեան.

Բ. Բանադատումը կրնայ կայանալ նոյնպէս մէկու մը կողմանէ սնիրաւարար սպառնացեալ չարիքի մը մէջ, բայց այնպիսի պարագաներու մէջ որ սպառնացեալը կը հարկադրուի գործելու ի վնաս անոր որ ըստ սպառնացողը չէ և անմեղ է, խոյս տալու համար իրեն սպառնացեալ չարիքէն:

Օրինակի համար, այս ինչը՝ օձիքը խուճի մը մարդասպանաց ձեռքը չի ձգելու համար կը խթէ իւր ձին, և փախուստի ուրիշ ճամբայ չի գտնելով, կը փախչի նեղ փողոցէ մը, տղաքներ կը կոխկրտէ, և ինքզինքն արգիլելու չի կարողանալով, կ'անցնի այդ տղայոց մարմիններուն վրայէն, և անոնցմէ մին կը վիրաւորէ կամ կը մեռցնէ:

Գ. Բանադատումը կրնայ կայանալ չարիքի մը մէջ, ստոյգ վնասի մը մէջ, որ կախումն ունի դիպուածէն կամ հարկեզոցիչ պարագայէն (force majeure), որ այդ չարիքէն խուսափելու համար ուրիշին վնաս հասցընելէ ուրիշ միջոց չիկայ:

Օրինակի համար, բարեպաշտներով լեցուն Եկեղեցւոյ մը մէջ տանիքը վար իջնելու վրայ կ'ըլլայ, կամ թէ հրդեհը սկսելով մինչեւ գանուած միակ դուռը կը ծաւալի անմիջապէս, և մէկ վայրկեանի մէջ բոցերը կը սպառնան լսելու թէ մարդերը և թէ իրերը: Մէկէն ի մէկ ամեն մարդ դէպ ի դուռը կը գաճափի, ամէնքն ալ կ'ուզեն դուրս ելնել. ամենէն տկարները կ'իյնան, ամենէն զօրաւորները գայնս կ'ոտնակոխեն, կը մեռցնեն, և կը յաջողին խոյս տալ՝ ինքնապաշտպանութեան բնադրումէն մղեալ:

Բոլոր այդ օրինակներուն մէջ, վիրաւորումները, ըստ պաննութիւնները, բնադատուող գործողութիւններ են, որովհետեւ յոտաջ եկած են անմիջական չարիքի մը վախէն որմէ խոյս տալ կ'ուզուի:

52.

Գործողութիւնը անպատիժ կացոցանկոյն հաւար բնադատուութեան պէտք եղած պայմանները.

Արդէս զի բնադատութեանը եղած գործողութիւնը օրինաւոր ըլլայ և հետեւաբար ոչ վերագրելի, թէպէտեւ ըստ ինքեան ոձիր, պէտք է որ տեղի ունենան կարգ մը պայմաններ. և ստուգիւ, երբ խեղիւր այն բնադատութեան վրայ է, որ կը ծագի մարդու եղելու ընկեկ և հակագործութեան (réaction) ընդդէմ եղյն ինքն անոր որ ի գործ կը դնէ գրանութիւնը կամ բնադատութիւնը (օրինական ինքնապաշտպանութիւն), սոյն պայմաններն են՝

1. Յարձակումիւ, այսինքն չարիքի սպառնացում անխաւառութիւնը.

2. Սպառնացեալ չարիքի անդադմանեղիւրութիւնը.

3. Անխաւառութիւնը սպառնացեալ չարիքի որ կ'ենթադրէ ներկայ, այժմեայ չարիք մը. և եղյն այս չարիքը հետեւեղյն հաւար գործածուած միջոցի անձը ըստիւրութիւնը:

53.

Յարձակումիւ անխաւառութիւնը.

Յարձակումը անխաւառ է երբ մէկը գայն կ'ընէ՝ և ընելու իրաւունք չ'ունէր. որով այս պարագային մէջ կայ մի միայն բուն և ձեռնարկ յարձակում: Աստիկանութեան պաշտօնեաները որոնք, զգողը գողցած պաշտօն կը բռնեն, կամ թէ կը գործեն ո՞ր և է կերպով իրենց պաշտօնին կիրառութեանը մէջ, ստոյգ է թէ ո՞ր և է աւերաւ գործողութիւն մը չ'են ընել, և ո՞վ որ անոնց դէմ կը գործէ չի բռնուելու համար, ոչ թէ միայն ի շնորհս իրեն օգնութեան չի կրնար գոչել զբռնադատութիւնը, այլ ընդհակառակը պատասխանատու կ'ըլլայ մի ուրիշ առաւել կամ նուազ ծանր յանցանքի՝

ըստ իրեն գործած անիրաւ հակագործութեանն (réaction) ծանրութեանը:

Այսպէս ալ անիրաւ է այն յարձակումը, երև ճոյն ինքն սպաւնացեալն է որ անոր տեղի տաւած է իշր աւ ճիրաւորեալը, իշր յուր փարսնէրովը:

Ամուսին մը, որ իւր կինը կը բռնէ ուրիշի մը հետ ապօրէն յարաբերութեան մէջ եղած պահուն (adultère), և կը սպառնայ կնոջը սիրողին կեանքին, և այս վերջինն ալ կը սպաննէ նախատուած ամուսինը: Սիրողը չը պիտի կրնայ օգնութեան կոչել՝ ի ներուճն իւր չարագործութեան՝ նախատուած ամուսնոյն կողմանէ իրեն եղած բռնութիւնը:

54.

Սպաւնացեալ չարիքիւն անդարմանելիութիւնը.

Անդարմանելի չարիքն այն է որ կեանքիւն կը սպաւնայ, և միանգամայն այն որ ուղղեալ է ընդդէմ պարկեշտորեան: Այն կոյս աղջիկն որոյ պատիւը բռնաբարել կ'ուզեն, օրինաւորապէս պիտի սպաննէ այն որ զինքը կը բռնաբարէ: Եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ ամենէն հռչակաւոր գրողներու, որպէս և օրէնագիտութեան, պաշտպանութիւնը՝ նոյն իսկ եթէ յետին աստիճանի ալ մղուած ըլլայ, սահմանուած է՝ անհատականութեան, այլ կը տարածուի կ'երթայ մինչեւ կեանքի, մարմնոյն անդամոց ամբողջութեանը պաշտպանութեան, ուրիշի պարկեշտութեան, և աս ալ այն իմաստովն որ ստանաւ գոր թնորթիւնը հաստատուած է ամեն մարդերու միջև:

55.

Անիրաւարար սպաւնացուած չարիքիւն անխոշափելիութիւնը.

Սպաւնացեալ չարիքն անխոշափելի է երբ խնդիրը ներկայ չարիքի, այսինքն այժմեայ նախատիկի վրայ է, և անոր ենթարկուողն ալ ազատորոշ ուրիշ միջոց չ'ուզի եթէ ոչ անհրաժեշտութիւնը այն չարիքին՝ զոր ըրած է սպաւնացեալ չարիքէն օձիքն ազատելու համար: Հետեւաբար կարելի է՝ օգնութեան կանչել իբր նուազեցուցիչ չբմեղանք՝ ապագայ չարիք մը, և ոչ ալ անցեալ չարիք մը, և ոչ իսկ ներկայ չարիք մը եթէ անկէ ազատելու համար կը բաւէ անմեղ միջոց մը: Այլ որ կը գործածուածէն նուազ վնասարէր միջոց մը: Այլ որ կը սպաննէ յարձակողը, կարենալով ետ մղել յարձակումը վերջով մը կամ փախստեալ կամ թէ օգնութիւն պուտալով՝ պատասխանատու պիտի ըլլայ եղած չարիքին որ անհրաժեշտ չէր և հետեւաբար պատասխանատու ինքնապաշտպանութեան չարագանցութեան:

56.

Կրքերու սատկութիւնը.

Ինչէ՞ առաջ կուգան յանցանքները.

Կիրքերէ գորս Descuret¹ մեծ իմաստասիրութեամբ կը սահմանէ «անկանոն պետքեր»:

Սրդ, կիրքերը յանցանքին իբր դիպրածական չբմեղանք մը նկատելն հակասական կ'երեւայ:

Բայց հոս խնդիրը գիտնալու վրայ է այն առաւել կամ նուազ բուռն մղումը (impulsion), զոր ատենք կը գործեն ուզելու ազատութեանը վրայ, և հաստատուելու վրայ է թէ այդ մղումը կարող է երթնել ընդունուիլ

1. Իւր «Médecine de la passion» անուն շահագրգիռ երկին մէջ:

իրբ զպատասխանատուութիւնը նուազեցնող պարագայ մը. խնդիրը կիրքերն ըստ ինքեան արդարացնելու վըրայ չէ, այլ անոնց արդիւնքները՝ ի պահանջել հարկին:

Ապաքէն, ամեն մարդ գիտէ թէ որոշեալ կիրքի մը բարոյական զօրութեամբը գործուած յանցանք մը՝ կըրնայ և պէտք է նուազ վերագրելի ըլլալ ուրիշ յանցանքէ մը, կամ հաւասար յանցանքէ մը, որ գործուած է տարբեր կիրքի մը բարոյական զօրութեամբը:

Ատկէ դատ, ամեն մարդ գիտէ թէ այն պատճառն որ զրգոնց կիրք մը, կրնայ ըլլալ տարբեր այն պատճառն որ զրգոնց միեւնոյն կամ ուրիշ կիրք մը, պատճառ արդար կամ անիրաւ, պատուաւոր կամ անպատու ըստ ինքեան. օրինակի համար, յառաջ եկած կ'ըլլայ ըստ ինքեան արգար և պատուաւոր պատճառէ մը այն բարկոտրիւնը որ կ'արթննայ լսելով՝ անուանարկիչ ամբաստանութիւններով՝ իւր պատիւին անարգուած ըլլալը, և յառաջ եկած կ'ըլլայ անիրաւ և անպատու պատճառէ այն բարկոտրիւնն որ կ'արթննայ տեսնելով մրցակից մը ծափահարեալ և վարձատրեալ:

Ընդհանրապէս, կիրքերը կը բաժնուին խորնոյ կիրքերու և կոյր կիրքերու, որոնց առաջիններուն կը համապատասխանէ դիտաւորութիւնը, և երկրորդներուն՝ կիրքը:

Այն մարդն որ յանցանք կը գործէ խորնոյ կիրքի մը ազդեցութեանը ներքեւ, քանի որ ժամանակ ունեցաւ իւր գործողութեանը ամենարագանքը հաշուելու, ինքզինքը յանցանքին պատրաստելու, անշուշտ կատարելապէս պատասխանատու պիտի ըլլայ, մինչև որ չ'ստուգուին՝ յետին ծայրերը, բարոյական խելայեղորեան կամ խորնոյ խելայեղորեան մը, որն որ ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ մտային խանգարման ամենանոր ձեւ մը, զոր կը հաստատեն ժամանակիս հոգեբոյժներէն մի քանին:

Ընդհակառակն, այն մարդն որ յանցանք մը կը գործէ կոյր, յեղակարծ, ըռռն կիրքի մ'իշխանութեանը ներքեւ, չի գործեր դատողութեան ամբողջ ազատութեամբը, կը կրէ ներքին բռնադատութիւն մը որով վերագրութեան կատարելութիւն չ'ըլլար. եթէ չի կայ նաև ազատ կամքի կատարելութիւն, իրաւունք պիտի

ունենայ պահանջելու որ այդ տեսակ կիրքը՝ որ զայն մղեց յանցանքի՝ հաշիւի առնուի նուազեցնելու համար իւր պատասխանատուութիւնը, և հետեւաբար տալու համար անոր փոքր պատիժ մը:

Գրգռում

Գրգռումը, օրինակի համար, պիտի ըլլայ վերագրելութեան նուազեցուցիչ չքմեղանք մը, և գրգռումին ծանրութեանը համեմատ (որ կախումն ունի ժամանակի, տեղոյ և այլն, պարագաներէն) ներքակ համեմատութեամբ պիտի նուազեցնէ զպատասխանատուութիւնը:

Աստիկ նախատինք մը բերանացի, ապտակը՝ մանաւանդ եթէ մարդու մէջ ըլլայ, պիտի կազմեն ծանր գրգռում մը, եթէ նախատուածը, ապտակուածը, մըղեալ յանկարծակիս բարկոտրեակ իւր կրած նախատանայն հետեւանօք, վիրաւորէ և մինչև անգամ ըսպաննէ:

57.

Գիւնդութիւն.

Ան որ գինով վիճակի մէջ կը գտնուի կարելի է որ կամ բոլորովին կամ մասամբ միայն շունենայ ազատ ընտրութիւն և մինչև անգամ խելքն ալ տեղը չ'ըլլայ:

Եթէ գինովութիւնը խելքը մթնցնելու չափ է, այն ստեն կ'ըլլայ պատճառ մը, որ կ'ազդէ խելքին վրայ, և որով պէտք է որ նկատուի իբր մտքի թերութիւն:

Ասկայն, երբ գինովութիւնը խելքը զուխէն առնելու չափ առաջ գացած է, այն ստեն կը կոչուի կատարեալ գինովութիւն, հակառակ անոր զոր կը կոչեն անկատար կամ կիսկատար գինդութիւն:

Ասկայն, ընդհանրապէս շատ հազուադէպ է որ կատարեալ գինովութեան պահուն յանցանք գործուի, որովհետև կատարեալ գինովութիւնը շատ քիչ անգամ կը պատահի և եթէ պատահի ալ առ հասարակ այդ

տեսակ գինովութիւնը զմարդ գործելու անկարող կը կացուցանէ՝ ձգելով զայն թմբուծեան մը մէջ և մինչեւ անգամ ալ անոր մահուանը պատճառ կ'ըլլայ:

Եւ, ապաքէն, պատժական տեսակէտով, գինովութիւնը կը բաժնուի րմբրեցոյցիչ գինովութեան և զրշարք գինովութեան: Առաջինը կը համապատասխանէ կատարեալ գիւնփոշեան:

Արգարեւ, գինովութիւնը բարոյականէն արհամարհուած ամենէն գէշ ակտերէն մէկն է, մանաւանդ երբ սովորութիւն դարձած է, որ զմարդ կը հաւասարեցնէ կենդանեաց, և կորսնցնել կուտայ անոր արժանապատուութեան զգացմունքը:

Բայց, ստոյգ է որ նոշագ կատարեալ գինովութիւնը կ'ազդէ կամողական կարողութիւններուն վրայ և որով ըստ կանոնին՝ պէտք է որ հաշիւի առնուի պատժական վերագրելութեան աստիճանը սահմանելու ատեն:

Յետոյ պէտք է դարձեալ զանազանել դիպրոշածական գինովութիւնը կամաւոր գինովութեանէն, և ատկէ զատ՝ կամաւոր գինովութիւնը անկէ՝ որոյ տեղի տրուած է յանցանքը գործելու կամ ներել տալու նպատակաւ, և այն կամաւոր գինովութեանէն՝ որոյ տեղի տրուած է յանցանք գործելու դիտաւորութեամբ:

Դիպրոշածական գինովութիւնը, ըստ սաստկութեան աստիճանին, պիտի նուազեցնէ կամ դուրս ձգէ միշտ ո՛ր և է վերագրութիւն: Յանցանք գործելու կամ թէ գործուած յանցանքին ներումն ստանալու նպատակով տեղի ունեցած կամաւոր գինովութիւնը զվերագրելութիւնը ոչ նուազեցնող և ոչ ալ փոքրկացնող չբնականք մը կրնայ ըլլալ, որովհետեւ ճիշդ մարդս ուղեց գինովնալ ոճիբը գործելու կամ գինովութիւնը իբր իրեն պաշտպանութիւն ընելու համար: Այսպէս, ան որ չի վստահելով իւր քաջարտութեանը, կամ թէ իւր խղճին ձայնէն յողովուելու վախով, կը գինովնայ որպէս զի քաջութիւն ունենայ, կամ որպէս զի օրինակի համար մարդասպանութիւնը գործելու ատեն խղճին ձայնը իւրեն չի խօսի, իւր շարագործութեանը ներում չի պիտի գանէ:

Պէտք չ'է սակայն մոռնալ որ քանի մը օրէնագրութիւններ, որպէս այն օրէնագրութիւնը որ կը տիրէր

Գաղղոյ Ֆրանսուա Առաջինին օրով, գինով վիճակի մէջ գործուած յանցանքները խելքը զուլիւր եղած առեն գործուած յանցանքներէն աւելի կը պատժուէին:

Այդ օրէնագրութիւնները ներշնչուած էին մի քանի իմաստասիրաց կողմանէ՝ արտայայտուած տեսութիւններէն՝ ընդ որս Նափօլցի հռչակաւորն Կաթիսո Ֆիլանճիէրի գիտուն — փիլիսոփան: Այս մեծահանճար իմաստասէրը կ'ուզէր որ գինով վիճակի մէջ գործուած յանցանքները պատժուին նենգոտ յանցանքներուն պէս, պնդելով որ գինով վիճակի մէջ գործուած օրէնքի բըռնարարումին մէջ երկու շարիք պէտք է որ պատժուին, այսինքն թէ, ան որ կը գինովնայ՝ գիտէ գինովութեան կարելի հետեւանքները, և թէ գինովութիւնը ըստ ինքեան անբարոյական բան մըն է, ոչոքուած չարիք մը որմէ ծագած արդիւնքն է յանցանքը:

Պէտք է զիտել որ թէպէտ գինովութիւնը՝ ըստ կանոնի՝ չ'իյնար մարդկային օրէնքին վաւերացումներուն ներքեւ, այսու հանդերձ ինչ ինչ պարագաներու մէջ կրնայ պատժուիլ ըստ ինքեան, այսինքն թէ երբ ան որ կը գինովնայ կրնայ իւր պաշտօնին բերմամբ ծանր վնասներու պատճառ ըլլալ: Այսպէս Իտալիոյ Թագաւորութեան Օրինագիրքը՝ նաւարկութեան մէջ եղող նաւուն նաւապետը կամ տէրը գինովութեան համար կը պատժէ (Յօդ. 367, 368):

Ծանօթորշիւն. — Ստոյգ է թէ գինովութիւնը ակտին շարժառիթն է և հետեւաբար առիթ յանցանքներու: Ահա՛ այս պատճառաւ է որ ընկերաբաններն ու ոճրագէտները կ'առաջարկին միշտ որ պարտ է նպատակ հակալքոյական ընկերութիւններու, հաստատել զինովութեան համար պատժական վաւերացում մը և սահմանի տակ առնուլ զինի ի և այլ այդ տեսակ ըմպելեաց սպառումը, յիշելով Անգլիացի Ատենակալին հետ թէ պատժական Դատաւարութեանց մեծագոյն մասը յառաջ կուգայ զինիէն և օղիէն, և հռչակաւոր Սէլօփիսի հետ թէ Իտալիոյ մէջ գործուած յանցանքներուն տասնին ինը ծագում կ'առնուն զինետուններուն մէջ:

ՈՃԻՐՆԵՐՈՒՆ ՆԻԻԹԱԿԱՆ ՏԱՐԻՐ

58.

Կատարեալ և անկատար ոճիր.

Գալով ոճիրներուն առարկայական տարրին որ կը կայանայ այն վնասին և այն արտարին կամ ֆիզիքական արարքին մէջ, որով կը գործուի օրէնքին բնարարութեամբ, պէտք է հետազօտել թէ ե՞րբ կարելի է կամ պարտ է ըսել թէ կատարելագոյն գոյութիւն ունի յանցաւորական եղելութիւնը:

Եւ հոս խօսքը կ'երթայ ոճիրին կատարման վրայ, այսինքն կատարեալ ոճիրին վրայ, և փորձուած ոճիրին վրայ, որպէս և լյաչողած ոճիրին վրայ որոնք երկու ձեւեր են անկատար ոճիրին:

Ապաքէն ինչպէս որ չի կրնար ըլլալ կատարելութիւն բարոյական տարրին մէջ, այսպէս ալ կրնայ որ կատարելութիւն չ'ըլլայ ֆիզիքական տարրին մէջ:

59.

Կատարուած Ոճիր.

Ոճիր մը կրնայ ըլլալ կատարուած կամ կատարեալ օրէնքին տեսակետով, չ'ըլլալով հանդերձ այդպէս յանցաւորին դիտարարեալէ մէջ և ոչ ալ նախային կարծիքովը:

Կատարուած է միայն այն ոճիրն որ այդպէս է ըստ գիտութեան և օրէնքին, թէպէտեւ այդպէս չ'ըլլայ անոր հեղինակին և հանրային կարծիքին համար: Եւ արդարեւ, ե՞րբ յանցաւորը պիտի ըսէ թէ ոճիրը կատարուած է:

Յանցաւորին նամար՝ կատարուած ոճիր.

Երբ հասած է առաջագրած նպատակին, այսինքն թէ ստացած՝ մտադրած անիրաւ շահը, հասուցած կանխաւ մտածած ամբողջ անիրաւ շարիքը:

Արդ, որպէս զի յանցաւորը հասնի իւր յոռի առաջագրութեանը, յաճախ կը բաւէ որ գործէ մի միայն մէկ գէշ գործողութիւն, բայց երբեմն ալ անհրաժեշտ է որ գործէ աւելի գէշ գործողութիւններ, և նաեւ հասցընէ աւելի անիրաւ շարիքներ:

Մէկը կ'ուզէ սպաննել իւր մէկ թշնամին, և առանց այլեւայլի կուրծքին կ'իջեցնէ դաշոյնը և դայն անշունչ գետին կը տապալէ. այս պարագային մէջ անիկայ միայն մէկ յոռի գործով մը կը հասնի իւր նպատակին որ է թշնամույն մահը:

Ինչո՞ւ. որովհետեւ այս պարագային մէջ ալ, որպէս առաջինին մէջ, կայ օրէնքին կատարուած գանցաւորութիւնը, օրէնքին պաշտպանուած իրաւունքը բնարարուած է:

Օրէնքը, օրինակի համար, կը պաշտպանէ նասարակաց վտանգները, արդ հասարակաց վտանգութիւնը բնարարուած է վաւերագրի մը կեղծարարութեան պարագային մէջ, որովհետեւ վաւերագրի մը պարզ կեղծարարութիւնը ըստ ինքեան կը կազմէ ճիշտական եղելութիւն մը որոյ մէջ կը թանձրանայ օրէնքէն պաշտպանուած իրաւունքին բնարարութիւնը:

Ատկէ կը տեսնուի որ գիտութեան տեսակէտով կատարուած ոճիրին գոյութեանը համար պէտք է երբեմն որ ոճրական գործողութիւնը արտադրած ըլլայ այն արդիւնքն որոյ նշողեալ էր, կամ թէ ուրիշ բաւով ըսելով՝ գործողը հասած ըլլայ իւր նպատակին, ինչպէս օրինակին մէջ անոր որ կ'ուզէ սպաննել իւր թշնամին և կ'ըստ պաննէ դայն: Այս տեսակ յանցանքները գիտականօրէն և փաստարանօրէն յիշարական յանցանք կը կոչուին:

Ընդհակառակը, երբեմն կատարուած ոճիրին գոյութեանը համար բաւէ որ գոյութիւն ունենայ տրուած գործողութիւն մը, անկախ յաջողութենէն, կամ ուրիշ կերպով ըսելով՝ առանց անհրաժեշտ ըլլալու որ գործողը այդ գործողութեամբ նստած ըլլայ կանխաւ մտադրած նը-

պատակին, ինչպէս օրինակին մէջ անոր որ կը կեղծէ վաւերագիր մը: Այս տեսակ յանցանքները գիտնակաւ նօրէն և փաստաբանօրէն ձեռակաւ յանցանք կը կոչուին:

Որով, երբեք յանցանք են անոնք որոնց մէջ ըստ իրենց հեղինակին կատարման գաղափարը կը նոյնանայ ըստ գիտութեան և օրէնքին կատարման գաղափարին հետ. ձեռակաւ են անոնք որ կատարուած են ըստ գիտութեան և օրինաց, և ոչ ըստ իրենց հեղինակին:

Ի մի բան, պէտք է ուշ գնել թէ ինչի՞ մէջ օրենքը կը կայացուցէ ռիսիկոսները, և երբ տուեալ գործողութեան մը մէջ պիտի գտնուի ռիսիկոսները, ասիկայ կատարուած պիտի ըլլայ, թէպէտեւ կատարուած չ'ըլլայ ըստ յանցաւորին, և ոչ իսկ հասարակաց կարծեօք:

Վերջապէս, կրնայ ըլլալ որ յանցաւորը իւր նպատակին համար գործածած միջոցը՝ որ ըստ ինքեան կը կայանայ գէշ գործողութեան մը մէջ՝ բռնաբարէ նաեւ իւր ուղածէն աւելի ծանր ուրիշ իրաւունք մը: Օրինակի համար, մարդասպան մը՝ ճամբորդ մը կողպատելու համար (բռնաբարել ուրիշին ստացուածքի իրաւունքը) անոր ճամբան կը սպասէ և ճամբորդը այս ինչ տեղը հասածին պէս վրան կը յարձակի, զայն անշունչ գետին կը տապալէ (կը բռնաբարէ ուրիշին կեանքի իրաւունքը) և յետոյ վրան կ'իյնայ և կը սկսի առնուլ ինչ որ վրան ունի:

Այս պարագային մէջ՝ մարդասպանը իւր առաջադրած նպատակին հասնելու համար (որ էր ուրիշին իրենց սեփականել) գործեց մի ուրիշ և աւելի գէշ գործողութիւն մը, մարդասպանութիւնը, իբր միջոց նպատակին:

Ենթադրենք որ իւր զօնը սպաննելէն վերջը, ռատիկանութեան ձեռքը իյնալովն, մարդասպանին զայն կողպատելը արգելուէր: Արդ, այն պարագային մէջ ո՞ճիրը գործողին համար կատարուած չի պիտի ըլլայ, որովհետեւ չի հասաւ այն նպատակին որուն համար սպաննեց: Բայց, պատժական օրէնքին և գիտութեան տեսակէտով, ո՞ճիրը կատարեալ է և կատարուած:

60.

Ռիսիկոս փորձ.

(Attentat ou tentative).

Թէպէտեւ այս մասին մէջ ալ կարծիքի տարբերութիւններ կան, բայց ընդհանուր կերպով ռիսիկոս փորձին համար տրուած սահմանն է՝ մտադրուած ձեռնարկութիւնը մի կամ աւելի արարքներու որ պարտնակին և յայտնեն զանեւ անկատար մնացած ռիսիկոս մը ոչոքուած գործարարութեան սկզբունքը. և աւելի կարճ կերպով և Ռօմանեօղիլի հետ՝ ռիսիկոս մը անկատար գործարարութիւնը:

Հետեւաբար անոր տարբերն են՝

1. Յուշի դիտաւորութիւն. — 2. Յուշի դիտաւորութիւն՝ ընկերացեալ արտաքին նախապատասխան արարքով մը — 3. արտաքին աշարք մը, այնպէս որ կարող ըլլալ տարու ռիսիկոս (բացարձակ կամ յարաբերական գործութիւն) — 4. գործարարութեան արարք, և ոչ պարզապէս պատրաստութեան — 5. արարք որ չի կատարեւ գործարարութիւնը:

Սակայն ո՞ճիրներ ալ կան որոց մէջ կարելի չէ երեւակայել փորձը, որովհետեւ արտաքին առաջին առաջին արարքը որով կը յայտնուի յոռի դիտաւորութիւնը, կը կատարէ իսկայն զօճիրը, օրինակի համար նայնոյսները, սպաննելու սպասնալիքը: Ասկէ զատ՝ կարելի չէ փորձ երեւակայել այն ո՞ճիրներուն կամ յանցանքներուն մէջ զորս կազմելու համար յոռի դիտաւորութիւն մը պէտք չ'է, այսինքն սխալաւ յանցանքներու և որով և ոչ իսկ օրինակազանցութիւններու մէջ, որովհետեւ թէ անոնց և թէ ասոնց մէջ չ'է կարելի խօսք ընել կանխաւ որոշման կամ մտադրութեան վրայ, յոռի առաջադրութեան կամ դիտաւորութեան վրայ:

1. Յրանաացիք attentat կ'ըսեն նաև կատարուած մեծ ո՞ճիրին:

61.

Ոձիրի փորձին պատժելիութեանը վրայ:

Ոձիրի փորձը պատժելի՞ է: Այո՞, ըստ ընդհանուր կանոնի, որովհետեւ արդէն ոձիր մըն է, միայն թէ անկատար մնացած է: Եւ, ապաքէն, իր մէջը ունի ոձիրը կազմող բոլոր տարրերը, որ են՝ յոռի դիտաւորութիւն կամ ներակայական տարր, և արտաքին գեղ գործողութիւնը, և հետեւաբար երէ ոչ ներշնչական գեղ օրինական կամ քաղաքական վնաս մը, որ կը կայանայ ճիշդ իրաւանց սպանութեանը եղած նախատինքին մէջ:

Ապաքէն, փորձը գործադրութեան քիչ – շատ մօտ, քիչ – շատ հեռու սկիզբ մը ըլլալով, ուրիշ իրաւանցն սպանալիք մը, վտանգ մըն է:

Որով, տարբերութիւն մը չի կայ կատարուած և փորձուած ոձիրին մէջ, եթէ ոչ պատիժը տրուելու մասին, այսինքն թէ պատիժին չափին կամ ատիժանի մէջ, ի նկատի առնելով որ ուզուած վնասը իրականացնուած պէս տեղի չ'ունեցաւ, այսինքն նիւթական վնասը, ինչպէս կը կոչեն զայն զանազաներու համար քաղաքական (օրինական) վնասէն:

62.

Չի յաջողած յանցանք:

Համառօտ կերպով կրնայ ըսուիլ որ չի յաջողած յանցանքն է այն որ արդէն կատարուել է՝ զայն կազմող բոլոր արարքներուն մէջ, բայց ոչ-յաջողած, և չէ ալ արտադրած իւր հետեւանքները՝ կատարեալ անկախ պատժաւանքով, և ոչ թէ գործողին գործելու կերպէն:

Յանցաւորը արդէն գործադրած է հարկաւոր եղած բոլոր արարքները, և գործած է պետք եղած կերպով, որպէս զի ոձիրը կատարուել ըլլայ և ոչ բան մը կը մնայ իրեն ընելու, բայց չէ յաջողած իւր նպատակին: Նա

արդէն տուած է հարուածը, ճիշդ իւր զոհին սրտին նշան տուած է, բայց զոհը իւր անձին յեղակարծ մէկ շարժումովը հարուածէն կը խուսափի, կամ թէ հարուածը կը շեղի կամ թէ թեթեւ նշան մը կը ձգէ, որովհետեւ ենթադրէ թէ զոհին կուրծքը զրահով պաշտպանուած ըլլար, և որով անվնաս կը մնայ:

Այդ պարագային մէջ մարդասպանը ըրաւ ինչ որ պէտք էր ընել և գործեց պետք եղած կերպով, իւր նպատակին հասնելու համար, գործադրութիւնը իւր կողմէն է ամէն կերպով կատարուել եղաւ: Նպատակին հասնելու համար պէտք է նորէն սկսել, նորէն ընել ինչ որ ըրաւ և ինչպէս որ ըրաւ: Բնդհակառակը, ոձիրի փորձին մէջ գործադրութիւնը կատարուել չէ, ընդհատուած մնացած է, հոգ չէ թէ առաւել կամ նուազ յառաջացեալ ատիժանի մը վրայ:

Ատկէ կը տեսնուի որ՝ որպէս զի գոյութիւն ունենայ չի յաջողած յանցանքը՝ պէտք են բացարձակացնուած կատարելագոյնի արարքներ, այսինքն այնպէս որ ասոնց մէջ կայանայ բուն ոձիրին կատարումը:

63.

Եթէ բուն նայինք, ըստ բարոյականի սկզբունքներուն՝ չի յաջողած յանցանքը պէտք է որ պատժուի կատարուած ոձիրին պէս: «Իրաւ է որ ներշնչական ջարդը, կ'ըսէ Ռօսսի, տեղի չ'ունեցաւ, բայց ներշնչական եղբորիւնը որ զայն պիտի արտադրէր՝ կատարուած է: Եղբունական դիտաւորութիւնը գնացած է իւր վերջին կէտին...»

Բայց, այսու հանդերձ, կը շարունակէ Ռօսսի, «կայ ... հաստատուն, ընդհանուր եղելութիւն մը, մարդկութեան այն եղելութիւններէն մին զոր օրէնսդիրը պէտք է որ հաշիւի առնու, մինչեւ անգամ եթէ չի կարողանայ անոր մէկ զոհացուցիչ բացատրութիւնը գրանել: Մարդիկ չեն շփոթեր, և շփոթած ալ չեն թերացեալ ոձիրի մը հեղինակը կատարուած ոձիրի մը հեղինակին հետ»:

Որով, ընդհանրապէս հաստատուած է որ չի յաջողուած յանցանքի մը հեղինակը նուազ պատժելի է (պա-

տիժին աստիճանին տեսակէտով, և ըստ պարագայից՝ նաեւ պատիժին տեսակին տեսակէտով. օրինակ իմն երբ ինդիրը մահուան պատիժին վրայ է) կատարուած յանցանքի հեղինակէն:

«Թող օգտուի նաեւ յի յաջողած յանցանքին հեղինակը, կ'ըսէ Ռօտտի, աստիճան մը, այն նպատուոր պարագայէն որ բաղդին բերմամբ պաշտպանեց զօհը»: Եթէ չի յաջողած յանցանքը պէտք է նուազ պատժել կատարուածէն, պէտք է սակայն միշտ աւելի պատժել փորձուած յանցանքէն, սա նկատողութեամբ թէ ըստ դարակաւ վնասը անոր մէջ շատ աւելի մեծ է, և հեղինակն ալ գնացած մինչեւ յետին ծայրը:

Միակ նաիր — Շարունակուած նաիր — Ոճիրներու աշակցութիւնը:

Ամենակարեւոր է այն զանազանութիւնը որ գոճիրները կը բաժնէ միակ նաիրի, շարունակուած նաիրի և նաեւ նաիրներու աշակցութեան:

Իրաւագիրք եւ օրէնագիրք չեն համաձայնիր մասնաւորապէս շարունակուած նաիրին գաղափարին վրայ:

Ինչ որ ալ ըլլայ, բաժանումը կարեւոր է՝ մասնաւոր պատիժին գործողութեանը տեսակէտով, ինչպէս որ պիտի տեսնենք:

64.

Միակ նաիր.

Միակ է ոճիրն՝ երբ միակ է գործադրուած գործողութիւնը, միակ է մեղապարտ որոշումը, միակ է գործողին կողմէն առաջադրուած նպատակը:

Գալով գործողութեանը միակոչքեան, դիտելի է որ պէտք չէ զայն շփոթել գործողութեանը վայրկեանականութեանը հետ:

Ապաքէն, յանցանքներ կան որոնք՝ իրենց բնութեանը բերմամբ՝ տեղի կուտան պատժական օրէնքին յաջորդական, ոչ — ընդհատուած, շարունակուած բռնաբարութեան մը, և թէ դարձեալ միակ յանցանքներ են:

Արեւիկայ կը պատահի, օրինակի համար, երկ-կնուութեան պարագային մէջ, յանցանք մը որուն մէջ օրէնքին բռնաբարութիւնը կը տեսէ, կ'երկարի, անորոշ կերպով և փամօնակաւ:

Արեւիկայ կարեւոր է, որովհետեւ մեղապարտ գործողութիւնը այդ պարագային մէջ նաեւ միշտ մեկ ըլլալով, այսինքն այն միեւնոյնը որ կը տարածուի փամօնակին մէջ, չի կրնար տեղի տալ աւելի պատիժներու, սա ալ սակայն աւելի կամ նուազ խիստ կ'ըլլայ ըստ այնու որ բռնաբարութիւնը տեսած է, բայց միշտ այն յանցանքին համար օրէնքին սպաննացած պատիժին սահմանին մէջ:

65.

Շարունակուած նաիր.

Աւելի կնճոտ է շարունակուած ոճիրին ծանօթութիւնը: Ոմանք, օրինակի համար, շարունակուած յանցանք կը կոչեն զայն որուն մէջ կայ թէեւ միակ մտադրութիւն մը, յանցողաբար միակ բռնաբարում մը օրինաց, միակ նպատակ մը գործողին հետ, բայց օրէնքին բռնաբարութիւնը կը տեսէ, որով՝ կերպով մը մեղապարտ գործողութիւնը կը վերանորոգուի վայրկեանէ վայրկեան: Որով, այդպէս մտածողներուն համար շարունակուած յանցանք պիտի ըլլայ երկ-կնուութիւնը, մինչդեռ մենք, ընդհակառակը, կարծենք որ միակ ոճիր է: Այդպէս խորհողները միեւնոյն բանը կը նկատեն գործողութեան միակոչքիւնը և վայրկեանականութիւնը, մինչդեռ վայրկեանականութիւնը էական պայման մը չ'է, այլ մի միայն դիպումական պայման միակոչքեան:

Սակայն, շարունակուած յանցանքին մասին ամենէն աւելի ուղիղ եւ ամենէն աւելի ընդհանրապէս ընդունուած տեսութիւնը հետեւեալն է՝

1. Թէ շարունակուած յանցանքը կ'ենթադրէ միշտ յանցաւոր գործողութիւններուն յոգնակիւնութիւնը. 2. Թէ տարբեր ոճրական գործողութիւնները կը բռնաբարեն միեւնոյն պատժական օրէնքը, եթէ ոչ միեւնոյն օրէնքի արամագրութիւնը. 3. Թէ ոճրական տարբեր գործող

զուժիւնները – գործուած՝ ըլլայ միեւնոյն ժամանակ՝ ըլլայ յաջորդաբար – պարտին սակայն միշտ ըլլալ արդիւնք միեւնոյն յանցապարտ մտազրութեան:

Օրինակի համար մէկը՝ նախատուելով կարգ մը սըրիկայ և ստահակ տղայոցմէ, և իւր արժանապատուութիւնը մէկէն ի մէկ գրգռուելով, կը հետապնդէ զանոնք, և քովը գտնուած զէնքովը անոնցմէ երկուքը, երեքը, չորսը կը վերաւորէ: Ահաւաստիկ շարանակուած յանցանք մը, որովհետեւ ունինք աւելի եղեռնական գործողութիւններ (վերաւորումներն թէպէտեւ գործուած միեւնոյն ժամանակ), որովհետեւ այս տարբեր գործողութիւններուն ամենքն ալ նոյնքան բռնաբարումներ են միեւնոյն պատժական օրէնքին, և ամենքն ալ ծնունդ առած միեւնոյն մտազրութեանէ:

66.

Միեւնոյն ակնձիկ կողմակէ գործուած ռիթմերու կամ աւելի ռիթմերու աչակցոյթիւնը:

Եթէ գործողը գործած է աւելի ոճրային գործողութիւններ որոնք՝ իրենց ամբողջութեանը մէջ՝ չ'են կըրնար նկատուիլ ոչ իբր միակ յանցանք մը, ոչ ալ իբր շարունակուած յանցանք մը ըստ վերոյիշեալ սկզբունքներուն, այն ատեն նա պատասխանատու է այնքան զատ յանցանքներու որքան յանցաւորական գործողութիւններ գոր գործեր է, և պարտի հետեւաբար ըստ կանոնի կրել մէն մի յանցանքին համար սպառնացեալ պատիժը – այսինքն տեղի կունենայ պատիժներու կուտակումը:

Այդ պարագային կը ստուգուի այն գոր կը կոչեն աչակցոյթիւն ռիթմերու. այդ պարագային մէջ ունինք իրարու աչակցող ոճիրներ, այսինքն թէ միեւնոյն մարդուն կողմանէ գործուած աւելի ոճիրներ:

ՄԻԵՒՆՈՅՆ ՈՃԻՐԻ ՄԸ ՄԷՋ ԱԻԵԼԻ ԱՆՁԵՐՈՒ ՄՍՍՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ.

67.

Միեւնոյն ռիթմի մը մէջ մեկի աւելի ակնձերու մասնակցոյթեան գաղափարը:

Յանցանքի մէջ՝ կրնան աւելի անձեր աջակցիլ անոր ձեռնարկութեանը և անոր գործադրութեանը, այսինքն անոր մասնակցած ըլլալ, – ըլլայ խկրով, ըլլայ բազուկով, կամ թէ ոմանք խելքով, ոմանք ալ բազուկով:

Հաստատելն պատասխանատուութեան աստիճանը անոր որ կը մասնակցի ուրիշներու հետ ոճիրի մը գործադրութեանը, և հետեւաբար որոշելն տեսակը և քանակը մէն մի մասնակցողին արուելիք պատիժին, կը կազմեն միեւնոյն ռիթմի մը մէջ աւելի ակնձերու մասնակցոյթեան վարդապետոյթիւնը, և որով՝ ընդարձակ իմաստով՝ մեղաւորութեան վարդապետութիւն:

Ստոյգ է թէ ինչպէս որ մէն մի ոճիրին կազմող տարբերը երկուք են, մին յարոյսական (գիտաւորութիւն), միւսը ֆիզիքական կամ նիշրական (արտաքին, նիւթական արարք որով կը բռնարարեն օրէնքը և մնաս կ'արտադրեն), այսպէս ալ ոճիրի մը մասնակցութիւնը կըրնայ ըլլալ յարոյսական և ֆիզիքական կամ նիշրական:

Սակայն, Ռոսսի գիտել կուտայ որ այս զանազանութիւնը սպաշտով առաջնորդ մը չի կրնար ըլլալ հաստատելու համար մասնակցողներուն պատասխանատուութեան աստիճանը, այնպէս որ կարենայ ըսուիլ թէ՛ աւելի պատասխանատու են յարոյսական մասնակցողները, նուազ պատասխանատու են նիշրական մասնակցողները, և փոխադարձաբար: Ապաքէն, ինչ ինչ պարագաներու մէջ ո՞վ որ աջակցած է բարոյապէս ոճիրի մը մէջ, օրինակի համար սպառնալով, հրամայելով, և այլն, կըրնայ ըլլալ աւելի պատասխանատու և որով աւելի պատիժելի անկէ որ աջակցած է յայնմ ֆիզիքապէս. ուրիշ պարագաներու մէջ ալ պատասխանատուութիւնը կրնայ

հաւասար ըլլալ թէ անոր որ աջակցած է յայնմ բարոյապէս և թէ անոր համար որ աջակցած է նիւթապէս :

Ահա, առկէ կը հետեւի որ պէտք է երթալ գիմել մի ուրիշ աւելի իմանալի, աւելի արդար եւ աւելի ուզիլ սկզբունքի մը և թէ մասնակցութիւնը կրնայ ըլլալ զրոյսաւոր կամ երկրորդական, բաց ի բարոյական կամ ֆիզիքական աջակցութենէն. հետեւաբար ծանր սխալ մըն է նմանցնելը բարոյական կամ ֆիզիքական մասնակցութիւնը զլիսաւոր մասնակցութեան: Զայս հաստատելէ յետոյ՝ պիտի ըսենք ընդհանուր կերպով թէ՛ յանցապարտ է մասնակցութեան համար – ըլլայ զլիսաւոր, ըլլայ երկրորդական – ան որ գիտնալով և ազատօրէն աջակցած կամ միջամտած է ոճիրի մը՝ ս և է ազդու կերպով մը:

Զանազան անուններ կու տան անոնց որ՝ ըլլայ զըլիսաւորաբար ըլլայ երկրորդական կերպով՝ աջակցած են ոճիրի մը մէջ: Այս մասին ախրած կարգ մը իրարու հակառակ կարծիքները մէկդի թողլով, Փօսիի հետեւելով՝ երեքի պիտի բաժնենք մասնակցողներուն տեսակները որոնք հետեւեալներն են՝

1. Գործակից (co-auteur).
2. Մեղակից (complice).
3. Ստատար (fauteur).

68.

Գործակից են թէ անոնք որ նիւթապէս կը գործեն ոճիրը և թէ անոնք որ՝ կատարման պահուն և նոյն իսկ տեղւոյն վրայ նիւթապէս և ուղղակի կը գործակցին անոր կատարմանը: Այս տեսակէտով, մարդասպանութեան մը մէջ գործակից է թէ անիկայ որ մեռցնելիք մարդը ուժով մը կը բռնէ և զայն ինքզինքը պաշտպանելու անկարելիութեան մէջ կը դնէ, և թէ անիկայ որ խեղճին կուրծքը կը մխէ իւր գաշոյնը:

Գործակցորիւնը ընդհանրապէս այնպէս մը կ'ընէ որ ամեն գործակիցներն ալ հաշտարապէս պատասխանատու ըլլան յանցաւոր գործողներէն, և պարտին հետեւաբար ըլլալ ամենքն ալ հաշտարապէս պատժուած:

69.

Մեղակիցները երկու զլիսաւոր տեսակներ ունին՝

1. անոնք որ կ'աջակցին ոճիրին մի միայն բարոյապէս, առանց և ոչ մի նիւթական մասնակցութեան, որ կը յերիւրեն զոճիրը գործելու խորհուրդը, բայց այնպէս կ'ընեն որ զուրիշները զայն գործադրեն:

2. անոնք որ թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս կ'աջակցին ոճիրին, բայց չ'են գործեր և ոչ ալ կը գործակցին ուղղակի այնպիսի արարքներու՝ որոնք զոճիրը կատարեալ կը կացուցանեն:

Մեղակցութիւնը երեք կերպով կրնայ կատարուիլ՝

1. Թեղադրութեամբ (instigation) կամ պրոպոզիտիւ (provocation) որ կրնայ տեղի ունենալ զանազան կերպերով ընդ որս՝ խոստացուած վարձատրութիւն, սպառնալիք, զրգուցում յոռի զգացման մը, զեղծում իշխանութեան, և ի վեր քան զամենայն և ամենէն յաճախ յանձնարարութեամբ (mandat):

2. Ընկերակցութեամբ՝ այսինքն ոճրային համաձայնութեամբ:

3. Օժանդակութեամբ:

70.

Ստատարներն անոնք են որոնք եղեռնական եղելութենէն վերջը, առանց անոր մէջ կանխաւ համաձայնութիւն ունենալու և առանց, զայն, զայլիք հետեւանքներու տանելու նպատակով, զիտութեամբ կ'օգնեն յանցաւորին՝ ապահովելու եղեռնական շահն ու օգուտը, կամ թէ ի դերու հանելու Արդարութեան խաղարկութիւններն ու ջանքերը:

Ուստի, ստատար եղած պիտի ըլլայ ան որ իւր տանը մէջ կ'ապաստանէ մարդասպան մը, կամ թէ սխալ տեղեկութիւններ կուտայ ստիկանութեան որ գող մը կը վնասէ, երբ զայնս կ'ընէ առանց կանխեալ համաձայնութեան ոճրագործին հետ:

Ստատար են նաեւ գողնապաները (receleur):

Գիտելու է սակայն որ եթէ սատարը արեւնական կապեր ունի յանցաւորին հետ, այն ատեն անպատիժ կը մնայ: Այսպէս, որդին՝ որ ոստիկանութեան խուզարկութենէն խուսափել կու տայ իւր հայրը. ամուսինն՝ որ մէջտեղէն կը վերցնէ արիւնաթաթաւ դանակն որով իւր էրիկը մէկը սպաննած է, անպատիժ պիտի մնան: Ասիկայ այսպէս կը պահանջէ ընտանեկան սիրոյ նուիրականութիւնը, արեան ձայնը, զոր օրէնքը չի կրնար ոտնակոխ ընել:

ՎԵՐԱՅԱՆՑԱՆՔ (RÉCIDIVE)

71.

Վերայանցանքըրեան (récidivité)

գաղափարը.

Վերայանցաւոր (récidive) է նա որ արդէն յանցանքի մը համար դատապարտուած ըլլալով ուրիշ յանցանք մըն ալ կը գործէ:

Որով, որպէս զի վերայանցանքը տեղի ունենայ պէտք է որ նախընթաց դատապարտութիւն մը տեղի ունեցած ըլլայ:

Ընդհանրապէս վերայանցաւորը աւելի կը պատժեն անկէ որ առաջին անգամն ըլլալով յանցանք կը գործէ, և ասիկայ ալ շատ իրաւամբ, որովհետեւ ան որ նորէն կը սկսի յանցանք գործել մէկէ աւելի դատապարտութիւններ կրելէ յետոյ, կը ցուցնէ որ իրեն հանդէպ սովորական պատիժը բաւական զօրութիւն չ'ունի զինքը յանցանքէ հեռի կեցնելու համար, կը ցուցնէ որ շատ վտանգաւոր մարդ մըն է, որուն համար չի բաւեր սովորական, առ հասարակ հաստատուած պատիժը:

Որով կը հետեւի որ վերայանցաւորը աւելի խստիւ կը պատժեն ոչ թէ անոր համար որ նորէն գործած ոճիրն աւելի ծանր է - յանցանքն է ինչ որ է - այլ ճիշդ անոր համար որ սովորական պատիժը իրեն հանդէպ չ'ունի օրէնսդրին կուսակաւ զօրութիւնը:

ՊԱՏՃԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՆԸ ԵՒ ՊԱՏԻԺԻՆ

ԺԱՄԱՆՅՈՒՄԸ (PRESCRIPTION).

72.

Պատժական խնդրոյ մէջ ժամանցումին ծանօտութիւնը.

Ժամանակն որ ամեն բանի մէջ, ըլլայ ֆիզիքական կարգին մէջ, ըլլայ բարոյական կարգին մէջ, այնքան ազդեցութիւն ունի, չի կրնար չի բանեցնել նաեւ իւր զօրութիւնը պատժական խնդիրնեւ մէջ ալ:

Կրնայ պատահիլ որ յանցանքը գործելէ վերջը անցնին շատ մը տարիներ առանց յանցաւորին դէմ դատ բացուած ըլլալու, և եթէ բացուած ալ ըլլայ առանց շարունակուած ըլլալու. կամ թէ դատաւանին ըլլալէ և վճիռն ալ արտելէ վերջը, ոճրագործը կարողացած ըլլայ խոյս տալ իրեն տրուելիք պատիժէն:

Այդ պարագաներու մէջ անցած գնացած ժամանակը, քաղաքական արգելք մըն է արդարութեան յետագայ ընթացքին, այսինքն ծնունդ կու տայ ժամանցումին:

Եթէ դատաստանը չ'է սկսուած կամ ոչ-հետապընդուած, տեղի կ'ունենայ պատժական գործողութեան ժամանցումը, որ ընդհանրապէս Ընդհանուր Դատախաչութեան գործն է ընկերութեան շահուն համար:

Եթէ դատապարտութիւնը վճուած է, բայց ոճրագործը փախած անոր գործադրութենէն, այն ատեն տեղի կ'ունենայ պատիժին ժամանցումը:

Սրբարութեան պատճառներ, քաղաքական պատշաճութեան պատճառներ, գրեթէ ամեն օրինագրքերուն ընդունել տուած են ժամանցումի միջոցաւ պատժական գործողութեանն ու պատիժին ջնջումը:

Ժամանցումին գոյութեանը համար հարկաւոր եղած ժամանակին որոշելն օրէնսդիրներու գործն է:

Ընդհանրապէս, ժամանցումի ժամանակին տեւողութիւնը համեմատական պիտի ըլլայ ոճիրին ծանրութեանը:

73.

Պատժական գործողութեանը և պատիժին չնջմանը
համար ոչորիչ միջոցներ .

Ի դէպ է հաստատելն եթէ յանցաւորին մտէն թէ
պատժական գործողութեանը և թէ պատիժին ջնջմանը
տեղի կու տայ :

Սակայն, տրամարանական այս սկզբունքը տիեզե-
րական կերպով մը չի յարգուեցաւ անցեալ ժամանա-
կաց օրէնսդրութիւններէն, որ յանարգանս մեռեալին և
իւր աւելորդապաշտ արենակցայ՝ օրէնսդրութիւններ և
դան որոնք հետապնդեցին ոճրագործը նայն իսկ ապրե-
լէ զազրելէն վերջը, և այս նպատակին կը ծառայեցը-
նէին մասնաւորաբար ակուաւնարկիչ կոչուած պատիժ-
ները : Այսպէս, օրինակի համար, կ'այրէին մեռեալը
կամ իւր պատկերը իբր անարգանք, հիմէն անոր տու-
նը կը քանդէին, և այլն, և այլն : Սակայն, ներկայ
օրէնսդրութիւնները բարեբաղդաբար վերջ դրած են
այս հակամարդկային սկզբունքներուն :

74.

Պատժական գործողութեան և պատիժին ջնջման ու-
րիչ մէկ կերպն ալ է ներումը զոր հռչակաւորն Մանչի-
նի իմաստասէրը¹, կը կոչէ՝ « առողջարար դեղ ու
դարման մարդկային սխալականութեան և զերազոյն
պատկեր ներողութեան առաքինութեան » : Ընդհանրա-
պէս ներումը կարելի է սուպէս սահմանել՝ ներումը ու
միտին կաւ ակոր հետեւանքներուն՝ շնորհուած Տերտրեան
գերագոյն իշխանութեան :

- Ներումը՝ ըստ ոճիրներուն և անձերուն՝ կը բաժնուի՝
1. Ընդհանուր ներում (Amnistie) և
 2. Այրարկական շնորհում (պատիժի) (Acte de grâce) :

1. Mancini-Lettere a Terenzio Mamiani Sulla filosofia del Diritto.

Այս վերջինը ի նկատի կ'առնու միայն և մասնաւո-
րապէս տուեալ յանցաւոր մը կամ տուեալ յանցաւոր-
ներ, որոշուած ոճիրներու համար, առաջ բայց շատ
անգամ յետ դատապարտութեան : Ընդհանրապէս այս
կերպ շնորհումին համար պէտք է որ յանցաւորը զիմէ
վեհտպեային, հաստատուած կանոններու համաձայն :

Մինչդեռ ընդհանուր ներումը կ'երթայ անորոշարար
այն ամեն անձանց որոնք գործած են տուեալ տեսակ
մը կամ աւելի տեսակ ոճիրներ . առիկայ տեսակ մըն
է ներումն որ կը շնորհուի գերագոյն իշխանութեան կարգ
մը յանցաւորներու, ինքնաբերաբար :

Միապետական երկիրներու մէջ թէ արքայական և
թէ ընդհանուր շնորհումի իրաւունքը կը վերաբերի Վե-
հտպեային . Սահմանադրական դրութեամբ վարուած եր-
կիրներու մէջ ալ թագաւորին, և կամ կորհրդարանին
եթէ խնդիրը ընդհանուր ներման վրայ է :

75.

Ընդհանուր ներման վրայօք թիչ մը պատմական
ծանօթութիւն .

Հետի մեջ . — Ընդհանրապէս ներման իրաւունքը
Հռոմի մէջ անձանօթ չ'էր հասարակապետութեան օ-
րով, և աւելի զարգացաւ մանաւանդ Կայսրութեան օ-
րով :

Արիւրի մեջ . — Ըստ ոմանց՝ բուն ընդհանուր ներ-
ման առաջին օրինակը կը նկատուի այն ընդհանուր նե-
րումը զոր շնորհած է Տրատիբուզոս, երբ՝ յաղթելով
այն երեսուն բռնաւորներուն զորս նախանձտոն Սպար-
թայ դրած էր Աթէնքի վրայ, վերստին տուաւ Աթէն-
քի նախկին ազատութիւնը, Սոգրնի ռամկավարական
սահմանադրութեամբը՝ Քրիստոսէ 404 տարի առաջ :

Նոր ժամանակաց մեջ . — Սահմանադրական թագա-
ւորները մի միայն արքայական շնորհի պարզ իրաւուն-
քըն ունին և ոչ թէ ընդհանուր ներում շնորհելու ի-
րաւունքը՝ ընդհանրապէս :

Ընդհանուր ներումները կը շնորհուին ազգային հանդիսաւոր տօներու և մեծ և քաղաքական զէպքերու առթիւ:

Ընդհանուր ներումի նպատակն ուրիշ բան չ'է եթէ ոչ նասարակաց խաղաղութեան և վերանաստատուելիքը:

76.

Լրտւնն պատիժին.

Ոճիրին ջնջման ուրիշ մէկ կերպն ալ է պատիժին շրտնը:

Երբ ոճրագործը ղնցոչցած է իրեն տրուած պատիժը, ոճիրը ջնջուած կը համարուի, որովհետեւ նա գոհացուցած է պատժակալ պարտականութիւնը: Որով նա նորէն կը սկսի վայելել ընկերային և քաղաքային ամեն իրաւունքները, միայն թէ այս իրաւունքներէն մի քանիսն կորուստը ձեռեռանքն չ'ըլլայ քաշուած պատիժին, կամ աւելի շա՛ գործուած ոճիրին:

Վասն զի պէտք է զիտնալ որ ամենէն աւելի ծանր ուճիրներու համար ինչ ինչ պատիժներու դատաւարտութիւնը տեղի կուտայ ինչ ինչ քաղաքային և քաղաքական իրաւունքներու և առանձնաշնորհումներու կորուստեանը:

77.

Վերականգնում (Réhabilitation).

Եւ ահա՛ հոս տեղն է որ խօսինք վերականգնումին վրայ:

Ար հարցուի թէ իրաւունքներու այն կորուստն զոր իր հեռը կը բերէ առեւալ պատիժներու դատաւարտութիւնը պէտք է որ տեւէ մինչեւ կեանքին վերջը, կամ թէ տեղի չի կրնար ունենալ յանցաւորին վերականգնումը, որով ժամանակէ մը վերջը, և բուն բար-

ւորման փորձեր ապէ յետոյ, նա որ այդպիսի պատիժներու դատաւարտուած է՝ իրաւունք ունենայ վերստին արտօնուելու իւր բոլոր իրաւունքները ի կիր առնելոյ համար, կիրառում զոր օրէնքը կը ճանչնայ և կ'երաշխաւորէ պարկեշտ և պատուաւոր քաղաքացիներու:

Տարակոյս չի կայ թէ վերականգնումը իւր հիմունքը կը գտնէ Բարոյականին մէջ, Իրաւագիտութեանը մէջ և Քաղաքագիտութեանը մէջ, և թէ հետեւարար նա, որ ընկերութեան զիրկը վերագոռնալով՝ առաւել կամ նուազ երկար ժամանակ մը իւր անձը արժանաւոր կը կացուցանէ հասարակաց վատահոլութեան և համարման, կրնայ պահանջել օրէնքով, վերստին ստանալու համար այն կարողութիւնները (capacité) զոր կորուսած էր դատաւարտութեամբ:

Օրէնքն իսկ պէտք է որ երաշխաւորէ այդպիսի իրաւունք մը, որոշելով հետեւելիք պայմաններն ու ձեւերը խնդրելու և կարենալ ստանալու համար վերականգնումը:

Անիրաւ և հակամարդկային կ'ըլլայ, երբ նա որ արգէն վերականգնուած է բարոյացեալ Աստուծոյ և մարդկան ստջեւ, վերականգնուած չի կարենայ ըլլալ նաեւ օրինաւորացեալ, այսինքն նոյն իսկ օրէնքին զօրութեամբ, բաւ թէ պարզ յայտուութեամբ և որով քննուի կամօրք Վե՛նայցեանին:

ԳՂՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԳ

Պատիժներ՝ ընդհանուր կերպով

Նախաբան

Պատժական Օրինագիրք մը չի կրնար շատանալ մի միայն որոշելով այն գործողութիւններն որ յանցանք են. ապա թէ ոչ ընաւ ազգեցութիւն չ'ունենար, և պատժողական իրաւունքն ալ իւր նպատակին մէջ կատարելու պէս ի դերու ելած կ'ըլլայ. նպատակ մը, որ կը կա- յանայ ապահովելուն մէջ - բռնադատիչ միջոցներով կամ զգալի պատժաններով-քաղաքացւոց իրաւունքին և ըն- կերային ամբողջ մարմնոյն փրկութիւնը. այսինքն նպա- տակ մը որ կը կայանայ իրաւասական պաշտպանու- րեանը մէջ, որն որ հիմն է միեւնոյն ստան թէ Օրէնք- ներուն և թէ պատժողական իրաւունքին:

Պատժողական Օրինագիրք մը պարտի անհրաժեշտա- բար սպաննալ զգալի չարիք մ'անոնց, որ իրենց ան- ձը պատասխանատու կը կացուցանեն այնպիսի գործո- ղութիւններու գոր ինքը յանցանք կը կոչէ:

Այն զգալի չարիքը գոր սպաննացած է օրէնագիրք պատժական օրէնքները բռնաբարոյներուն՝ և որ կը տրուի անոնց դատաւորին կողմանէ՝ բուն պատիժն է:

Կրկին տեսակեա պատիժին.

Ապագային հանդէպ պատիժը օրինական սպաննա- յիք մըն է՝ նպատակ ունենալով վախցնելու ապագայ կարելի յանցաւորները:

Պատիժը երբ իրականապէս կը տրուի գատաւօրին կողմանէ, այն ստան նկատի կ'աւնու անցեալը, և ըստ ինքեան արդարութեան գործ մըն է (acte de justice). որովհետեւ արդար չարիք մըն է տրուած անիրաւ չա- բիքի մը հեղինակին:

Աւրեմն օրենսդրին կ'իշխայ պատիժն սպաննալու հո- գը և դատաւորին ալ զայն գործադրելը:

78.

Զգալի չարիքը կամ զգալի բարիքի մը գրկումը պէտք է որ ըլլայ պատիժը. որովհետեւ Տէրութեան օրէնքը՝ իրեն նպատակ ունենալով իրաւասական կարգին պահ- պանումը որ արտաքին է՝ ուրիշ բանի չի կրնար զիմել ուղղակի կերպով՝ եթէ ոչ մարդուս - իբր զգացող եակ - սեփական բարիքներուն, այսինքն մարդկային ժամա- նակաւոր բարիքներուն:

Արով, ամեն տեսակ պատիժները զգալի պատժաւ- ներ, քաղաքական արգելքներ են, ինչպէս որ կը կոչէ Չէզարէ Պէքքարիա, ստիպելու համար իրաւասական կարգին խանգարողները՝ յարգելու զօրէնքը: Պատիժ- ներուն նպատակը, կ'ըսէ այդ հռչակաւոր սփրազէտը¹, ուրիշ բան չ'է երե ոչ արգելալ ոճրագործն իւր քաղա- քակիցներուն նորանոր վնասներ նստցնելի, և զգոշացնել ուրիշներն ալ այդ վնասները նստցնելի:

Աւրեմն պատիժը իւր բուն և իմաստասիրական իմաս- տոյն է՝ Զգալի չարիք մը սպաննացեալ օրենսդրին կողմանէ. ընկերային սպաննութեան օրէնքը բնաբա- յողին՝ արգիլելու նամար այդ օրէնքին բնաբարութիւննէ- ըր, և տրուած բնաբարոյին դատաւորին միջոցաւ օ- րինական սպաննալիքը գործադրելու նամար, և իբր նե- տեւանք գործադրուած բնաբարութեան, բաց ի նստու- ցած վնասին տուժմանը քաղաքային պարտականութեանն որուն բնաբարոյը տեղի տուած է իւր յանցաւորական գործովը:

1. Dei Delitti e delle pene.

79.

Պատիժի ընդհանուր հանգամանքները .

Արդ, ամեն պատիժ պէտք է որ ունենայ սա հե-
տեւեալ հանգամանքները՝

1. յարմարութիւն և

2. հարկաւորութիւն

այն նպատակին որուն կը ձգտի :

Ապաքէն, պատիժները ծառայելուն համար իբր հա-
կամուտ մը յանցաւորական մղման, պարտին այնպէս
մ'ըլլալ որ յարմարին իրենց բնութեամբը հակազոր-
ծելու օրէնքին ապագայ կարելի բռնարարութեաւ վը-
րայ . բայց և այնպէս պէտք չ'է որ անդի տան նպա-
տակն ստանալու համար հարկաւոր եղած շարիքէն ա-
ւելի շարիքի մը . որովհետեւ այն ամեն շարիքն որ հար-
կաւորէն աւելի է, իբր անօգուտ, աներդդ, անիրաւու-
թիւն մըն է :

Եւ Պէքքարիա սապէս կը տաճմանէ անիրաւ պատիժ
մը՝ արդար պատիժ մը եւ միակ ուրիշ պատիժ մըն ալ :

Ատկէ զատ պատիժը պարտի միշտ յատկացուած ըլ-
լալ մարդու շուն ընտրեանը և որով արժանապատուու-
րեանը, և այն օրէնագիրը որ զայս կը մտնայ, անար-
ժան է վարելու ժողովուրդ մը :

Ասոնք են պատիժին օրինաւորութեանն առանցքները,
և իմաստուն օրէնագիրը պէտք է զիտնայ ճանչնալ և
ընտրել՝ պատիժներուն զանազան և բազմապատիկ շար-
քերուն մէջէն՝ զանոնք որ կարելի եղածին չափ ամենէն
լաւ կրնան գոհացնել ընկերային նպատակը, և յարգել
սալ բացարձակ արդարութեանն սկզբունքները :

80.

Ի մասնաւորի՝ պատիժի ստորոգելիքը .

Պատանեօղիի հետ կարելի է ըսել համառօտապէս թէ
պատիժը պէտք է որ ունենայ հետեւեալ ստորոգելիքը՝
արդար իշր աւարկայի մէջ, հարկաւոր իշր պատճառին
մէջ, չափաւոր իշր գործադրեանը մէջ, խոհեմ իշր բաշ-
խումին մէջ, ստոյգ իշր գործադրեանը մէջ . այսինքն
պէտք է՝ որ զարնէ միայն իրաւունքին բռնարարու-
թիւնները, անհրաժեշտապէս խնդրուած ըլլայ, այսինքն
թէ շարաշար չի կարենայ գործածուիլ . պէտք չ'է որ
մեղանչէ չափազանցութեամբ ոչ ալ թերութեամբ . ան-
դի չի տայ մեծագոյն շարիքի մը՝ փոքրագոյն շարիքի
մը առջեւը տանլոյ համար . և վերջապէս, պէտք չ'է
որ յանցաւորին՝ պատիժէն խուսափելու յոյսը տայ :

Աւելի մօտէն քննելով պատիժին էական և փոփա-
քելի ստորոգելիները՝ պիտի հաստատենք, որ պարտի
ըլլալ անհատական կամ անձնական, բարոյական, նման
և համեմատուած յանցանքին, բարւոյիչ, օրինակելի,
չափաւորեալ, հաշտար, չափաւորելի, դարմանելի :

Այս ստորոգելիներէն, սակայն, ոմանք բնաւ պէտք
չ'է որ պակսին, և ոմանք ալ պէտք է զանուէին որքան
որ զայն պահանջէ պատիժին բուն նպատակը :

81.

Պատիժի անհատականութիւնը .

Անհատական կամ ուղղակի է այն պատիժն՝ որ ուղ-
ղակի և մի միայն կ'իյնայ յանցաւորին անձին վրայ :
Այն պատիժն որ կ'իյնայ ուրիշ անձերու վրայ՝ որպէս
անոնց վրայ որոնք յանցանքին հեղինակին հետ արե-
նական կապեր ունին՝ կ'ըսուի համակրութեան կամ ա-
նուղղակի պատիժ զոր Պէնթամ մոլորեալ պատիժ կ'ա-
նուանէ :

Ոչ ոք է յանցանքը և հոն ըրոյց պատիժը՝ թէ արդարութեան և թէ լաւ քաղաքագիտութեան սկզբունք մըն է: Այդարարութեան սկզբունք է, որովհետեւ ամեն մարդ կը զգայ թէ սրտի դէմ բան մըն է որ յանցաւորին հետ ընտանեկան կապ ունեցողն ալ պատժուի: Լաւ քաղաքագիտութեան սկզբունք է, որովհետեւ ժողովրդեան վերայ լաւ տպաւորութիւն կ'ընէ, և հակառակն ալ կը զրգռէ անոր զգացումները:

Թէպէտեւ այս սկզբունքը հին ժամանակաց մէջ շատ բռնաբարուած ըլլալով՝ նոր ժամանակաց փառքն է զայն հաստատած ըլլալը, բայց անմահն Պրատոն զայն արդէն յանձնարարած է իւր Յարագս Օրիկնաց անուն երկին մէջ (Մեն. Թ.) «Իշ որպէս զի ամեն բան ըստ խօսքով, զաշակները պետք է՛ որ քաշեն իրենց հօրը մեղքերը»:

82.

Պատիժին Բարոյականութիւնը.

Բարոյական է այն պատիժն որ չի յափշտակեր յանցաւորէն՝ բարոյական վերին կարգին բարիքները, որ զայն չի վատթարացներ և նուաստացներ: Աւրիշ կերպով ըսելով, պատիժը պէտք է՛ որ ըլլայ անբարոյականութիւն մը, ինչպէս որ այդպէս եղած կ'ըլլայ եթէ բռնագատէ յանցաւորը գործելու մարդկութեան անպայման բացարձակ պարտուցն բռնաբարուած մը, կամ թէ հանդէպ ուրիշներու իրաւաստական պարտուցն բռնաբարուած մը: Ի՞նչ պիտի ըսենք այն օրէնսդրին որ ուղեւով պատժել տուեալ ոճիբի մը պատասխանատուն, բռնագատէր զայն ուրանալու հաւատքը, լքելու կիներ ու զաւակները, աւրելու պարկեշտութիւնը:

Այսպէս, գիտութիւնը դատապարտած է՝ յանուն բարոյականի որպէս և օգտակարութեան՝ այն անհնչեղի անուանարկիչ պատիժները, որպէս այն դրոշմը (Բիծը) զոր կը կոխէին յանցաւորին ճակատին կամ մարմնոյն ուրիշ մէկ մասին, իբր նշան տեսանելի և անջնջելի իւր յանցանքին:

Նոյնպէս անբարոյական են այն մարմնատուց (afflictive corporelle) պատիժները, որպէս խարազանուծը (flagellation), և գուազանի ծեծը (bastonnade), որոնք պատիժներ են որ կը նուաստացնեն բռնաւոր էակը մինչեւ կենդանիի աստիճան՝ ստէպ սպականելով անոր սիրտը:

Եւ զեւ այս տեսակ ուրիշ կարգ մը անբարոյական հասարակային պատիժներ որոնք փոխանակ ժողովուրդն ուղղելու, կ'ազդեն անոր անգթութեան, վրէժխնդրութեան և այլ ախտերու ու կրքերու զգացումներ:

83.

Նմանութիւն և համեմատականութիւն պատիժին՝ յանցանքին նկատ.

Նման է յանցանքին այն պատիժն որ կը կայանայ չարիքի մը մէջ, որ իւր յատկութեամբ կը յիշեցնէ կամ կը ներկայացնէ յանցանքէն առաջ եկած չարիքին յատկութիւնը:

Շոտ, նմանութիւն ըսելով պէտք է՛ հասկնալ այն հին ժամանակներուն մէջի յանցանքին նման պատիժները, ինչպէս որ, օրինակի համար, զողին ձեռքը կը կտրէին, զրպարտիչին լեզուն, և այլն. և այլն գորս մէկ բառով Լատինները talionի, և Արաբացիք զաւաստի (قصص) պատիժներ կոչած են:

Այսօրուան օրս, գիտութիւնն և քաղաքակրթութիւնը մարդասիրական լայն իմաստով մը կը նկատեն այս կէտը, այսինքն թէ կը նային որ պատիժը հակազործէ աւրուած, սպականուած շիկերուն վրայ՝ առաջ բերելու համար առողջութիւն և մաքրութիւն:

Որով, յանցանքին համեմատուած պիտի ըլլայ այն պատիժն, որ ամեն անգամ իւր յատկութեամբ և իւր սատկութեամբ և տեղորոշեալով պիտի համապատասխանէ ծանրութեանն ու տեսակին այն յանցանքին որոյ սպառնացեալ է և գործադրուած:

84.

Պատիժը՝ բարձրիւ :

Ատկէ զատ, պատիժը կարելի եղածին ըսի պէտք է որ ձգտի ուղղելու զոճրագործը: Ասիկայ պէտք է նաև յանցաւորը լաւ մը զգուշացնելու համար յանցանքին կրկնութենէն. հասկցնել տալով իրեն զորժած գործին չարիքը, արթնցնելով անոր մէջ խղճի խայթը և պարտաքին գիտակցութիւնը՝ իբր մարդ և քաղաքացի¹:

Ուրեմն, ըսենք Արօցիուսի հետ թէ՛ «Պատիժներուն մէջ նկատողութեան սանտուք օգուտն անոր որ մեղանչեց, որպէս զի ան իւր անձը ուղղէ»:

Եւ միշտ մտքի առջեւ ունենանք սա վճիռը թէ՛ «Շատ քիչ բան է պատիժով զսպել յամառեալները, եթէ զայնրս չ'են բարւոքեր կրթութեամբ»:

Սակայն, այս մասին ալ պէտք չ'է շտիպանցել:

85.

Պատիժին Օրինակելիչոքիւնը :

Պատիժը պէտք է որ օրինակելի ըլլայ, այսինքն թէ այնպէս որ օրինակ ըլլայ սպաղայ կարելի յանցաւորներու և թէ անոր որ գործած է չարիքը և որով պարտի կրել իւր չարիքին պատիժը:

Այսու հանդերձ, պատիժը օրինակելի պէտք է ըլլայ ըսելով, չ'են ուզեր հասկնալ թէ մարդը իբր գործիք մը, իբր միջոց մը պիտի գործածուի ընկերային նպատակին հասնելու. և ոչ ալ զմարդ կը պատժեն մի միայն ուրովհետև իւր պատիժին օրինակը զօրիչները չարիքէն հեռացնէ:

1. Ռիչմընտի բանտերուն գոներուն վրայ սա արձանագրութիւնը կայ եզեր. Գաղթի՛ չարիք գործելի, սպիտի՛ բարիք գործելը:

Այլ կ'ուզեն հասկնալ թէ պատիժը, որուն արդէն արժանագած է յանցաւորը, գոնացնելով հանդերձ արդարութիւնն որ կը պահանջէ բարեկարգութեան վերստնաստատուելը, միեւնոյն ժամանակ այնպէս մը ըլլայ որ վախ ազդէ անոնց որ փորձուած ըլլան յանցանք գործելու: Ուրիշ կերպով ըսելով՝ քանի որ ոճրագործը պէտք է որ պատժուի, թո՛ղ պատժեն զայն այնպիսի պատիժով մը որ միեւնոյն ժամանակ ըլլայ օրինակելի պատիժ մը, կամ թէ՛ ինչպէս որ կըսէ Արիկերոն «Վուն՝ քու տանջուելովդ՝ սովրեցուր մարդկային ազգին նուիրական համարելու այն բաները զոր զու բռնաբարեցիր»:

Ատկէ զատ, օրինակելիութիւնը կը պահանջէ որ պատիժը կարելի եղած ամենէն մեծ տպաւորութիւնը գործէ թէ ժողովրդեան և թէ յանցաւորին վրայ, և այսպիսի տպաւորութիւն մը կախումն ունի այն արագութեանն որով զայն կը գործադրեն, անոր ստուգութեանն, անոր իմացուելին:

Որով, պատիժն այնքան աւելի օրինակելի պիտի ըլլայ, որքան աւելի արագ ըլլայ: Երբ պատիժը ինչոյ յանցաւորին վրայ ժամանակէն շատ վերջն, այնպէս որ չարիքին տպաւորութիւնը պակասած կամ աւրուած ըլլայ, ժողովուրդը գիւրաւ զյանցաւորը պիտի նկատէ իբր թշուառ մ'որ կը տառապի և մարդկային արդարութեան գործն ալ՝ բռնութեան գործ մը. և փրկարար ստիկուսին տեղ պիտի դարձնու ատելութիւն մը և արհամարհում մը զէպ ի օրէնքը:

Յանցանք և պատիժ երկու գաղափարներ են որ պարտին ընկերակցիլ իրարու, և զոր գատապարտութեան յապաղումը կը գատէ իրարմէ:

Պատիժին ստուգութիւնն ալ մին է այն պայմաններէն որ զայն օրինակելի կը կացուցանեն:

Այս առթիւ Պէքքարեալ կըսէ՝ «Պատիժի մը ստուգութիւնը, չափաւորեալ իսկ ըլլայ, միշտ աւելի մեծ տպաւորութիւն պիտի գործէ քան թէ ուրիշ պատիժ մը՝ որ աւելի ահաբեկելի է թէպէտ՝ բայց իւր մէջը անպատժելիութեան յոյսն կը պահէ»:

Ուստի, պէտք է որ յանցաւորները ստոյգ ըլլան թէ պիտի պատժուին, այսինքն թէ անպատիժ պիտի չի մնան:

Պատիժին հրապարակայնութիւնն ալ իւր օրինակելիութեան

Թեան մի ուրիշ պայմանն է, որովհետև կերպով մը պատիժը ժողովրդեան աչքին սուջև դնել ըսել է: «Որքան պատժումները ձանջողին, կ'ըսէ Սենեկայ, այնքան ալ կը նպատակն օրինակին և ուղղութեան»:

Սրագուլթիւնը, սոււզուլթիւնը և հրապարակայնութիւնը կը վերաբերին պատիժին գործադրութեան:

86.

Պատիժիկ Չափաւորութիւնը .

Չափաւորեալ պէտք է որ ըլլայ պատիժը նաև, այսինքն ոչ չափազանց:

Սխալ է այն գաղափարը թէ յանցանք գործելէ զգուշացնելու համար զմարդիկ՝ պէտք է որ անոնց տրուի շատ ծանր պատիժներ, մինչև իսկ թեթև յանցանքներու համար:

Երբ պատիժը չափէն աւելի կը ծանրանայ, օրէնքը իւր առաջագրած նպատակին հակառակ նպատակի մը կը հասնի:

Վասն զի՝ «Եթէ հաւասար պատիժ մը, կ'ըսէ Պէքքարիա, «վիճակուած է երկու յանցանքներու որ անհաւասար կերպով կը թշնամանեն ընկերութիւնը, մարդիկ չի պիտի գտնեն աւելի զօրաւոր արգելք մը գործելու համար աւելի մեծ յանցանքը, եթէ անոր կապուած անսնն աւելի մեծ առաւելութիւն մը»:

87.

Պատիժիկ նուաստարութիւնը .

Ամեն պատիժ բարիքի մը զրկումն է, որով, պատիժին արժէքը, կարեւորութիւնը, որոշուած է արժէքին վրայ այն բարիքին՝ որուն զրկումն ինքը կը սպառնայ:

Ասկէ դատ, պատիժը պէտք է որ ըլլայ հասարակ՝ պատժական օրէնքին տուեալ բանաբարումներու ամեն յանցաւորներուն, առանց տարբերութեան գաստկարգի, աստիճանի, սեռի:

Որով, բոլոր քաղաքացիներուն օրենքին առջև հաւասարութեան սկզբունքին գործադրութիւնը՝ միեւնոյն յանցանաց ամեն յանցաւորներուն համար պատիժին հաւասարութեանը ստորագելին է:

88.

Պատիժիկ չափաւորելութիւնը .

Չափաւորելի պէտք է որ ըլլայ նաև պատիժը, այսինքն թէ ընդունակ՝ աստիճանաւորումներու, ըլլայ անւորութեան տեսակէտով, ըլլայ սաստկութեանը կամ խստութեանը տեսակէտով:

Պատիժ մ'որ ընդունակ է աստիճանաւորումներու, կրնայ յարմարիլ յանցանքներուն զանազան տեսակին և ծանրութեանը:

Աստիճանաւորման ընդունակ չ'է մահուան պատիժը, և ոչ իսկ անուանարկիչ պատիժները աստիճանաւորելի են:

Ընդհակառակը, այս տեսակէտով, բանտարկութեան պատիժը պատիժներուն սանդուխին վրայ առաջին տեղը կը զբաւէ, լինելով ընդունակ փոփոխութիւններու թէ անւորութեանը և թէ սաստկութեանը մասին:

89.

Պատիժիկ դարմանելութիւնը .

Մարդս սխալական է: Շատ անգամ երեւոյթները զինքը կը խաբեն զորս իբր իրականութիւն կը կարծէ: Այսպէս ալ կը պատահի որ դատաւորը՝ իւր ժողոված փաստերուն, խնամքով հաւաքած նշաններուն յենլով, կարենայ և պարտաւորուի դատելու յանցաւոր մը իրեն վերագրուած յանցանքի մը համար, որն որ իբր այդպէս ալ դատապարտուած է: Բայց վերջը, դատապարտեալին անմեղութիւնը յերեւան կ'եղնէ, ուստի իրեն տրուած պատիժը պէտք է որ վերցուի:

Ասկէ է ուրեմն որ կը ծագի հարկաւորութիւնն թէ

պատիժը ըլլալու է դարձանկի կամ բառնայի, և այսպէս, երբ անիկայ որ պատժուած է յանցանքի մը համար զոր գործած չ'է, կրնայ վերագրուիլ իւր նախկին վիճակին մէջ, վարձատրուելով կրած թէ նիւթական և թէ բարոյական վնասներուն համար:

Բառին բուն նշանակութեամբը՝ և ոչ մէկ պատիժ ամբողջովին դարմանելի է: Մարդու տրուած չ'է աւրել դատապարտեալին մտքին և մարմնին կրած անցեալ տանջանքները, կամ թէ՛ ընել այնպէս մը որ անցեալը գոյութիւն չ'ունենայ, բայց, պատիժները գոնէ պէտք է այնպէս մը ըլլան որ կարենան ետ աւելնելի և չի թողու անմեղին վրայ անջնջելի հետքեր:

ԶԱՆՅԱՆ ՏԵՍԱԿ

ՊԱՏԻՃՆԵՐ

90.

Պատիժներու տեսակին վրայ խօսելու ժամանակը հասած է:

Այսօրուան օրս գիտութիւնը կը ցանկայ պատիժին միտքեանը. այս միութիւնը կրնայ ըլլալ բացարձակ կամ տեսակական (specifique). մինչդեռ անցեալ ժամանակներուն մէջ պատիժներու բազմապատկերեան սկզբունքը կը տիրէր, որով մէն մի ոճիրի համար կարելի եղածին չափ նիւթական կամ բարոյական նոյնանման տեսակ մը պատիժ, մէկ խօսքով պատիժներու շարքաւորիւն մը կար:

Արդ, եթէ պատիժը կը կայանայ զգալի ըտրիքի մը մէջ, և որով՝ բարիքի մը գրկումիւն մէջ, յանցաւորը զրկելիք բարիքին զանազանութիւնը պիտի կազմէ պատիժներուն զանազանորիւնը և աստիճանաւորորիւնը, այսինքն թէ պիտի որոշէ պատիժներուն ըստակն ու տեսակը, որ է ըսել անոնց սակորոշիչ:

Արով, պատիժներուն զանազան յատկութիւնը, և հետեւաբար անոնց բաժանումը հինգ մեծ կարգերու՝

1. Գլխաւոր կամ մահուան պատիժներ,
2. Մարմնատանջ պատիժներ (peines afflictives corporelles),
3. Ազատաւորիւնը զրկող կամ սերունդ մարմնատանջ պատիժներ,
4. Անուանարկիչ պատիժներ (peines infamantes),
5. Գրաւակալ (pécuniaire) պատիժներ.

91.

Գլխաւոր պատիժներ.

Գլխաւոր են այն ամեն պատիժները որոնք գլխանցաւորը կը զրկեն կեանքէն:

Վերջը պիտի խօսինք զխաւոր պատիժին վրայ: Միայն սա ըսենք թէ ո՛ր որ պատիժներուն սակորոշիլն վրայ տեղ մը պիտի տրուի գերագոյն տանջանքին, պէտք է որ անոր գործադրութեանը համար ընտրեն այնպիսի եղանակ մը որ յանցաւորին նուազ ցաւ քաշել տայ. խնդիր մը որ ընախօսական է:

92.

Մարմնատանջ պատիժներ.

Մարմնատանջ են այն պատիժներն որ զյանցաւորը ֆիզիքապէս կը տանջեն, քաշել տալով անոր մարմնոյն ո՛ր և է մէկ մասին վրայ ցաւ մը՝ մարդու ձեռամբ:

Երկար կ'ըլլայ աստանօր թուել անցեալ դարերու այն օրինական տրամադրութիւններն որոնք կը հրամայէին յանցաւորին տրուելիք մարմնաւոր շարժարանքներ որ ստեպ, ինչպէս կ'ըսէ Ռօսսի, կը գերագանցէին ոճրագործներուն ոճիր յղանալու համար ունեցած մտքի արթնութիւնը և մեծ երեւակայութիւնը:

Այս պատիժները՝ որոնք փառք Աստուծոյ այժմ վերցուած են քաղաքակրթուած ազգերու զրեթէ ամեն օրինադրերէն, կը բաժնուին անջնջելի և ջնջելի պատիժ-

ներու, ըստ այնմ որ կը թողուն կամ ոչ, հետք մը կամ նշան մը զայնս կրողին վրայ:

Անգլիացի պատիժներէն է, օրինակի համար դրոշմը զոր ընդհանրապէս յանցաւորին ձակտին կը զարնէին տաքցած երկաթով մը որուն վրայ յետոյ մելամուղ կամ ուրիշ նիւթով մը յանցաւորին զործած յանցանքին առաջին գիրը կը կտէին: Գարձեալ, օրինակի համար, անդամի մը կտրելը, եւայլն եւայլն:

Չնչեղի էին հետեւեալ պատիժները՝ իտրագանուելը, զաւագանով ծեծը, եւայլն եւայլն:

93.

Ազատութիւնը զրոյս կամ սեղանոյ մարմնատանջ պատիժներ.

Ստոնք են այն պատիժներն որ դատապարտեալին կ'արգելուն ի կիր աննոյ իւր անձնական (մարմնոյն) բնական ազատութիւնը և նոյնպէս իրաւասական ազատութիւնը, այսինքն թէ իրաւասական կարգին մէջ իւր սեպհական գործունէութիւնը գործածելու ազատութիւնը:

Այս պատիժներն են գլխաւորաբար բանտարգելութիւնը (détention) և արտոյր (exil) իրենց տեսակներովը, կայ նաև ոստիկանութեան հսկողութիւնը, արուեստ մը կամ արհեստ մը գործելու արգելքը, քաղաքային պաշտօններէ զրկում, եւայլն եւայլն:

94.

Անուանարկիչ պատիժներ.

Անուանարկիչ են այն պատիժներն որ կը զպշին յանցաւորին պատիւին:

Հին ատենները շարաշար կը գործածէին այս պատիժները. օրինակի համար, քաղաքին մէջ մերկ կը պտըտցնէին յանցաւորը, կամ զայն իշու մը կամ ձիու մը վրայ կը նստեցնէին հակառակ կողմէն՝ ձեռքը տա-

լով պոչը սանձի տեղ: Իտալիոյ մէջ, տեղ մը, եղնիկի երկու եղջիւրներու մէջ կառքի մը վրայ կը պտըտցնէին կնոջը միջնորդութիւն ընող այրը, եւայլն եւայլն:

Քարերաղբարար, ատնց ամենքն այ վերցուած են այսօրուան օրս: Եւ, թէպէտ այժմ անուանարկիչ պատիժի անունը կայ, բայց ստալ կ'իմացուի մանուան պատիժը, ցկեանս կամ ժամանակաւոր տաժանելի աշխատութեան, բանտարգելութեան, եւայլն, պատիժները:

95.

Դրամական պատիժներ.

Դրամական են այն պատիժներն որ տեղի կու տան՝ իբր յանցանքի մը պատիժ՝ յանցաւորին գոյրքեկն ո՛ր և է մեկիկ թարձնուիլն:

Եթէ պատիժը զրկէ զյանցաւորը իւր բոլոր ստացուածքէն՝ գրաւու (confiscation) կ'ըսուի. իսկ եթէ մէկ մասէն միայն՝ տուգանք կը կոչուի:

96.

Բանտարգելութեան պատիժը (détention).

Բանտարգելութեան պատիժն ամենէն աւելի յանձնաւորելի է այնու համար որ կը պարունակէ իր մէջ այն ստորոգելիները, որոնք աւելի մասնաւորապէս փափաքելի են որ ընկերացեալ ըլլան պատիժին:

Ապաքէն, այս պատիժն է՝ անձնատական, հասկանալի յանցանքի մը այսինքն ստորադատարկի, ըստ ինքեան հաշտար, թարշակի, թարշոյի, օրինակելի, դարձանելի կամ բանարի (remissible):

Ուրեմն, զարմանալու չ'է որ այսօր բոլոր օրէնագիրք այս պատիժը շատ կը գործածեն:

Սակայն, անցեալ ժամանակներու մէջ, բանտերը փոխանակ զգաւորական կամ ոչորութեան վայրեր ըլլալու՝

ապակակնոչքան տեղիք էին. միայն ճօն Հովուարա Անգլիացին եղաւ որ մէջտեղ հանեց և ձայն բարձրացուց բանտերուն յոսի վիճակին վրայ: Ահեղ և սուսակի են եղեր այդ վայրերուն մէջ բանտարկուած մարդ-արարածները: Իճնորայի Աշտարակը, Փարիզի Պասթիլը, Վենետիկի հորերն ու կապարափակ տանիքները, Ալիսոնի մէջ հաւատաքնութեան գաղանի վայրերը, դեռ ուրիշ շատ մը բանտատեղիներ, վիպագրային երեւակայութիւններ չ'են, այլ ամենատխուր իրականութիւններ, տխուր յիշատակարաններ՝ նողկալի անցեալի մը:

Բայց այսօր, փառք Աստուծոյ, թէպէտև փափաքելի շատ բանեջ կան, բանտերուն և բանտարկեալներուն նիւթական և բարոյական պայմանները ընդհանուր կերպով շատ բարեփոխուած են:

Այս կէտը մեզ կը տօնայէ խօսելու Զգաստարարական կամ խցարգել Գրոչքեան վրայ (Système pénitentiaire ou cellulaire), որ գլխաւորաբար հիմնուած է առանձնոչքեան և յոչքեան կրկին սկզբունքներուն վրայ:

Այսու հանդերձ, զանազան են մէթոտներն զգաստարարական բանտարկելութեան, որ կ'ըսուի նաև խցարգել անոր համար որ իւրաքանչիւր զատապարտեալ իւր մասնաւոր խոչըն (cellule) ունի:

Ֆիլադելֆիայի կամ Փանսիլվանիայի դրոչքիւն.— Այն առաջին մէթոտը, որ է անկարգ բանտարկեալներու յատուկ բացարձակ միայնակեցութեան, խցարգել բացարձակ անջատման և առանց մարմնաւոր պատիժի մէթոտը, որ բուն խցարգել (cellulaire) մէթոտ կը կոչուի, 1829ին ներմուծուեցաւ Փանսիլվանիոյ մայրաքաղաք՝ Ֆիլադելֆիայի մէջ և յետոյ այլուր:

Խառն կամ Օպրնի դրոչքիւն.— Վիշերային խցարգել անջատման և օրուան աշխատութեամբ լռին զուամարման այս մէթոտը՝ Նիու-Եօրքի նահանգին՝ Օպրնի մէջ հաստատուեցաւ 1821ին և կոչուեցաւ խառն դրոչքիւն:

Յետոյ Պէլճիքայի Կանա քաղաքին բանտատունին մէջ հաստատուեցաւ:

Փիլիպպայրքի դրոչքիւն.— Կայ նաև Փիթթըպուրկի մէջ հաստատուած առանց աշխատչքեան՝ բացարձակ առանձնութեամբ բանտարկելութեան մէթոտը, որ ամենէն յոսի մէթոտն է՝ ըստ ոճրագէտներէն ումանց:

Կրկին յԱ.— Կ'երեւի թէ միայնութեան և լուսութեան հիմանցը վրայ բանտարկութեան առաջին գաղափարն ունեցած է Կրկին յԱ. Ս. Պապը և թէ առաջին խցարգել բանտը կառուցուած 1703ին՝ Ուիլիամի մէջ (Հոտմ):

97.

Տարագրութիւն (Déportation).

Այս պատիժը եկած է Հոտմանցեացմէ. և սպաքէն, Օգոստոս Կայսրն եղած է զայն առաջին անգամ հաստատողը:

Այս պատիժի մասին շատ մը թեր ու դէմ կարծիքներ կան ձեռնհաս անձանց մէջ, որոնց վրայ ձառելն շատ երկար կ'ըլլայ:

98.

Դատապարտելոց

Պայմանական արձակուելը.

Ասիկայ բոլորովին նոր դրութիւն մըն է, որուն մասին կը տիրեն սակայն ամենէն բուն տարածայնութիւնները, նա մանաւանդ Իտալիոյ մէջ:

Այսու հանդերձ, այս գրութիւնը առաջ կ'երթայ Վերմանիոյ, Անգլիոյ, Իրլանտայի, Զուիցերիոյ, Փորթուգալի մէջ, շնորհիւ պաշտպանութեան հոչակաւոր իրաւագիրներու ընդ որս՝ Պէնթամ, Լիւգա, Պօնիլի, Միթթէրմաիէր, Հօլցէնտօրֆ, Փասլի. մինչդեռ ուրիշներու կողմանէ ալ արհամարհուած է՝ իբր ամենէն վտանգաւոր դրութիւնը:

Եւ ահաւասիկ այդ դրութեան հիմնական դադափարը.

«Այն դատապարտեալն որ պատիժը կրելէն ի վեր «բարի վարքի փորձ տուած է՝ ենթարկել զայն զատապարտութեան մի աւելի թեթև եղանակի, և երբ բարոյական բարեքման սպահնով փորձն տուած է՝ ար-

«ձակեղ գայն, պատուաւոր կերպով սպրեւու պայմանաւ
«և սպառնալիքի ներքեւ, ետ առնլով սակայն իրեն շնոր-
«հուած այս առաւելութիւնները՝ հակառակ պարագա-
«յին» :

ՄԱՀՈՒԱՆ ՊԱՏԻՃԻՆ

ՕՐԻՆԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ.

99.

Մանուսն պատիժն՝ որ այնքան շարաշար գործածուե-
ցաւ անցեալ ժամանակներուն մէջ, երբ մանաւանդ պատ-
ժական օրէնագրութիւնները կը ներշնչուէին կարդու Ե.
Կայսեր Ռոմական Սանսանադոսքիւնէն, սկսաւ վիճարա-
նութեանց առարկայ ըլլալ և հալածուիլ յանուն արդա-
րութեան և մարդասիրութեան ամենէն նուիրական սկզբ-
բունք ներուն, որպէս և յանուն ընկերային նարիաւորու-
թեան և որով օգտակարութեան ամենէն մաքուր սկզբունք-
ներուն, մինչև անցեալ ժԻ. Գարուն կէսէն սկսեալ :

Կախաղանի դէմ պայքարին առաջին յարձակումը
Պէքքարիա ըրաւ, որ իւր «*Dei delitti e delle pene*»
անուն անմահ գրքին մէջ, ինչպէս որ կուուեցաւ ընդդէմ
«տանջանքներուն անօգուտ շտայութեանն որ երբէք
«գմարդիկ չի բարւոքեցին», այսպէս ալ մասնաւորապէս
սկսաւ քննել «թէ մահը ստուգիւ օգտակար և արդար
«է լաւ կողմակերպուած կառավարութեան մը մէջ» :

Գրեթէ միեւնոյն ժամանակները, Պէքքարիայի հե-
տեւելով, Աւստրիոյ մէջ Սօնէնֆելլա և Ֆրանսայի մէջ
ալ Պրիսո և այլք պաշտպանեցին անոր ջնջումը կամ
գոնէ սեղմումը :

Եւ, սակէ ի վեր, անոր դէմ մղուած պայքարն եր-
թաւով սաստկացաւ՝ ամենուրեք ջերմ կուսակիցներ զբա-
նելով և այժմ, ասոնց հեղինակութեանը շնորհիւ, զը-
րեթէ գիտական աշխարհին և մասնաւորապէս քաղաքային
աշխարհին մեծ մասը ջնջմանը համակիր է :

1848ին էր որ ալ գրեթէ ամբողջ Եւրոպիոյ մէջ լսուե-
ցաւ և կարգացուեցաւ չնչուսի օրէնադիտական բառը :
Եւ անոնք որ հակառակ էին մահուան պատիժին՝ յոր-
ջորջուեցան՝ մասնաբաժնակ (abolitionniste) . իսկ անոնք
որ կը պաշտպանէին գայն՝ կոչուեցան՝ նակաւանարար-
ձեակն (anti-abolitionniste) :

Այսու հանդերձ, մասնաբաժնակն երկու տարբեր դա-
սերու կը բաժնուին, որովհետեւ կան այնպիսիներ որ կը
պաշտպանեն մահուան պատիժին չնչուսի քաղաքական
պատճառներու համար, չի ճանչնալով գլխաւոր պատի-
ժին աննորամտութիւնն և օգտակարութիւնը, այս պա-
տիժին պահպանութիւնը կ'ենթարկեն քաղաքական պա-
հանջումներու, և չ'են մաքառիր անոր դէմ իբր էակա-
նապէս ապօրէն. և կան ալ, ընդհակառակն, որ կը պա-
հանջեն ջնջումը բացարձակ բարոյականի կարգի վերա-
բերեալ պատճառներու համար՝ ուրանալով բացարձակա-
պէս և միշտ ընկերութեան իրաւունքը, ձեռնհասութիւնը՝
գրկելու մէկն իւր կեանքէն :

Առաջինները են յարմարականք (opportuniste) և
երկրորդները՝ ընդհակառակն՝ կը դատեն զմահուան պա-
տիժը իբր ներքնապէս կամ բուն անիրաւ, ապօրէն :

100.

Անոնք որ կը պնդեն մահուան պատիժին ջնջմանը վրայ՝
ի մէջ այլոց հետեւեալ չորս փաստերն ի մէջ կը բերեն .

- 1. արդար չ'է, 2. աննորամտ չ'է, 3. օգտակար չ'է,
- 4. նա մանաւանդ աղիտարեր է արդեակ :

101.

Հոս չ'ենք կրնար պարզել ինչ որ ըսուած է և զրուած
այս մասին՝ երկու հակառակ կուսակցութիւններուն կող-
մանէ :

Սակայն, պիտի ջանանք՝ անկողմնակալ կերպով՝ հա-
մառօտել մահաբարձեաններուն գլխաւոր փաստերը և
հակա-մահաբարձեաններուն կողմանէ ալ տրուած պա-
տասխանները :

102.

Ա. Մանուսն պատիժը արդար չ'է.

Արդար է միայն ան որ համաձայն է բարոյական բացարձակ կարգին, կարգ որուն պարտի ենթարկուած ըլլալ իրաւասական կարգը: Ընդհակառակը, մահուան պատիժը կը բռնաբարէ այս կարգը: Ապաքէն, մարդս Աստուծոյ արարածն է. ուրեմն մարդուս կեանքը Աստուծոյ սեփականութիւնն է, և այս այնքան ճշմարիտ է որ նոյն ինքն մարդը չ'է կարող արամադրել իւր սեփական գոյութիւնը, և թէ անձնասպանը կը մեղանչէ առաջի աստուածային յաւիտեանական օրէնքին: Եթէ կեանքը ուրիշի փոխանցելի չ'է (inaliénable), ընկերութիւնն ալ չի կրնար մարել կեանքը մարդու մը՝ եթէ ատիկայ ըլլայ նոյն իսկ ամենէն ծանր յանցաւորը: Ուրեմն, երբ ընկերութիւնը իրեն կը գրաւէ այդպիսի իշխանութիւն մը, յափշտակած կ'ըլլայ Աստուծոյ մէկ իրաւունքը. ինքզինքը նոյն ինքն գերագոյն էակին տեղը գրած կ'ըլլայ. կը հակառակի անոր խորհուրդներուն:

Մահուան պատիժին պաշտպանները ասոր կը պատասխանեն՝ ճշմարիտ չ'է որ կեանքի իրաւունքը բացարձակապէս ուրիշի չի փոխանցուիր, որովհետեւ ընդհակառակն շատ մը պարագաներու մէջ բացարձակ արդարութեան օրէնքը մարդուս վրայ պարտք կը դնէ ինքզինքը զոհելու և ուրիշ շատ մը պարագաներու մէջ գերազանցապէս արժանաւոր գործ մըն է իւր կեանքը վրայ տալն: Եւ ոչ թէ միայն թոյլատրելի, գովելի, արժանաւոր է ստէպ հրաժեշտ տալն իւր կեանքին, օրինակի համար կեանքը զոհելու պարագային այլ ինչ ինչ պարագաներու մէջ մարթ է մինչև անգամ օրինաւորապէս ուրիշը զրկել իւր կեանքէն, օրինակի համար ինքնապաշտպանութեան պարտագային մէջ:

103.

Բ. Մանուսն պատիժը անհրաժեշտ չ'է.

Անհրաժեշտ է միայն ան՝ առանց որուն կարելի չ'է ընել բան մը: Մարդս կրնայ շատ աղէկ իւր մէջ նմանը սպաննելու անհրաժեշտութեանը մէջ գտնուիլ, ինչպէս ի վերև յիշուած ինքնապաշտպանութեան ստիպմանը մէջ, բայց, ընկերութիւնը կարող է, և պարտի հետեւաբար, իր մէջը գտնել, իւր կազմակերպութեանը մէջ այնպիսի և այնքան միջոցներ որքան որ պէտք են արգիւլելու համար ամենէն ահուելի չարագործին որ չի վնասէ իրեն և հանգարտիկ քաղաքացւոց և որով վախցնելու սպազայ կարելի չարագործները: Ասկէ զատ, ընկերութիւնը չի կրնար արդարացնել սոսկալի պատիժին կիրառումը այժմեայ պաշտպանութեան անհրաժեշտութեանը հետ, որովհետեւ իւր պատժած ատենը արդէն եղած թըշնամանքը սնցած է: Պատժելը՝ բառին բուն նշանակութեամբը՝ ինքզինքը պաշտպանել չ'է: Սոսկալի պատիժին անհրաժեշտ չ'ըլլալէն կը հետեւի իւր ներքին անիրաւութեանը դէմ ուրիշ փաստ մըն ալ:

Հակառակորդք կը պատասխանեն՝ մահուան պատիժին անհրաժեշտութիւնը չի կրնար դուրս ձգուիլ ի յառաջագունէ, այլ միայն ի յետագունէ: Ժողովրդեան բարոյական և նիւթական պայմանները, անոր քաղաքակրթութեան տատիճանը, պակասութիւնը այնպիսի բանտերու որոնցմէ փախուստը անկարելի ըլլայ ամենէն անգույն յանցաւորներու համար, կրնան շատ աղէկ անհրաժեշտ կացուցանել այս ինչ մէջ, երկրի այս ինչ ժամանակի համար՝ մահուան պատիժը, իբր այն որ միայն կարող է սանձել սպազայ կարելի յանցաւորները: Այժմեայ անհրաժեշտութեանը նկատողութեամբ ալ այդ արդար է, որովհետեւ անհրաժեշտութիւնը զայն օրինաւոր կը կացուցանէ: Գէշ չ'է որ ընկերութիւնը կարող է և պարտի գտնել ինք իր մէջ չարերը անվնաս կացուցանելու, զանոնք վախցնելու, բարիները հանգստացնելու եղանակը, բայց եթէ ինքն ասոր կարող է և պարտաւոր, մինչև

որ առ այդ պէտք եղած միջոցները չունի, իրաւունք ունի և պարտի գործածել առ այժմ այն միջոցն որ ունի պատրաստ ի ձեռին, և ստիկայ ալ է զլիւսւոր պատիժը:

104.

Գ. Մանուսն պատիժը օգտակար չ'է.

Օգտակար է ան որ բարիք մը կ'արտադրէ, կամ հեռացնելով չարիք մը և վտանգ մը, կամ թէ տալով զրահան առաւելութիւն մը. օգտակար է ան որ պէտք մը կը զոհացնէ և թէ իւր մէջն ունի բարի և թոյլատրելի, անհրաժեշտ և կամածին նպատակի մը հասցնելու կարողութիւնը:

Արդ, քաղաքային ընկերութիւնը դարձեալ պարտաւոր է առջեւն առնուլ չարագործութիւններուն, պատիժի մը սպառնալիօք, և արգիլել անոնց կրկնումն և օրինակութիւնը, տալով այդ պատիժը յանցաւորին: Բայց մահուան պատիժը չի գար այս նպատակին: Ապաքէն, հանդէպ դատապարտեալին, զայն սպաննելով՝ կ'առնուկեանքն անոր, որ կրնար բարիի դառնալ բարեքուցելով: Արգիլելու համար ամենէն վտանգաւոր եղեւնագործները ընկերութեան նորէն նորէն փնաս հասցնելէ, չի՞ բուեր նոյն խոկ յար ընդ միշտ, զայնս զրկել ազատութենէ: Եւ մշտնջենաւոր զրկումն ազատութեան անոր որ գործած է ահուկի շարագործութիւն մը, չի՞ կրնար հասնիլ արդիւնաւորապէս սպագայ կարելի շարագործները վտնցընելու նպատակին:

Ատկէ զտա, հանդէպ սպագայ յանցաւորաց, շարագործի մը մահը չի գործեր իրենց վրայ (և փորձառութիւնը զայս կ'ապացուցանէ) այնպիս և այնքան ազդեցութիւն մը, որ կարենայ զանոնք նա կեցնել իրենց չար խորհուրդներէն: Եւ եթէ օգտակար ալ ըլլայ, ստիկայ միշտ կը խորշեցնէ արդարութեան գերագոյն սկզբունքները, որ չ'են ներքեր որ մարդը գործածուի իբր գործիք և միջոց ուրիշներու բարիքին: Ատկէ կը ծագի ուրիշ զօրաւոր փաստ մը ցուցնելու համար զլիւսւոր պատիժին ուն անիրաւութիւնը:

բ

Պատիժին կուսակիցները կը պատասխանեն առ այս թէ՛ օգտակարութեան գաղափարը, մանաւանդ պատիժի անսակետով, ընդհանրապէս յարարեալիս և: Այս ինչ ժամանակի մէջ, այս ինչ տեղոյն մէջ, մահուան պատիժը կրնայ օգտակար ըլլալ՝ սոյն տուեալ ժամանակի և միջավայրի հանցամանքներուն հանդէպ ծառայելով իբր ամենէն արդիւնաբեր օրինակ արգիլելու կամ նուազեցնելու համար մեծագոյն չարագործութիւններ: Եւ այդպէս ալ այն մարդն որ մահուան կը դատապարտեն՝ ծառայած չ'ըլլար իբր կոյր գործի մը:

Նա կը ծառայէ հասարակաց օրէնքին, արդարութեան, և զլուսը կախողանին վրայ ձգելով իւր մեղքերուն պատիժը կը կրէ, և հեռեւարար կը զօհացնէ յաւիտեան կան արդարութիւնը:

105.

Գ. Մանուսն պատիժը աղիտարեւր է արդեամբ.

Այն շարիքը զոր կ'արտադրէ, ամեն կերպով աւելի մեծ է քան այն օգտակարութիւնն որուն կը ձգտին՝ տալով անոր պատիժը, ընդունելով հանդերձ անոր ոչ-ապացուցուած օգտակարութիւնը:

Ապաքէն, դատապարտեալին նման՝ ստիկայ անգարմանելի է:

Ո՛վ վերտին պիտի կարողանայ կեանք տալ թշուառի մը, որ զոհ գացած է դատաւորական սխալի մը:

Գալով խուժանին, մահուան պատիժը կը վտաթաւրացնէ անոր բարոյական զգացողութիւնը, կը պնդացնէ անոր սիրաը՝ վարժեցնելով զայն արիւնտ անասաններու: Անձնատգանութեան պէս՝ վերջին տանջանքն ալ փոխադրակալ է, այն իմաստով որ կը զրգուէ և կ'արթնցնէ արիւնարբու բնագոյներ:

Եւ այս վերջին փաստին կը պատասխանեն հակամահաբարձեանք թէ՛ պէտք է զանազանել չարաւար գործածուի մահուան պատիժին՝ անոր չափաւոր գործածումն և: Պատիժին ուղիղ մէկ գործածումը՝ թէ անոր սպաննալեացը և թէ գործադրութեանը մասին՝ կարող է

արտադրել և կ'արտադրէ ալ խուժանին վրայ վերոյիշեալ ողբալի արգիւնքներուն բոլորովին հակառակ արգիւնքներ: Եւ գալով զայն կրողին, դատական սովորական ձեւակերպութիւններն և երաշխաստութիւնները վերջին ծայր անհաւանական կը կացուցանեն դատաւորական սխալները:

106.

Արդ, հանդարտօրէն քննենք այս մեծ խնդիրը, իրաւ է որ շատ դժուար կը գտնուին պատիժի մը մէջ այն ամեն ստորագելիքն որոնց վրայ արդէն խօսեցանք. բայց սա ալ իրաւ է թէ՛ որպէս զի պատիժ մ'ըլլայ բացարձակապէս և ընկերայնապէս արդար պէտք է որ ունենայ անպատճառ սա հինգ հանգամանքը. այսինքն բարոյականեղբայրիւն, համեմատականեղբայրիւն, աստիճանաւորեղբայրիւն, դարմանելիութիւն և օրինակելիութիւն:

Բայց մտնուան պատիժը ոչ համեմատական է, ոչ աստիճանաւոր, ոչ դարմանելի ոչ ալ միշտ օրինակելի:

Ասիկէ զատ, պատիժն պէտք է այնպէս մ'ըլլայ որ չի կարողանայ վատթարացնել՝ ըստ պատահման՝ ժողովրդեան բարոյական զգացողութիւնը և մղումն ըլլալ յանցանքի դոր կուզէ զսպել, և մտնուան պատիժը զուրկ է այս հանգամանքէն, և համեմատական և ոչ ալ դարմանելի չ'ըլլալովը կը ներկայանայ մեզ անբարոյական և անիրաւ:

107.

Համեմատական չ'է.

Պատիժը պէտք չ'է որ՝ անհրաժեշտութեան սահմանէն դուրս՝ չարիքին հետ յանցանքին համեմատութիւնը անցնի:

Առնունք յանցանքներէն ամենէն մեծը՝ կանխամտաժուրեալ գործուած մարդասպանութիւնը, որուն համար պատրաստ է պատիժներու էն սոսկալի՝ հակամահաբարձեանց կողմանէ:

Արդ, եթէ համոզուինք որ այդ մարդասպանութենէն առաջ եկած շարիքը շատ քիչ է գլխաւոր պատիժին արտադրած շարիքին բաղդատմամբ, ասկէ պիտի հետեւի որ ասիկայ ալ աւելի օրինաւոր չի պիտի ըլլայ իբր շափազանց, սա պատճառաւ որ աւելիին մէջ պարունակուած է նուազը:

Ասիկէ զատ, նոյն իսկ կանխամտածութեամբ մարդասպանութեան մը զոհը՝ յարձակումէն առաջ կ'անգիտանայ զխօսն գալիքը, չի գիտեր գլխուն վրայ կախուած Տամոկղէսի սուրը, չի հաշուեր անձկութեամբ, սոսկումով օրերը, փամբերը, վայրկեանները որ զինքը կը բաժնեն այն ժամանակէն ուր մարդասպան ձեռքը զինքը պիտի զարնէ:

Բոլորովին տարբեր բան կը պատահի յանուն օրինաց դատապարտեալ մէկու մը համար, որ կը սոսկայ մէն մի վայրկեան այն կեանքին համար զոր պարտի կորուսանել:

Գատապարտութենէն մինչև գործադրութեան ատեն կ'անցնին օրեր, շաբաթներ, և խնդրուած և յուսացուած շնորհը չի տրուիր, և գործադրութիւնը պարտի տեղի ունենայ: Այն ատեն, դատապարտեալը կը սկսի համբել վայրկեանները, և մէն մի ժամը կը գառնայ այդպէս դժոխքին յաւիտեանականութիւնը: Ար սկսին սոսկալի տագնապները՝ Մահուան դատապարտեալի մը վերջին 24 ժամերը Վիքթոր Հիւլիոյին:

Արեւմտեան, պէտք չ'է բռնուիլ վրէժխնդրութեան ոգիէն, և որ աւելի գէշն է՝ պէտք չ'է շփոթել և փոխանակել արդարութիւնը վրէժխնդրութեան հետ՝ իբր թէ քանի որ մարդասպանը մարդ մեռցուցած է պէտք է որ ինքն ալ մեռնի:

108.

Սատիսանաւորելի չ'է.

Յուցնելու պէտք չի կայ որ մահուան պատիժը ըստ ինքեան աստիճանաւորելի չ'է: Ապաքէն, ինչ պիտի ընեն չափաւորելու համար զայն իւր տեւորչրեանը մէջ: Կրնայ մահուան պատիժ մը, այսինքն, մահ մը՝ աւելի երկար, կամ աւելի կարճ ըլլալ: Եւ ինչ ընելու է զայն չափաւորելու համար՝ իւր սաստկութեանը տեսակէտով: Կարելի է՞ ըստ կամս առաւել կամ նուազ ցաւազին կոչուցանել հոգւոյն մարմնէն բաժանումը:

Արդ, պատիժի մէջ աստիճանաւորելութիւնը անհրաժեշտ է զայն կարենալ յարմարցնելու համար յանցաւորութեան ծանրութեանը զանազան աստիճաններուն:

109.

Գարնանելի չ'է.

Մահուան պատիժը զարմանելի չ'է, և ստիկայ այնպիտի թերութիւն մըն է որ ինքնին կը բաւէ, նոյն իսկ եթէ եղած ըլլայ պատիժներուն էն արդարն և իրաւը, զայն անիծել տալու համար:

Օրինակի համար, անիրաւ տեղը դատապարտում մը դատաւորական սխալի մը հետեւանքով, և այդ առթիւ սխալութեամբ վճռուած և գործադրուած մահուան պատիժը դատաւորական մարդասպանութիւն մըն է:

Ո՞վ վերստին կեանք պիտի տայ անոր որ զոհ գնացած է սխալ դատաստանի մը վճռոյն: Ինչ օգուտ ունի անոր մահուանէն վերջը եղած պատուոյ վերականգնումը: Այդպիտի սոսկալի զէպքեր կը վիստան անցեալ ժամանակաց Արդարութեան տարեգրութիւններուն մէջ:

110.

Մահուան պատիժը օրինակելի՞ է.

Եթէ նոյն իսկ օրինակելի ըլլայ, միշտ և ամենուրեք զարձեւալ քամահրելի է այնու համար որ, ոչ թէ միայն մէկ այլ երեք սկզբնական մեղքեր ունի որոնք զինքը բացարձակապէս և որով նաև ընկերայնապէս անիրաւ կը կացուցանեն. այս սկզբնական երեք մեղքերն են՝ թէ նաւեւատակակ չ'է, ոչ ալ աստիճանաւորելի և դարմանելի կամ բաւեալի: Ընդունելով հանդերձ որ ինչ ինչ պարագաներու մէջ կրնայ օրինակ ըլլալ, բայց հաստատապէս չ'ենք ընդունիր որ այդ այդպէս ըլլայ միշտ և անհրաժեշտաբար և իրականութիւնը զայն կ'ապացուցանէ փառաւորապէս, աւելի լաւ է ըսել զժբարդապէս:

Եւ յետոյ չի կրնար գիտցուիլ թէ երբ կրնայ օրինակելի ըլլալ—բան մը, որ կախումն ունի նաեղիսատեսներուն սրտին ոչ մարիկ տրամադրութեան, և դատաւորական զմանք կրկնու եղանակին—որով իւր օրինակելութիւնը բոլորովին պատահական է:

Ինչ ազդեցութիւն պիտի ընէ ժողովրդեան և հետեւաբար ապագայ յանցաւորաց վրայ երբ դատապարտեալը ելնէ ի կախազան՝ անտարբեր, ուրախ զուարթ և յանգուն գէմքով մը:

Ֆրանսայի մէջ, Ահակալութեան (Terreur) օրով կառավարողութեան տեղին ժողովրդեան համար զուարթութեան վայր մըն էր: Նշանաւոր են Tricoteuses de Robespierre-ները: Ժիւճեանք, նա մանաւանդ ժագօպէնները՝ զունդազունդ վերջին ամաններ զխած ատեննին, մահուան երեւոյթը այնքան տոյրական դարձած էր որ այլ եւս սոսկում չ'էր ազդեր:

Որովհետև, պատմութիւնը՝ որ մեր կեանքին ամենէն մեծ վարպետն է, մեզ կ'ըսէ որ շատ մը դատապարտեալներ իրենց վերջին վայրկեանին մէջ խոտտովանած են թէ՛ ոչ միայն իրենց կեանքին շրջանի մէջ ներկայ եղած են զլիսաւոր պատիժներու գործադրութեանը, այլ մինչև անգամ անյոգաբար ջանացած են և ուզած տեղ բռնել

որ չի զրկուին այդ տեսարանէն: Որով, այդ տեսարանը սովորած է զանոնք մահուան և հետեւաբար պնդացած անոնց սիրտը:

Թողունք այս մասին վերջին խօսքը հռչակաւոր ֆրանսացի հոգեբանի մը, որ իւր Բենական հոգեբանութիւն անուն երկին մէկ հատուածին մէջ կ'ըսէ. «Որ կերպով որ դատաւարտեալը անվեհեր առաջ նետուի «վերջին տանջանքին, երգելով կամ գեղեկելով, բնաւ «բարոյական բան մը չկայ զլուսի մ'իյնալուն մէջ: «Եթէ մարդը գեղեկ, ժողովուրդը կ'ըսէ որ վատ մըն «է ան. եթէ հաստատ է և անխուով, կ'ըսէ որ քաջ մըն «է ան. եթէ երգէ և կէս մըն ալ ծիծաղի, որպէս Վ. «Ղաթուր, ժողովուրդը այլ եւս բան մը չի հասկնար, «ամեն բան իւր մաքին մէջ կը խառնակի և կը շփոթի, «և միակ տպաւորութիւնը զոր կրնայ զգալ՝ անբարոյ «յական տպաւորութիւնն է մարդկային կեանքին համար «եղած կրկին նախատինքին որ կը պոռթկայ ուժիրով և «պատիժով»:

Ուրեմն, ինչ որ պարտ է ըլլալ արգարութեան մէկ սոսկալի ողբերգութիւնը՝ կը փոխուի կատակերգութեան մը, որուն զերակատարներն են դահիճն և իւր զոհը:

III.

Քաղաքական յանցանքներ.

Եթէ գիտելու ըլլանք գլխաւոր գործադրութիւնը քաղաքական յանցանքներուն մէջ, Պետութեան յանցանքներուն մէջ, այն ատեն մահը թէպէտ օրինակելի է, բայց ոչ օրինակելի օրէնսդրին ուղած իմաստովը, այսինքն թէ այդպիսի յանցանքները արգելելու իմաստովը, այլ հակառակ իմաստով, այսինքն ուրիշներն ալ զրգուելու համար շարունակելու այդ դատաւարտեալներուն ձեռնարկած գործը:

112.

Հասարակաց խիղճն ալ կը բողբէ վերջին տանջանքին դէմ, և ասիկայ կը հաստատուի այն խորշումէն զոր ամէն պատուաւոր հոգի կը զգայ դահիճը տեսած առան, խորշում մը՝ բնական և անգիտակից. այս խորշումին մէջ կը յայտնուի բնութեան օրէնք մը:

113.

Մահուան պատիժը անբարոյական է.

Մահուան պատիժը անբարոյական ալ է, որովհետեւ կը վատթարացնէ՝ ինչ որ ալ ըսուի ասոր հակառակ՝ ժողովրդեան բարոյական զգացողութիւնը, և ի դէպ է յիշել աստանօր ինչ որ ըսինք անոր օրինակելութեանը վրայ խօսած ատեն:

Արդէն սա եղելութիւնը միայն թէ՛ իրաւագիրներէն ոմանք խորհուրդ կու տան և օրէնսդրութիւններէն ոմանք ալ կը տրամադրեն որ մահուան պատիժները ի տես ժողովրդեան չի կատարուին, ամենէն հաստատ ապացոյցն է թէ գլխաւոր պատիժին հրապարակայնութիւնը վնասակար է բարոյից, մինչդեռ ծածուկ կերպով արուիւն ալ կը կորսնցնէ ամբողջովին կամ գրեթէ իւր մինչև յերկինս բարձրացուցուած օրինակելութիւնը:

Բայց ասիկայ ալ՝ գրեթէ ամօթով մը՝ ծածկել ուզել չ'է՞՞ այդ տխրագին տեսարանը:

114.

Մանուսան պատիժը ըստ ինքեան անհասար է .

Ամենքն ալ միեւնոյն հաւասարութեամբ յարած չ'են կեանքին, և որով՝ կեանքին կորուստը ամենուն համար ալ հաւասարապէս ցաւագին չ'ըլլար, ոմանց համար մաշաւանդ և ոչ իսկ շարիք մըն է :

Այս եղելութիւնն ալ սպացուցուած է պատժողական արդարութեան տարեզրութիւններուն մէջ, և արդէն մահուան պատիժին համեմատականութեան և օրինակելիութեան թերութեանը վրայ խօսած տահնիս անոր օրինակներն ալ ցուցուցինք :

Էզրակացութիւն

Մինչև հոս ուրիշ բան չ'ըրինք եթէ ոչ պարզել այն պատճառներն որոնցմով զլիաւոր պատիժը պատիժ մըն է, զոր պէտք է վտարել Օրինագրքերէն :

Այժմ, կու գանք եզրակացնել Գարբարայի սա հետեւեալ գեղեցկիմաստ խօսքերով թէ՛ մանուսան պատիժը անհրաժեշտ չ'է այն տեղն ուր կը փայլի ըստարակրութեան ըրչա մը, և այն տեղն ուր կաւախարտչիւնը իւր տկարութեանը գիտակցութիւնը չ'ունի :

Եւ քանի որ մահու տանջանքին կուսակիցները կը կրկնեն թէ օրինաւոր է և արդար, որովհետեւ օգտակար և անհրաժեշտ, և մենք՝ քաղիւով հանդերձ անոնց գետնին վրայ՝ կը յաւելունք որ և ոչ մէկը մինչև հիմայ ստուգարար սպացուցած է անոր անհրաժեշտ և օգտակար ըլլալը, այնպէս որ շատեր ատոր հակառակին են համոզուած, և թէ թեր ու դէմ այնքան ծանրակշիռ փաստեր կան, զորս գոնէ ուրանալն անկարելի է :

Ի՞նչ կը նշանակէ տտիկայ. թէ առ նուազն կասկած մը կայ անոր անհրաժեշտութեանը վրայ. գոնէ այդքանը չ'նորհելու է, ի սէր Աստուծոյ :

Իայց կասկածը, կրկնենք Ապինիի հետ¹, այս նիւթին

1. «Della pena capitale».

մէջ բու է միայն ինքնին, որպէս զի չի գործածուի զսպելու յատուկ այդպիսի սոսկալի միջոց մը : Ատիկայ յիշեցնել կու տայ այն բիրտ ժամանակներն, ուր քաղաքային իշխանութեան խորհրդանիշն էր կացինը :

Արդ, մահու տանջանքին ջնջմանը համար մեր քուէն տալէն վերջը փակենք մեր այս Գասնթացքը Պատժական Իրաւագիտութեան, որ ինչպէս կ'ըսէ Իէհէբինկ¹. «Կապ մըն է որուն կը զուգրնթանան ամեն երակները, «ամենէն նուրբ և փափուկ ջիղերը, ուր ո՛ր և է սպաւորութիւն, ո՛ր և է զգայնութիւն կ'արթննայ և զուրտէն զգաւ «լի կ'ըլլայ . իրաւունքին կերպարանքն է որուն մէջ կը «ճանչցուի ժողովրդեան հաւաքական անհատականութիւնը, անոր խորհուրդը և անոր զգացումը, անոր «սիրտը և անոր կիրքերը, անոր քաղաքակրթութիւնը «կամ բարբարոսութիւնները, որուն մէջ՝ մէկ խօսքով՝ «կը պատկերանայ անոր ամբողջ հոգին» :

ՊՍՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

ԳԼԽԱՒՈՐ ՊՍՏԻԺԻՆ ԶՆԶՄՍԵՐ ՎՐԱՅ .

Ամենէն առաջ, թէ Եւրոպիոյ և թէ Ամերիկայի մէջ, փոքր Պետութիւններն (կոմսութիւններ, դքսութիւններ, եւայլն) եղան որ մեզմէ յարաբերաբար քիչ հեռու ժամանակամիջոցի մը մէջ ջնջեցին մահուան պատիժը՝ հետեւեալով Թօքսանայի որ զայն ջնջեց առաջինն, այսինքն 1786ին, անոր տեղը դնելով ցկեանս տատանակիր աշխատութիւնը :

1848ին՝ զլիաւոր պատիժին ջնջումը գրեթէ համայն Եւրոպիոյ խորհրդարաններուն Օրակարգին մէջ անցաւ :

1. R. de Jhéring, ԺԹ. դարուն նշանաւոր գերմանացի իրաւագետ մըն է :

Փոքր Պետուքիաններուն հետեւեցան երկրորդական Տէրութիւններէն շատերը, որպէս Փօրթուզալ, Սաքսանիա, Եւայլն:

Քայսարակի մէջ ջնջման քուէին առիթ տուաւ Հօլթցէն աօրֆի կողմանէ ներկայացուած խնդրագիրը զոր ստորագրած էին հարիւրաւոր լուրջ մարդիկ, համալսարանական փրօֆէսորներ, դատաւորներ, փաստաբաններ, զրազէտներ, պետական անձնաւորութիւններ:

Գալով Խտալիոյ, Երեսօխոսանական Ժողովը կրկին կրկին անգամներ քուէարկած է մահուան պատիժին ջրնջումը, և ասոր տեղը կը տրիէ այսօր ցիկանս տաժանակիր աշխատութեան պատիժը: Այս պատիժին է որ ենթարկուեցաւ անիշխանական — մարդասպանն Պրէշի, այս մարդակերպ հրէշը, որ Խտալիան զրկեց իւր թագաւորաց ամենէն բարիէն էն վեհանձնէն, Ժողովրդասէր Ումպերթօ Ա. բարեխշտակ արքայէն (օգոստոս 1900): Բայց այդ պատիժը կրելէ առաջ, այդ ճիւղը պարտ է շղթայակապ փակուած մնալ խուցի մը մէջ, տեսակ մը խոր — վիրտպի մէջ, ուր բնաւ լոյս չի պիտի տեսնէ և ոչ ալ պիտի լսէ մարդկային խօսք մը. գերեզման մըն է առիկայ՝ իւր բոլոր ստակումովը, և այս պատիժը կ'ըսուի երկասրօջի պատիժ¹:

1848ին՝ Յրոմնոս շնորհիւ Կիլոյի, ջնջեց քաղաքական յանցանքներու համար ալ գլխաւոր պատիժը իսկ վերջերս 1906—1907 տարեշրջանին մէջ, Ա. Ֆալիէսի նախագահութեան օրով և նախարարապետ Սառիէն Գլէմանսօ նախարարութեան նախաձեռնութեամբ, մահուան պատիժը բոլորովին վտարուեցաւ Փրանսական Օրինագրէն:

1. *Ergastolo* կամ *Ergastule*, լատիներէն բառն է *Ergastulum* որ ինքն ալ առաջ եկած է յունական *Εργαστηριον* բառէն որ կը նշանակէ տեղի յոգևորեան, արևորեան, աշխատորեան, և հին Հռովմայեցոց քով ստորերկրեայ տեղ մըն էր որ լոյս կ'առնուր մի միայն վրան բացուած քանի մը ծակ տեղերէն: Ապտամբ և անհաղանդ գերկները ճիշդ այդ բանտերուն մէջն էր որ կը փակէին, բանտեր զոր *Ergastulum* կը կոչէին, ուր գեղերը կ'անցնէին՝ իրարու վրայ ազած ձուկի պէս սեղմուած և ցորեկն ալ ստիպուած էին մշակութիւն ընելու շարունակաբար՝ ոտքերնին շղթայակապ:

Պէշիքոյի մէջ թէպէտև օրէնքով կայ մահուան պատիժը, բայց ոչ իրականութեամբ, որովհետև այս երկրին մէջ արքայական ներումը մեռեալ տառի վերածած է այդ օրէնքը: Արգէն, միւս բոլոր երկիրներուն մէջ ուր ջնջուած է, զործագրութիւնը բացառութիւն դարձած է և ներումն ալ կանոն:

Այսպէս ալ Թուրքիան, իւր Օրինագրքէն վտարած է մահուան պատիժը, վերապահելով զայն մի միայն բացառիկ պարագաներու, օրինակ իմն քաղաքական ծանր յանցանքներու համար:

Վ Ե Ր Զ

Չորրորդ Մասին

և

Պատմական Իրաւագիտութեան

Էջ տող

17 15 կառաւարէ	կառավարէ
23 16 անբարոյականութիւնը	անբարոյականութեանը
25 1 կը պարտինն	կը պարտին
21 29 Գարմինեանիի	Գարմինեանիի
26 վերջին միանգամ այն	միանգամայն
28 2 վարեն Տէ Պրոյ	Տը Պրոյ
29 13 օրինագիտութեան	օրէնսգիտութեան
46 14 ճամբէն տալու	ճամբէն շեղել տալու
55 4 պատժականօր էնքին	պատժական օրէնքին
57 14 հոգեբուժութիւնը	հոգեբուժութիւնը
60 7 որոնց,	որոնց
61 վերջին որ նոր	որն որ
65 3 չ'ունենալ	չ'ունենար
84 10 երբ	ե՛րբ
84 32 արգելուէր	արգիլուէր
93 5 զուրիշները	ուրիշները
93 10 վարեն նպասելու	նպաստելու
96 3 եթէ	թէ
101 18 կողմանէ.	կողմանէ,
104 14 խօսքով	մէկ խօսքով
119 9 վարեն այս ինչ մէջ երկրի	այս ինչ երկրի մէջ,

